

**EL-MUKTEDAB İLE BEŞ NAHİV
KİTABININ SİSTEM AÇISINDAN
MUKAYESESİ**

Kader DEMİR

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İsmail DEMİR
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

Kader DEMİR

**EL-MUKTEDAB İLE BEŞ NAHİV KİTABININ SİSTEM
AÇISINDAN MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsmail DEMİR**

ERZURUM – 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

20/12/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "El-Muktedab ile Beş Nahiv Kitabının Sistem Açısından Mukayesesi " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

20.12.2019

Kader DEMİR

Kader

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsmail DEMİR danışmanlığında, Kader DEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 20/ 12 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsmail DEMİR

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFLERİN HAYATLARI VE MUKAYESE EDİLECEK KİTAPLARIN GENEL TANITIMI

1.1. MÜELLİFLERİN HAYATLARI	5
1.1.1. Mehmed Zihnî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği	5
1.1.1.1. Hayatı.....	5
1.1.1.2. İlmî Kişiliği.....	6
1.1.2. Halîl b. Ahmed'in Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	9
1.1.2.1. Hayatı.....	9
1.1.2.2. İlmî Kişiliği.....	10
1.1.3. İbn Mu'tî Hayatı ve İlmî Kişiliği	12
1.1.3.1. Hayatı.....	12
1.1.3.2. İlmî Kişiliği.....	12
1.1.4. İbn Hişâm'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	14
1.1.4.1. Hayatı.....	14
1.1.4.2. İlmî Kişiliği.....	15
1.1.5. Birgivî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği	18
1.1.5.1. Hayatı.....	18
1.1.5.2. İlmî Kişiliği.....	19
1.1.6. Bekir Topaloğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği ve Hayrettin Karaman'ının Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	21
1.1.6.1. Bekir Topaloğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	21
1.1.6.1.1. Hayatı	21
1.1.6.1.2. İlmî Kişiliği	23

1.1.6.2. Hayreddin Karaman'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği	25
1.1.6.2.1. Hayatı	25
1.1.6.2.2. İlmî Kişiliği	26
1.2. KİTAPLARIN GENEL TANITIMI.....	28
1.2.1. Kitapların Yazılış Amaçları.....	28
1.2.2. Kitapların Şekilsel Bilgileri.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB İLE BEŞ NAHİV KİTABININ SİSTEM AÇISINDAN MUKAYESESİ

2.1. MEBNİYYÂT	34
2.1.1. Harfler	35
2.1.2. Zamirler	37
2.1.3. İsm-i İşâretler	38
2.1.4. İsm-i Mevsûller	40
2.1.5. Kinâyât	41
2.1.6. Zarflar	42
2.1.7. Mürekkebât.....	43
2.1.8. Esvât	44
2.2. MU'RABÂT	44
2.2.1. Harekeyle İ'râb Olanlar ve Harfle İ'râb Olanlar	45
2.2.2. Lafzî İ'râb, Takdîrî İ'râb ve Mahallî İ'râb	46
2.2.3. Ma'rife ve Nekre Hakkında.....	47
2.2.4. Gayr-ı Munsarîf.....	49
2.2.5. Cümleler	50
2.3. MERFÛ'ÂT	52
2.3.1. Fâil	52
2.3.2. Nâib-i Fâil.....	54
2.3.4. Mübtedâ ve Haber	55
2.3.5. Nevâsıh	57
2.3.5.1. el-Hurûf-u Müşebbehe bi'l-Fiil	57
2.3.5.2. Ef'âl-ü Nâkısa	59

2.3.5.3. (لَيْسَ) ye Benzeyen Harfler	60
2.3.5.4. Ef'âl-ü Mukârabe	62
2.3.5.5. Ef'âl-ü Kulûb	63
2.3.6. Tevâbi'	64
2.3.6.1. Sıfat	64
2.3.6.2. Bedel	65
2.3.6.3. Te'kîd	66
2.3.6.4. 'Atfi Beyân	67
2.3.6.5. 'Atfi Nesak	68
2.4. MANSÛBÂT	69
2.4.1. Mef'ûl	69
2.4.1.1. Mef'ûl-ü Mutlak	69
2.4.1.2. Mef'ûl-ün Bih	70
2.4.1.3. Mef'ûl-ü Fîh	72
2.4.1.4. Mef'ûl-ü Leh	73
2.4.1.5. Mef'ûl-ü Ma'ah	74
2.4.2. Hâl	75
2.4.3. Temyîz	76
2.4.4. Müstesnâ	77
2.4.5. Lâ-ü Tebrîe	78
2.5. MECRÛRÂT	79
2.5.1. İzâfet	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ	87

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EL-MUKTEDAB İLE BEŞ NAHİV KİTABININ SİSTEM AÇISINDAN
MUKAYESESİ

Kader DEMİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail DEMİR

2019, 87 sayfa

Jüri: Prof. Dr. İsmail DEMİR

Prof. Dr. Sülüyman TÜLÜCE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Bu çalışmada Mehmed Zihnî Efendi'nin *el-Muktedab* isimli eseri ve beş nahiv kitabı sistemleri açısından mukayese edilmiştir. Bu nahiv kitapları şunlardır: Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'i, İbn Mu'tî'nin *el-Fusûl fi'n-Nahv*'i, İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'sı, İmâm Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr*'ı ve Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu'nun *Arapça Dil Bilgisi*.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde: Müelliflerin hayatları ve ilmi kişilikleri hakkında bilgi verilmiştir ve daha sonra incelenecek olan kitapların genel tanıtımı, yazılış amaçları ve şekilsel bilgilerine yer verilmiştir.

İkinci Bölümde: *el-Muktedab* ile beş nahiv kitabı sistem açısından mukayese edilmiştir. Bu aşamada kitapların nahiv konularını ele alış şekli, sistemleri ve sunum özelliklerine yer verilirken *el-Muktedab* mihverinde konular işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, *el-Muktedab*, Merfû'ât, Mansûbât, Mecnûrât.

ABSTRACT

MASTER THESIS

SYSTEM COMPARISON OF AL-MUKTADAB AND FIVE SYNTAX BOOKS

Kader DEMİR

Asvisor: Prof. Dr. İsmail DEMİR

2019, 87 pages

Jury: Prof. Dr. İsmail DEMİR

Prof. Dr. Sülüyman TÛLÛCE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

In this study, Mehmed Zihni's *al-Muktadab* and five syntax books are compared in terms of their systems. Five syntax books are as follows: Khalil bin Ahmed's *Kitabu'l-Cumel fi'n-Nahv*, Ibn Mu'ti's *al-Fusul fi'n-Nahv*, Ibn Hisam's *Sherhu Katri'n-Neda ve Belli's-Sada*, Birgivi's *İzharu'l-Esrar* and Hayreddin Karaman-Bekir Topaloglu's *Arabic Language Knowledge*.

The study consists of two main parts.

In the first chapter: About the authors' lives and scientific personalities are informed and then the books which will be examined later of general description of the books, the purpose of writing and formal information are given.

In the second chapter: *al-Muktadab* and five syntax books are compared in terms of their systems. At this stage, the way the books deal with syntax topics, their systems and presentation features are given, while the subjects in the *al-Muktadab* axis are discussed.

Key Words: Syntax, *al-Muktadab*, Merfû'ât, Mansûbât, Mecrûrât.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn
h.	: Hicri
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm
thk.	: Tahkik eden

ÖNSÖZ

İnsan toplumsal bir varlık olduğundan çevresiyle iletişime geçmeye eğilimlidir. İnsan başka bir insanla iletişim kurmak istediğinde bunu genellikle konuşma yoluyla yapar. Aynı toplumdaki insanların birbirlerini anlaması kolay olurken farklı toplumlarda yaşayan insanların birbirlerini anlaması zordur. İnsan bu zorluğu farklı diller öğrenerek aşmıştır. Farklı bir dili öğrenmeye başlayan birisinin o dili bir günde tümüyle öğrenmesi henüz mümkün değildir. Dilin öğrenimi belli bir sistem dâhilinde belli bir süreçle olabilir. Bu noktada dilin hangi sistemle öğretilmesi veya öğrenilmesi gerektiği hususu önemlidir.

Çalışmanın amacı; Son dönem Osmanlı âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi'nin Arap gramerini öğretmede kullandığı sistemi *el-Muktedab* adlı eseri üzerinden ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda *el-Muktedab*'ın sisteminin oluşmasında geçmiş dönemlerde yazılan Arap grameri kitaplarının sistemlerinin etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada erken dönemlerden Halîl b. Ahmed (ö.175)'in *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'i, ondan yaklaşık dört asır sonra gelen İbn Mu'tî (ö.628)'nin *el-Fusûl fi'n-Nahv*'i, ondan yaklaşık bir asır sonra gelen İbn Hişâm (ö.761)'in *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'sı ve ondan yaklaşık bir asır sonra gelen İmâm Birgivî (ö.981)'nin *İzhâru'l-Esrâr*'ı çalışmanın kapsamındadır. Ayrıca *el-Muktedab*'ın sonraki dönemde yazılan Arap grameri kitaplarının sistemlerine etkisini görmek amacıyla Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu (ö.2016)'nun *Arapça Dil Bilgisi* kitabı da incelenecektir. Çalışmada karşılaştırma yöntemiyle elde edilen bilgiler betimleme yoluyla sunulacaktır.

Çalışmamız Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bölümü bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Tez çalışmam sürecinde tecrübeleriyle beni aydınlatan ve yoğunluğuna rağmen zaman ayırıp çalışmamla ilgilenen muhterem hocam Prof. Dr. İsmail DEMİR hocama en derin şükranlarımı saygılarımla arz etmek isterim. Ayrıca çalışmamda desteklerini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Zeki KOÇAK'a, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yakup KIZILKAYA' ya ve Sayın Dr. Yusuf AKÇAKOCA' ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme en derin sevgi ve hürmetlerimi sunarım.

GİRİŞ

Sözlükte dil, düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracıdır.¹ Ünlü Arap dilbilimcilerinden İbnü Cinnî' ye göre dil, her milletin dilek ve isteklerini, amaç ve hedeflerini, fikirlerini anlattıkları seslerden meydana gelen bir konuşma sistemidir. Yine İbnü Hâcib'e göre ise anlam için vazedilen her lafza dil denir.² Yani dil, en geniş ve kısa tanımıyla bir iletişim aracıdır denilebilir.

İnsanoğlu var olduğundan bu yana birbirleri ile iletişim halinde olmuşlardır. Yazının icadına kadar insanlar birbirleriyle konuşurken jest, mimik ve resim gibi çeşitli iletişim araçları ile anlaşmışlardır. Yazının icadı ile beraber insanoğlunun iletişim şekli değişmiştir.

Dilin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı tam olarak henüz bilinmemekle birlikte bu konuda birkaç farklı görüş, kuram ve bu görüşleri savunan gruplar mevcuttur. Öne çıkan gruplar arasında; yeryüzünde var olan bütün dillerin tek bir dilden türediği görüşünü savunan Monojenistler, her dilin farklı kaynaktan doğup geliştiğini ileri süren Polijenistler yer almaktadır.³ Zaman içerisinde toplumların kendilerine ait dilleri ortaya çıkmıştır. Bu durum her toplumun farklı yaşam biçimine, düşünce ve algı yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile her dil kendi toplumunun kültürünü yansıtır. İnsanlarla varlığını sürdüren bir iletişim aracı olduğu için dil, zaman içerisinde değişebilir, gelişebilir ve hatta yok olabilir. Bu yönü ile dil canlı bir organizma gibidir. Her toplum kendi dil kurallarını fitraten oluştururken edebiyatçılar dilde mündemiç olan bu kuralları ortaya koyar. Bu kurallar, bir milletin kendine has dilsel zevkini, yaklaşımını, standartlarını belirtir.

İnsanlar farklı amaçlar doğrultusunda ana dilleri dışında dil öğrenmişlerdir. İnsanları yabancı dil öğrenmeye götüren sebeplerin başında insanın merak duygusu olduğunu söyleyebiliriz. Doğası gereği merak duygusuna sahip olan insan farklı bir dilin nasıl olduğunu ve ana dili ile bir bağlantısının olup olmadığını irdelemeye çalışır.

¹ Türk Dil Kurumu, "Dil", (Erişim Tarihi: 06.06.2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf405afaf7b22.46521570

² Hüseyin Küçükcalay, *Kurân Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya 1969, 10.

³ Çankaya Üniversitesi Türk Dil Birimi, "Dil Nedir?", (Erişim Tarihi: 06.06.2019), <http://turk101.cankaya.edu.tr/uploads/files/Dil.pdf>

Bu da onu yabancı dil öğrenimine yönlendirir. Yabancı dil öğrenmeye sevk eden ikinci sebebin zorunlu olarak ya da isteyerek bir insanın farklı bir toplumda yaşamasıdır. İnsanlar bazen savaş, açlık ve dışlanma gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmış veya bizatihi isteyerek göç etmiştir. Göç eden kişiler farklı toplumlarda hayatlarını idame ettirmek için o toplumda konuşulan dili öğrenme gayreti içinde olmuşlardır. Teknolojinin ilerlemesiyle beraber köy haline gelen günümüz dünyasında eğitim hayatının daha kolay geçmesi, insanın bakış açısını genişletmesi, hafızayı kuvvetlendirmesi, kişinin öz güvenini artırması, daha kolay iş sahibi olunabilmesi, yeni arkadaşlıklar kurulabilmesi ve farklı kültürleri tanınması gibi gerekçelerle bugünün insanı yabancı dili öğrenmektedirler.

Tarih boyunca yabancı dil öğrenim ve öğretimi çeşitli sistemlerle yapılmıştır. Günümüzde de bazı yöntemlerle yapılmaktadır. Çağdaş yabancı dil öğrenim ve öğretim yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz:⁴

1. Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi
2. Doğal Dil Öğretim Yöntemi
3. İşitsel-Dilsel Öğretim Yöntemi
4. Durumsal Dil Öğretim Yaklaşımı
5. İletişimsel Dil Öğretim Yöntemi
6. Okumalı Dil Öğretim Yöntemi
7. Bilişsel Dil Öğretim Yöntemi
8. İşitsel-Görsel Dil Öğretim Yaklaşımı
9. Seçmeci Dil Öğretim Yöntemi
10. İşlevsel-Kavramsal Dil Öğretim Yaklaşımı
11. Tüm Fiziksel Tepki Dil Öğretim Yöntemi
12. İşbirlikli Dil Öğretim Yaklaşımı
13. Sessiz Dil Öğretim Yöntemi
14. Danışmanlı Dil Öğretim Yöntemi
15. Telkinle Dil Öğretim Yöntemi
16. Çoklu Zekâ Dil Öğretim Yaklaşımı
17. Sinirdilbilimsel Dil Öğretim Yaklaşımı

⁴ Candemir Doğan, *Sistematik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, 64.

18. Göreve Dayalı Dil Öğretim Yaklaşımı
19. İçerik Merkezli Dil Öğretim Yaklaşımı
20. Sözlüksel Dil Öğretim Yaklaşımı

Osmanlıda Arap dilini öğrenme ve öğretme yüzyıllar boyu sürmüştür. Zamanla bu dilin öğrenimi ve öğretiminde belli bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistemi Fatih kütüphanesinde bulunan 4985 numaralı bir eserde yer alan şiirle anlayabiliriz:⁵

“Sarî okusa bir muhterem kişiden

Eline kitabın alsan olmaz mı?

Çalışsam, aferin dese işiten

Düşmanın bağrını delsen olmaz mı?

Emsile 'yi ezber edip süre gör

Maksûd ile muradına ire gör

‘İzzî bilüp kaideye gire gör

Merâh 'ı bir hoşça bilsen olmaz mı?

‘Avâmîl ne derse ‘âmil ol sende

Misbâh ile nur-u ilmi bul sende

Kâfiye 'yi Câmî' ile bilsen

Kendini âlâ eylesen olmaz mı?

Mantık 'ın çok olur kiyl ile kâli

Hameğânı hûb yazmıştır akvâli

Kutbiddin 'den bilmek için eşkâli

Seyyid-i Hâşiye 'yi bulsan olmaz mı?

Telhîs 'in dersine gark olup yanup

Muhtasar sözüne Mutavvel katup

Miftâh 'ın üstüne Seyyid 'i tutup

İlim deryasına dalsan olmaz mı?”

⁵ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, 274-293.

Çalışmamızın konusu *el-Muktedab* ile beş nahiv kitabının mukayesesidir. Çalışmamızın amacı ise; Osmanlının son döneminde yaşayan âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi'nin Arap gramerini öğretmede kullandığı sistemi *el-Muktedab* adlı eseri üzerinden mukayeseli olarak ortaya koymaya çalışılacaktır. Mukayese edilecek kitaplar şunlardır: Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'i, İbn Mu'tî'nin *el-Fusûl fi'n-Nahv*'i, İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'sı, İmâm Birgivî'nin *İzhârü'l-Esrâr*'ı ve Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu'nun *Arapça Dil Bilgisi*. Her dönemin sistemine değinmek amacıyla erken dönemden başlanılarak sonraki dönemlerde yazılmış olan bu kitaplar seçilmiştir. Amacı doğrultusunda bu çalışmada şu sorulara cevap aranmaya gayret edilecektir: *el-Muktedab*'ın ve diğer nahiv beş kitabın sistemi nedir? *el-Muktedab* ve diğer beş nahiv kitabı konuları aktarırken nelerden faydalanmıştır? *el-Muktedab* ilk dört nahiv kitabından nasıl etkilenmiştir? *el-Muktedab*'ın kensidinden sonra yazılmış olan nahiv kitabına etkisi ne kadar olmuştur? Ve *el-Muktedab* ve diğer nahiv kitaplarından kaç farklı sistem ortaya çıkmaktadır?

Çalışmamızın önemi ise Osmanlının son dönemlerinde Arapçanın öğretilmesi için yazılmış olan *el-Muktedab* isimli eserin tanıtımı ve sistemi hakkında bilgi sahibi olunması yönüyle önemlidir. Ayrıca geçmiş dönemlerde yazılmış olan kitapların etkisi ve sonraki dönem yazılmış olan kitaba tesiri kıyaslanarak verilmesi bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFLERİN HAYATLARI VE MUKAYESE EDİLECEK KİTAPLARIN GENEL TANITIMI

1.1. MÜELLİFLERİN HAYATLARI

1.1.1. Mehmed Zihnî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.1.1. Hayatı

Mehmed Zihnî Efendi, 10 Temmuz Cuma günü 1846 (16 Receb 1262) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup Zihnî ismi, kıvrak zekâ ve anlayışının kuvvetli olduğunu göstermek amacıyla hocası tarafından verilen bir mahlastır.⁶

Babası mülkiye kaymakamlarından Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır. Ailesi İstanbul'daki Vefa semti yakınlarındaki Hızır Bey Mahallesi sakinlerindendir. Mehmed Zihnî Efendi, o mahallede ailenin yaklaşık iki yüzyıllık mazisi olduğunu söylemektedir.⁷

Mehmed Zihnî Efendi, kitaplarını yazmak için ve bazen kısa dönemli görevlendirmeler amacıyla zaman zaman yurt dışına seyahat etmiştir. Bunun dışında genellikle İstanbul'da geçirmiştir. Erken yaşta iş hayatına başlamış ve çeşitli görevlerde çalışmıştır. İlk işi Meclis-i Vâlâ Mülâzımlığı'dır. Daha sonra Matbaa-i Âmire Kâtipliği ve Musahhihliği görevine terfi etmiştir. Bu görevleri yanında gönüllü olarak öğretmenlik de yapmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid'in emriyle Tedkîk-i Müellefât Komisyonluğu Âzalığı görevi verilmiştir. Yine Meclis-i Kebîr-i Maârif Âzalığı ve Encümen-i Teftîş Muâyene Riyaseti ek görevlerini de yapmıştır.⁸

⁶Hamza Ermiş, *Mehmed Zihnî Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, 43. Ayrıca bkz. Ahmet Turan Arslan, *Bir Semte Vefa, Vefa'da Doğup Büyümüş Bir Âlim: Mehmed Zihni Efendi*, (Ayrı Basım)Klasik Yayınları, İstanbul 2009, 645-661.

⁷ Ermiş, 42.

⁸ Ermiş, 45-53.

Mehmed Zihnî Efendi, 17 Aralık Çarşamba günü 1913(17 Muharrem 1332) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri, Beylerbeyi'ndeki Küplüce Camii yakınlarındaki mezarlıktadır.⁹

1.1.1.2. İlmî Kişiliği

Mehmed Zihnî Efendi'nin eğitim gördüğü yerler ve hocaları hakkında henüz tam olarak net bir bilgiye ulaşmasak da özel öğrenim ve cami dersleri aldığı yönünde bilgiler mevcuttur. Hatta Kütahyalı Abdurrahman b. Muhammed el-Fevzî Efendi'den (ö. 1864) icâzetnâme almıştır. Mehmed Zihnî ilme aşırı meraklı oluşu yönüyle gerek öğrencilik zamanlarında gerek öğretmen olduğu zamanlarda kendisinden istifade ettiği kişilerden bilgi almaya devam etmiştir. Nitekim Matbaa-i Âmire'de çalıştığı sırada İstanbul'a gelmiş olan Ahmed Fâris eş-Şidyâk (ö. 1887), Yûsuf el-Esîr es- Saydâvî (ö. 1890), Muhammed Mahmud eş-Şinkitî (ö. 1904) gibi âlimlerden faydalanmıştır.¹⁰

Mehmed Zihnî Efendi, devlet memurluğunun on beşinci, hayatının otuz üçüncü yılında kadrolu olarak öğretmenlik yapmaya başlamıştır. İlk olarak 13 Şubat 1879 (21 Sefer 1296) yılında Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi devlet okulunda Edebiyyât-ı Arabiyye öğretmeni olmuştur. Daha sonra 28 Ekim 1883 (25 Zilhicce 1300) yılında Mekteb-i Sultânî'deki görevine de devam etmekle beraber Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'de usûl-i fıkıh öğretmenliğine tayin edilmiştir.¹¹

Mehmed Zihnî Efendi'nin görev yaptığı okullardan pek çok ünlü isim yetişmiştir. Şair Tevfik Fikret (ö. 1915), Babanzâde Ahmed Naim Efendi (ö. 1934), İsmail Hikmet Ertaylan (ö.1967) bunlar arasındadır. Ayrıca Mehmed Âkif Ersoy (ö. 1936) ve Rıza Tevfik (ö. 1949) gibi önemli isimler de Mehmed Zihnî Efendi'nin öğrencisi olmuştur.¹²

Mehmed Zihnî Efendi, Osmanlı'nın son dönem büyük âlimlerden birisidir. O, Osmanlı Devleti tarafından birçok ödüle (nişan) layık görülmüştür. Ayrıca 6 Eylül 1888 tarihinde Stockholm'de toplanan Uluslararası Oryantalistler İlmi Kongresin'e gönderdiği basılmış eserlerinden dolayı İsveç ve Norveç ülkeleri kendisine altın madalya vermiştir. Onun ilmi ve öğretmenliği hususunda İsmail Hikmet Ertaylan: “

⁹ Ermiş, 59.

¹⁰ Ermiş, 44-45.

¹¹ Ermiş, 47-51.

¹² Ermiş, 47-50.

Edebiyyat-ı Arabiyye hocamız Hacı Zihnî Efendi, bir insan değil, bir melekti. Üç senelik hocalığı esnasında ruhu incitecek tek bir kelime ağzından çıkmış değildi. Asil, necib, halîm selîm bir insân-ı kâmilîdi. Hem âlim hem muallimîdi; hem de müşfik, mülayim bir muallimîdi. Âdeta bir babaydı.” demiştir. Yine Batılı bilim adamlarından Helmuth Ritter (ö.1971) Türk talebelerine hitaben: “ Siz kendi kıymetlerinizi bilmiyorsunuz, değerli şahsiyetleri tanımıyorsunuz. Öyle büyük şahsiyetler yetiştirmişsiniz ki onlar Avrupa’da olsalar, biz onları baş tâcı ederdik. Onlardan birisi de Mehmed Zihnî Efendi’dir.” demiştir.¹³

Mehmed Zihnî Efendi’nin eserlerini şöyle sıralayabiliriz.¹⁴

Arap Dili ve öğretimi ile ilgili eserleri;

el- Müntehab fî ta’lîmî lugatî’l- ‘Arab.

el-Muktedab mine’l-Müntehab fî ta’lîmî lugatî’l- ‘Arab.

el- Müşezzeb (Mektebüdedeb fî sarfî ve nahvî lisânî’l-Arab, el- Mürteeb fî sarfî ve nahvî lisânî’l- Arab; “Sarf kısmı”.

el- Muktedab.

el-Müşezzeb fî sarfî ve lisânî’l-Arab.

el- Kavlü’l-ceyyid fî şerhi ebyâtî’t-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti’s-Seyyid.

Kitâbü’t-Terâcim.

Feyz-i Yezdân Tercüme-i Nasîhatü’l- İhvân.

Atvâku’z-Zeheb Tercümesi.

İslami ilimler ile ilgili eserleri;

Ni’met-i İslâm.

Usûl-i Fıkıh.

Hanımlar İlmihâli

Kızlar Hocası.

el- Muhtasarât fî mesâilî’t-tahârât ve’l- İbâdât.

el-Hakâik mimmâ fî’l-Câmîi’s-sagîr ve’l- Meşârik min hadisi hayri’l-halâik.

¹³ Ermiş,62-71.

¹⁴ Hulusi Kılıç, “Mehmed Zihnî Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara2003, XXVIII, 542-543.

el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd.

Tuhfetü'l-erîbfî'r-reddi alâ ehli's-salîb Tercümesi.

el-Münkızu mine'd-dalâl Tercümesi.

Sihâmü'l-Îsâbe fî kenzi'd-daavâti'l-müstecâbe Tercümesi.

Biyografi ile ilgili eserleri;

Meşâhîrû'n-nisâ.

Buğyetü't-tâlib fî tercemeti Tuhfeti'r-râgıb.

Tashih ve ta'lik çalışmaları;

Sahîh-i Buhârî.

Sahîh-i Müslim.

Sâgânî Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye.

İbn Melek, Şerhu Menâri'l-Envâr.

Radî el-Esterâbâdî, Şerhu's-Şâfiye.

Seyyid Abdullah el-Hüseynî, Şerhu's-Şâfiye.

Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri;

Sarf-ı Arabî.

Teshîlü't-Tahsîl.

Şerhu ebyâti'l-İsfehendî.

Mekteb-i Sultânî.

Kavâid-i Türkiyye Risâlesi.

İktibâsü'l-envâr fî tercemeti'l-Menâr.

Düstûrû'l-Muvahhidîn.

Terceme-i Tuhfetü'l- mülûk.

1.1.2. Halîl b. Ahmed'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.2.1. Hayatı

Tam adı Ebû 'Abdirrahmân b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el- Ferâhîdî'dir.¹⁵ İran körfezinin kıyı şehri olan Umman'da h.100-m718 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁶ Yaşadığı yerlerden ve kabilesinden dolayı Ezdî¹⁷, Basrî¹⁸ nisbeleriyle de anılmıştır.

Resullullah (sav)'ın vefatından sonra ilk Ahmed ismini Halîl b. Ahmed'in babası almıştır.¹⁹ Halîl b. Ahmed Umman'da doğmuş olmasına rağmen Basra'ya ailesiyle birlikte göç etmiştir. Gençlik yıllarıyla beraber eğitim öğretim hayatını Basra'da geçirmiştir. Hac, cihad için ayrılması ve Horasana seyahati dışında Basra'dan ayrılmamıştır. Bu sebeple daha çok Basralı olarak tanınmıştır.²⁰

Halîl b. Ahmed, babasından miras kalan bir bahçenin geliriyle ve doğancılık²¹ mesleğiyle geçimini sağlamıştır. Zühdü ve takvayı kendisine şiar edinmiş, makam mevki ve paradan uzak bir hayat geçirmiştir. Kamıştan yapılmış basit bir evde hayatını yaşamıştır. O'nun en çok önem verdiği şey ilim olmuştur. Hayatını öğrenme ve öğretme üzerine adanmıştır diyebiliriz.²²

Halîl b. Ahmed, alışverişe giden bir hizmetlinin aldatılmasını önceleyecek bir çeşit hesaplama formülü üzerinde düşünürken girdiği caminin direklerinden birine başını çarparak yere düşmüştür. Bu olay onun ölümüne neden olmuştur. h.175-m791 yılında Basra'da vefat etmiştir.²³

¹⁵ Muhammed b. Hasan ez-Zübeydî, *et-Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 2. Baskı, Dâru'l-Me'arif, Kahire 1984, 47.

¹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. 'Abdu'l- Hamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Beyrut 2003, I, 8.

¹⁷ ez-Zübeydî, 47.

¹⁸ Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, 3. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Kahire 1985, 45.

¹⁹ ez-Zübeydî, 47.

²⁰ Tefik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 309.

²¹ Avcı kuşu yetiştiriciliği. Batuhan İsmail Kıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğancılık", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), Mayıs, 2015.

²² Topuzoğlu, 309.

²³ Hayruddîn ez-Ziriklî, "Halîl b. Ahmed", *el- A'lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, II, 314.

1.1.2.2. İlmî Kişiliği

Halîl b. Ahmed, ilim öğrenmeye Basra'da başlamıştır.²⁴ O, kıvrak zekâlı, şair ve aruzu ortaya koyan ilk kişidir.²⁵ Ayrıca edip ve dil imamlarındandır.²⁶ Gramer, lügat, musiki gibi birçok ilimle meşgul olmuştur.

Halîl b. Ahmed'in ilim aldığı hocalarının tamamına ulaşmak henüz mümkün değildir. Ancak bazıları şu şekilde bilinmektedir. Basra dil ekolünden Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766)'den dil ve gramer ilimlerini okumuştur. Yine Ebû 'Amr b. Alâ (ö. 154/771)'dan da dil ve gramer ilimlerini okumuştur. Dönemin büyük dil âlimi olan Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793)'den lügat alanında istifade etmiştir. Tâbiî'den olan fıkıh ve hadis âlimi Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749)'den fıkıh ve hadis ilimlerini okumuştur.²⁷

Halîl b. Ahmed, ilmi öğrenmeye önem verdiği kadar öğrendiklerini aktarmaya da önem vermiştir. Talebelerine ilmini aktarırken nasıl eser yazılacağını, dersin nasıl çalışılacağını da anlatmıştır. Hatta öyle ki kendi eserlerini bizatihi yazmak yerine talebelerine yazdırmıştır. O, daha çok zühd ve takvayla ilimden başka bir şeye önem vermemiş, fakat öğrencileri ondan aldıkları ilim sayesinde hem büyük âlim hem de servet ve mevki sahibleri olmuşlardır. Öğrencilerinden bazıları şu şekilde bilinmektedir. Derslerde sorulan sorulara cevapları ve müzakerelerde yapılan konuları derleyerek bir araya getirip el-Kitâb'ı yazan Sibeveyhî (ö. 180/796), lügat ve fıkıh âlimi Leys b. Muzaffer (ö. 187/803), hadis alanında Ali b. Nasr el-Cehdamî, lügat ve hadis âlimi Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), gramer alanında Ahfeş el- Evsat (ö. 215/830), dil ve edebiyat âlimi Asmaî (ö. 216/831).²⁸

Halîl b. Ahmed derin bir ilimle beraber hoşgörü ve tevazu sahibiydi. Bir gün kendisi şiir vezinleri ve aruzlarıyla uğraşırken oğlu görür ve çıkan seslerden babasının çıldırdığını söyleyerek dışarıya çıkar. Toplanan insanlar babasının aruzla uğraştığını söyleyince oğlu susar. Daha sonra Halîl b. Ahmed, oğluna şu şiiri söyler: “ Benim söylediğim şeyi bilseydin sen beni hoş görürdün veya sen kendi söylediğini anlasaydın kendini ayıplardın. Ama benim söylediğimi bilmiyordun ve beni ayıpladın, Ama ben

²⁴ Topuzoğlu, 309.

²⁵ez- Zübeydî,47.

²⁶ez-Ziriklî, 314.

²⁷Topuzoğlu, 309.

²⁸Topuzoğlu, 309.

senin cahil olduğunu bildiğimden seni hoş gördüm.” Bu şiir Halîl b. Ahmed’in karşısındaki insanın ne kadar cahil olsa da ona karşı hoşgörölü davrandığının kanıtıdır diyebiliriz.²⁹

Basra hocaları bir gün müzakere etmek üzere toplanmışlar ve o mecliste Halîl b. Ahmed ve İbnü’l- Mukaffa‘(ö. 142/759) da varmış. Müzakere tüm gece boyunca sürmüş ve dağılmışlar. Sonra İbnü’l- Mukaffa‘’ya Halîl hakkında nasıl birisidir diye sorulmuş, İbnü’l-Mukaffa‘ şöyle yanıt vermiş: “ Ben akli ilminden daha büyük bir adam gördüm.”³⁰Yine müfessir, muhaddis olan Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778): “ Her kim altın ve misk ahlaklı bir adama bakmayı seviyorsa, Halîl b. Ahmed’e baksın.” Diyerek onu övmüştür.³¹

Halîl b. Ahmed’in eserlerini şöyle sıralayabiliriz:³²

Naktü’l- Mesâhif alanındaki eseri;

Kitâbü’n-Nakt ve ’ş-şekl.

Lügat alanındaki eseri;

Kitâbü’l- ‘Ayn.

Aruz alanındaki eseri;

Kitâbü’l- ‘Arûz.

Musiki alanındaki eseri;

Kitâbü’l- Îkâ ve Kitâbü’n-Nağam fî’l-Mûsikâ.

Nahiv alanındaki eseri;

Kitâbü’l-Cümelî’ n-Nahv.

Meâni’l-Hurûf alanındaki eseri;

el-Hurûf (Risâle fî ma ‘ne’l-hurûf).

²⁹el-Enbârî, 45- 46.

³⁰ez-Zübeydî, 49.

³¹el-Enbârî, 47.

³²Topuzoğlu, 310-311.

1.1.3. İbn Mu‘tî Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.3.1. Hayatı

Tam adı Yahyâ b. ‘Abdi’l-Mu‘tî b. ‘Abdi’n-Nûr³³ ez-Zevâvî el-Mağribî el-Hanefiyyî Zeynu’d-Dîn³⁴’dir. Künyesi, Ebû’l-Huseyn’dir.³⁵İbn Mu‘tî, h.564-m.1168-69 senesinde günümüz Cezayir’in Akdeniz’e kıyı şehir olan Bicâye’de dünyaya gelmiştir.³⁶

İbn Mu‘tî’nin ailesi hakkında henüz net bilgi olmamakla beraber Bicâye’de ez-Zevâvî denilen büyük bir kabileye mensuptur. Kendisinin çocukluk ve gençlik dönemleri hakkında henüz tam bir bilgiye ulaşılamamıştır.³⁷ Ancak eserlerine ve ilmine bakılırsa, küçük yaşlarından itibaren ilme büyük ilgi gösterdiğini söyleyebiliriz.

İlim almak amacıyla Dımaşk’a gitmiş ve burada uzun süre ikamet etmiştir. Daha sonra Eyyûbî hükümdarı el-Melikü’l-Kâmil (ö.635/1238)’in desteğiyle Mısır’a gitmiştir. Mısır’da ‘Atîk camisinde nahiv ve edebiyat okutmakla görevlendirilmiştir.³⁸

İbn Mu‘tî, Zilkade ayının sonlarına doğru hicrî 628 (1231) yılında Kahire’de vefat etmiştir.³⁹ Kabri, Kahire’de İmam Şâfiî türbesinin bitişiğindedir.⁴⁰

1.1.3.2. İlmî Kişiliği

Döneminin Arap dili âlimi, edibi ve şairi olan İbn Mu‘tî, ilim almaya Cezayir’de başlamıştır. Daha sonra ilim öğrenmek ve öğretmek için Dımaşk’a ve oradan da Mısır’a gittiğini ve Kahire’de vefat ettiğini söylemiştik.

İbn Mu‘tî birçok ilimle uğraşmıştır. Hocalarından bazıları şöyledir. Cezayir’de Arap dil âlimi olan Ebû Mûsâ İsâ b. ‘Abdü’l-‘Azîz el- Cezûlî (ö. 607/1210) ‘den nahiv ve fıkıh derslerini okumuştur. Daha sonra Dımaşk’ta Arap dili, kıraat âlimi ve muhaddis

³³Ebû’l-Fidâ Zeynû’d-Dîn, *Tâcü’t-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramadân el-Yûsuf, Dâru’l-Kalem, Beyrut 1992, 322.

³⁴ ‘Ali Mûsâ eş-Şûmelî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mu‘tî*, Mektebetü’l-Hariciyye, Riyad: 1985, 15.

³⁵Ebû’l-Fidâ, 322.

³⁶ Nevzat H. Yanık, ” İbn Mu‘tî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 213.

³⁷eş- Şûmelî, 15- 16.

³⁸Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru’l-Ğarbi’l- İslâmî, Beyrut 1993, 2831.

³⁹Ebû’l- Fidâ, 323.

⁴⁰ eş-Şûmelî, 21- 22.

olan Ebü'l-Yümn el- Kindî (ö. 613/1217)'den ders almıştır. Yine aynı şehirde Hadis hafızı olan Ebû Muhammed İbn 'Asâkir (ö. 571/1176)'in derslerine katılmıştır.⁴¹

İbn Mu'tî, İsmâil b. Hammâd Cevherî (ö. 400/1009) 'nin es-Sihâh adlı eserini ve daha birçok temel eseri ezberlemiştir. Bu yönü onun ilminin genişliğini göstermektedir. Âdiliyye Medresesi'nde nahiv dersleri vermiştir. Daha sonraları Dimaşk Eyyûbî Meliki olan el-Melikü'l-Muazzam Şerefüddîn İsâ (ö. 624/1227) tarafından camilerin yönetimiyle alakalı bir göreve tayin edilmiştir.⁴²Dimaşk'a seyahat eden bir diğer Eyyûbî hükümdarı olan el-Melikü'l-Kâmil Nâsirüddin (ö. 635/ 1238) âlimlerin toplanıp bazı konuların müzakere edildiği bir mecliste bir soru sorar. Âlimler cevap verir. İbn Mu'tî de kendi cevabını verir. Ve verdiği cevabı beğenen hükümdar İbn Mu'tî'yi Mısır'a götürür. el-Melikü'l-Kâmil, İbn Mu'tî'yi Fustat'ta Amr b. Âs Camii'nde nahiv ve edebiyat derslerini okutmakla görevlendirmiştir.⁴³

İbn Mu'tî'nin öğrencileri arasında hekim, tabiat âlimi ve şair olan İbnü's-Süveydî (ö. 690/1291) ve Radyüddin el-Kusantîni'yi sayabiliriz. İbn Mu'tî'nin yaşadığı dönemde ilmi ezberleyerek öğrenme yaygın olarak kullanılan bir yöntemdi. O da eserlerin kolay ezberlenebilmesi için birçok eseri nazma çevirmiştir. Arap grameriyle alakalı edebiyat, belagat, şiir, aruz, lügat ve kıraat alanlarında birçok eser telif ve şerh etmiştir.⁴⁴

İbn Mu'tî'nin eserleri şöyledir.⁴⁵

Bilinen Eserleri;

ed-Durretü'l-Elfiyye fî 'İlmi'l- 'Arabiyye (el- Urcûzetü'l-Elfiyye).

el- Fusûlü'l- Hamsûn.

el- Bedî' fî 'İlmi'l-Bedi' (el-Bedî' Sînâ'ati's- Şi'r).

İsmen Bilinen Eserleri;

Havâşîn 'alâ Usûli İbni's- Serrâc.

Dîvânü Hutab.

⁴¹ Yanık, 213.

⁴² Yanık, 213.

⁴³eş- Şûmelî, 20- 21.

⁴⁴ Yanık, 213.

⁴⁵ İsmail Demir, *İbn Mu'tî ve Kitâbu'l-Fusûl fî'n-Nahv*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996 19-21.

Divânü Şi'r.

el- Müselles fi'l- Luğa.

Kasîdetün fi'l- 'arûz.

Kasîdetün fi'l- Kırâ'âtî's- Seb'.

Nazmü Kitâbi'l- Cemhereti fi'l-Luğa li'bni Durayd.

Nazmü Kitâbü's-Sihâhi'l- Cevherî

el- 'Ukûd ve'l- Kavânîn fi'n-Nahv.

Şerhu'l- Cümel fi'n-Nahv li'z-Zeccâcî.

Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi.

Şerhu'l- Mukaddemeti'l- Cezûliyye.

1.1.4. İbn Hişâm'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.4.1. Hayatı

Adı 'Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillah b. Hişâm el-Ensârî eş-Şeyh Cemâlüddîn el-Hanbelî'dir. en-Nahvî nisbesiyle meşhur olmuştur. Ebû Muhammed, künyesidir.⁴⁶ İbn Hişâm, h.708-1309 yılında Mısır, Kahire'de doğmuştur.⁴⁷

Doğduğu şehirde büyüyen İbn Hişâm'ın çocukluğu ve gençliği hakkında henüz detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak ilim öğrenmeye kendini adadığını söyleyebiliriz. Ahlaken mütevazı, müşfik, halim ve ince ruhlu olarak tanımlanmıştır. Çeşitli alanlarda ilim öğrendikten sonra kendisi dersler vermeye başlamıştır. Bu doğrultuda Kahire'de bulunan Kubbe-i Mansuriye Medresesi'nde ve daha sonra el-Medresetü'l-Hanbeliyye Medresesi'nde öğretmenlik yapmıştır. Zaman zaman Mekke'ye gitmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Hâfiz Celâluddîn 'Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâtî'l- Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l Fazl İbrâhîm, 'Îsâ el-Halebî, Kahire: 1964, II, 68.

⁴⁷ Hayruddîn ez-Ziriklî, "Halîl b. Ahmed", *el- A'lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut: 2002, IV, 147.

⁴⁸ Ayşe Meydanoğlu, *İbn Hişâm el-Ensârî'nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018, 17.

Arap dili alanında öne çıkan İbn Hişâm, hicri 5 Zilkade 761 (17 Eylül 1360) ‘de doğduğu şehir olan Kahire’de vefat etmiştir. Aynı şehirde Nasr Kapısı yanındaki Sûfiye Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁴⁹

İbn Hişâm’ın vefatından sonra dönemin âlimlerinden bazıları onun için mersiyele söylemişler. İbn Nubâte el-Mısri (ö. 768/1367) şöyle demiştir:

“Rahmet yağmurları İbn Hişâm’ın mezar toprağını sulasın.

Bulutların kumlarını onun kabrine sürükleyen...

Ben onun övülen hayatını hak ve hakikatle anacağım.

*Ki ben hala İbn Hişâm’ın hayatını anlatıyorum.”*⁵⁰

1.1.4.2. İlmî Kişiliği

Arap gramerinin tüm inceliklerine vakıf olabilecek kadar üstün bir zekâyâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olan İbn Hişâm, birçok ilimle meşgul olmuştur. O Arap gramerini öğrenirken veya öğretirken kendisinden önceki yapılan çalışmaları incelemiş, problemli gözüken konuları dönemin âlimleriyle müzakere etmiş ve yine bir çözüm bulamadıysa mantık çerçevesinde konuyu açıklayarak ortaya koymuştur.⁵¹ İşte bu özelliği İbn Hişâm’ı başarıya ulaştırdığını söyleyebiliriz.

İbn Hişâm’ın hocalarından bazıları şöyledir. Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Nemir (ö. 746/1348)’in derslerinde bulunup kırâat dersi okumuştur. Şihabuddin Abdullatif b. Murahhal (ö. 744/1343)’dan nahiv dersleri almıştır. Tacuddin Ali b. Abdillâh et-Tebrizî (ö. 746/ 1345)’nin derslerine katılmıştır. Tacuddin Ömer b. Ali el- Fâkihânî (ö. 734/1333)’den el-İşâre isimli nahiv kitabını son sayfası hariç bütün şerhleri okumuştur. Bedreddin Muhammed b. İbrahim İbn Cem’a (ö. 733/1332)’dan hadis ilmini öğrenmiş ve Şâtibiyye’yi kendisinden nakletmiştir. Endülüslü dil âlimi olan Ebû Hayyân (ö. 745/1344)’dan muallaka şairi Züheyr b. Ebî Sûlmâ (ö. 609)’nın

⁴⁹ M. Reşit Özbalıkcı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 74.

⁵⁰ Meydanoğlu, 16.

⁵¹ Özbalıkcı, 74.

divanını dinlemiş ancak daha sonraları fikir ayrılıkları sebebiyle derslerine devam etmemiştir.⁵²

İbn Hişâm'ın öğrencilerinden bazıları şöyledir. Cemaluddin İbrahim b. Muhammed el- Lahmî (ö. 790/1388). İbrahim b. Muhammed b. Osman b. İshak ed-Decevi el-Mısri en-Nahvî (ö. 830/1426). Cemaluddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ahmed. Abdulaziz en-Nevîrî (ö. 786/ 1384). Abdulhâlık b. Ali el-Hüseyn b. el-Furât el-Malikî (ö. 794/1391). Ali b. Ebi Bekr b. Ahmed b. el-Bâlisî (ö.769/1365). Serâcuddin Ömer b. Ali b. Ahmed el- Ensârî eş-Şafîî (ö. 804/1501). Oğlu Muhibbuddin Muhammed (ö. 799/1396).⁵³

Meşhur tarihçi İbn Haldûn (ö.808/1406) İbn Hişâm hakkında şöyle söylemiştir: “ Biz Mağrib’de iken İbn Hişâm denen ve Nahivde Sîbeveyh’den daha güçlü birisinin ortaya çıkmış olduğunu duyardık. ”⁵⁴ Arap dili ve edebiyatı âlimi olan İbnü'd-Demâmînî (ö. 827/ 1423), İbn Hişâm'ın oğluna “Şayet Sîbeveyh yaşasaydı, ancak babana öğrenci olabilirdi” diyerek İbn Hişâm'ın Arap dilindeki ilminin derinliğini överek işaret etmiştir. Memlûkler dönemi tarihçisi olan İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) İbn Hişâm'ın, “imam, âlim ve allâme” olduğunu belirtmiş ve “o, birçok ilimde ve bilhassa Arapçada mahirdir. O, ilimlerin gemini elinde bulunduran bir atlı gibidir” diyerek methetmiştir.⁵⁵

İbn Hişâm'ın eserlerini şöyle zikredebiliriz.⁵⁶

Yayınlanmış eserleri:

el-Câmi 'us-Sağir

Elğazu İbn Hişâm.

Evdahu 'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik.

Fevhu 'ş-Şezâ bi Mes 'eleti Kezâ.

el- İ 'rab an Kavâ 'idi 'l- İ 'râb.

İkâmetü 'd-Delîl alâ Sıhhati 't- Temsil ve Fesâsi 'd-Te 'vil.

Katru 'n-Nedâ ve Bellu 's-Sadâ ve Şerhi

⁵²Meydanoğlu, 19.

⁵³Meydanoğlu, 20.

⁵⁴ Yusuf Sancak, “İbn Hişâm el- Ensârî; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 14: 1999, 203.

⁵⁵Meydanoğlu, 18.

⁵⁶ Sancak, 203 - 209.

Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb.

Mesâil fî Î'râbi'l-Kur'ân.

Şerhu Bânet Su'âd (Şerh alâ Kasîde Bânet Su'âd).

Şerhu'l-Lemhati'l- Bedriyye.

Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l- 'Arab ve Şerhi.

Mûkidu'l-Ezhân ve Mûkizu'l-Vesnân.

el- Mesâ'ilu's-Seferiyye fî'n-Nahv.

Başka kitaplar dâhilinde (içinde) basılmış olan eserleri:

Mesâ'il fî'n-Nahv ve Ecvibetihâ.

Muhtasaru'l-İntisâf minel Keşşâf.

Meseletu Î'tirazi's-Şart 'ale's-Şart.

Şerhu'l- Kasîdeti'l- Lugaziyye.

Yazma halinde bulunan eserleri:

el-Mebâhisu'l-Mardiyye el- Muteallıkabi "men" eş-Şartiyye.

Havâşin ale'l-Elfiyye.

Mes'ele fî Şerh Hakîkati'l- İstifhâmve'l- Farkı beyne Edevâtih.

Mesele fî Ta'addudi Ma Ba'deillâ 'alâ Selâseti Aksâm.

Risâle Fi'sti'mali Munâda fî tis'âyâtmine'l- Kur'ân.

er-Ravzatu'l-Edebiyye fî şevâhid 'Ulûmil- 'Arabiyye.

Şerhu'l-Cumel.

Şevâridü'l-Mulah ve Mevâridü'l-Minah.

Telhîsu'd-Delâle fî Telhîsi'r-Risâle.

Henüz mevcudu bilinmeyen eserleri:

el-Câmiu'l- Kebîr fî'n-Nahv.

et-Tahsîl ve't- Tafsîlli- Kitâbi't-Tezyîl ve't- Tekmîl.

et-Tezkire fî'n-Nahv.

İbn Mâlik'in et-Teshil'ine haşiyeler.

Kifâyetu't-Ta'rif fî 'İlmi't-Tasrîf.

el- Kavâ 'idu 'l-Kubrâ fi 'n-Nahv.

el- Kavâ 'idu 's-Suğrâ fi 'n-Nahv.

Refu 'l-Hasâse an Kurrâi 'l-Hulâsa.

Risâle fi Ahkâmı "Lev" ve "Hattâ".

Şerhu 'l-Burde.

Şerhu 'l-Câmi 'i 's-Sağir fi 'l-Furû.

Şerhu Ebyât İbn Nâzım.

Şerhu 'ş-Şevâhidi 'l-Kübrâ fi 'n-Nahv.

Şerhu 's-Şevâhidu 's-Suğra fi 'n-Nahv.

Şerhu 't-Teshîl.

'Umdetu 't-Tâlib fi Tahkîki Tasrîfi İbni 'l-Hâcib.

1.1.5. Birgivî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.5.1. Hayatı

Adı, Zeynüddin Muhammed Pîr Ali b. İskender Muhyiddin el-Birgivî'dir.⁵⁷ Asıl adının Takıyüddin Mehmed olduğu da söylenir.⁵⁸ Birgilî diye de adı geçmektedir.⁵⁹ İmam Birgivî ismiyle meşhurdur. 10 Cemâziyevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de dünyaya gelmiştir.⁶⁰

İmam Birgivî'nin babasının müderris Pîr Ali Efendi'dir. Annesi Meryem Hanım'dır. Dedesi Balıkesir'in nahiyesi olan Kepsut'un Bektaşlar köyünden İskender Efendi'dir. Birgivî'nin babası hem müderris hem de şeyh olduğu çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁶¹

Birgivî, çocuk yaşta ilim öğrenmeye başlamış ve tüm hayatını ilim öğrenip öğretmeye vakfetmiştir. İlim talep etmek amacıyla birçok şehre gitmiştir. Gittiği

⁵⁷ Yaşar Düzenli, "Balıkesirli Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivî", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 2000, 228.

⁵⁸ Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, XI, 191.

⁵⁹ Hayruddîn ez-Ziriklî, "Halîl b. Ahmed", *el- A'lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, (VIII Cilt), XI, 61.

⁶⁰ Yüksel, 191.

⁶¹ Düzenli, 229.

şehirlerarasında İstanbul, Aydın ve Edirne'yi sayabiliriz. Tedrisatını tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Daha sonraları Edirne'de Kassâm-ı askerî olmuştur. Kassâm; varisler, mirasçılar arasında mirası taksim eden şariat memuruna verilen isimdir.⁶² Bir müddet sonra tüm dünya işlerini bırakıp dönemin şeyhlerinden Şeyh Abdurrahman Karamânî'ye intisap etmiş. Ancak hocasının isteği üzerine, padişah hocası olan Atâullah Efendi (ö.979/1571)'nin Aydın vilayetinin Birgî kasabasında yaptırdığı medreseye hoca olarak atanmıştır. Bu kasabadan dolayı kendisine Birgîlî ya da Birgîvî isimleri nispet edilmiştir.⁶³

İmam Birgîvî, Birgî'de yakalandığı taun hastalığından İstanbul'a seyahati sırasında elli beş yaşındayken 1 Cumâde'l-ûla 981 (29 Ağustos 1573) tarihinde vefat etmiştir. Daha sonrasında Birgî'ye getirilerek defnedilmiştir. Kabrine türbe yapılmamasını bizzat vasiyet ettiği için kabrinin üzeri açık bırakılmıştır. Günümüzde ise kısa demir parmaklıklarla çevrilidir. Eskiden mezar taşında şu yazılıymış: “ *Cism-i nazenin kaldı gurbet elde, Balıkesir'li Mehmed b. Pîr Ali.* ”⁶⁴

1.1.5.2. İlmî Kişiliği

Mantık, nahiv, sarf, fıkıh, tecvit gibi birçok ilimle meşgul olan İmam Birgîvî, kendisinden önceki bilgileri aktarması yanında kendi fikir ve düşüncelerini ortaya koyarak dönemin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Eğer yanlış olduğuna kanaat getirdiği bir düşünce varsa, o düşüncenin kime ait olduğunu önemsemeyerek tenkidini yapardı. Hatta atandığı medreseyi yaptıran ve orada müderris olmasını isteyen Atâullah Efendi'yi bile eleştirmiştir. Öyle ki bu konuda ileriye gittiğini düşünenler de vardır.⁶⁵

İmam Birgîvî,'nin ilk hocası kendi babası Pîr Ali'dir. Babasından Arapça, mantık ve bazı ilimleri öğrenmekle beraber Kur'ân'ı da hıfzetmiştir. Sonra İstanbul'da Küçük Şemseddin Efendi'den ders almıştır. Daha sonra Haseki Medresesi'ne girmiş, meşhur Ahizâde Mehmed Efendi'den Kızıl Molla lakabıyla tanınan Abdurrahman Efendi'den ders almıştır. Abdurrahman Efendi'ye mülâzım olarak eğitimini tamamladı. Edirne'de

⁶²Osmanice Sözlük, “Kassâm”, (Erişim Tarihi: 18.03.2019), <https://www.osmanice.com/osmanlica-15013-nedir-ne-demek.html>.

⁶³ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, “Birgîvî”, (Erişim Tarihi: 18.03.2019), <https://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-7825.html>.

⁶⁴ Düzenli, 235-236.

⁶⁵ Yüksel, 192-193.

Kassâm-ı askeri olarak görev yaptığı sırada da öğretmeye devam etmiştir. Zaman zaman camilerde vaaz vermiş kabre türbe yapılması, mum yakılması, ücret karşılığı Kur'an okunması gibi zamanın güncel konularına fetva vererek halkı bilinçlendirmiştir. Bir dönem halkın bidatlerinden bunalan Birgivî, İstanbul'a gidip Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî'ye intisap edip inzivaya çekilmiştir. Herhangi bir görev almayıp münzevi bir hayat yaşamak istemişse de Karamânî'nin tavsiye ve isteği üzerine Atâullah Efendi'nin Birgî'de yaptırdığı medreseye öğretmen olarak tayin edilmiştir. Ömrünün geri kalanını bu medresede tedris, irşat ve telif faaliyetleriyle geçirmiştir.⁶⁶

Birgivî'den ders almak isteyen pek çok talebe Birgî'deki medreseye gitmiştir. Bu öğrencilerden bir tanesi de Hocaîde Abdünnâsır'dır. Abdünnâsır, Birgivî'nin yirmi dört saatini nasıl geçirdiğine dair bir risale yazmıştır. Daha sonraları bu risaleyi Kuşadalı Ahmed Efendi "Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye" adıyla Türkçeye çevirmiştir. Bu risalede yoğun bir ilmi ve tasavvufî bir hayat yaşadığı görülmektedir.⁶⁷

Birgivî, oldukça dürüst ve tavizsiz bir âlimdir. Yaşadığı dönemde yaygın olan anlayışa rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne atfetmemiştir. Birgivî'nin eserlerinden bazıları şöyledir.

Gramer alanındaki eserleri;⁶⁸

el- 'Avâmil.

İzhârü'l- Esrâr

İm 'ânü'l- Enzâr.

Kifâyetü'l- Mübtedî.

İmtihânü'l- Ezkiyâ.

Şerhu'l-Emsile.

Ahlak ve tasavvufî alakalı eserleri;

et- Tarîkatü'l- Muhammediyye.

Cilâ'ül- Kulûb.

⁶⁶ Yüksel, 192.

⁶⁷ Yüksel, 192.

⁶⁸ Yüksel, 192- 194.

Fıkıh ile alakalı eserleri;

Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivi).

es- Seyfû's-sârim fî 'ademi cevâzi vakfî'l-menkûlve'd-derâhim.

Îkâzu'n- nâ'imîn ve ifhâmü'l- kâsırîn.

İnkâzü'l- hâlikîn.

Mu'addilü's-salât.

Zuhrü'l- müte'ehhilîn ve'n-nisâ fî ta'rîfî'l- athâr ve'd-dimâ'.

Akaid ile alakalı eserleri;

Ahvâlü etfâli'l- müslimîn.

Ziyâretü'l-Kubûr.

Tefsir ve kıraat ile alakalı eserleri;

Tefsîru sûreti'l- Bakara.

ed- Dürri'l- yetîm.

Hadis ile alakalı eserleri;

Risâle fî usûli'l- hadîs.

el- Erba'ûn.

Kitâbü'l- îmân ve'l- istihsân.

1.1.6. Bekir Topaloğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği ve Hayrettin Karaman'ının Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.6.1. Bekir Topaloğlu'nun Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.6.1.1. Hayatı

Bekir Topaloğlu, 17 Kasım 1932 tarihinde (nüfusta 30 Nisan 1936) Trabzon'un Dernekpazarı nahiyesinin Taşçılar köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hüseyin

Efendi, annesinin adı Emine Hanım'dır. Babası ticaret ile uğraşır. Emine Hanım'ın babası Lekur Hoca diye tanınan Muhammed Hanefi Kutluoğlu'dur.⁶⁹

Bekir Topaloğlu çocuk yaşta dini ilimlerle tanışmıştır. Tüm hayatını ilimle geçirmiştir. Dedesi Muhammed Hanefi Kutluoğlu'ndan klasik medrese derslerini okuyarak on yedi yaşında icazet almıştır. 1948 yılında ilkokuldan mezun olup Trabzon'un merkez köylerinden Yeşilova'da iki yıl imamlık yapmıştır. 1952 yılında İstanbul'a gitmiş ve yeni açılmış olan İmam-Hatip Okulu'na kaydolmuştur. 1959 yılında en üstün derece ile okulunu bitirmiştir. Aynı yıl İstanbul Yüksek İslâm Enstitü'ne girmiştir. Enstitü 'de okurken diğer taraftan Sultanahmet'teki Fîruz Ağa Camii'nde üç buçuk yıl imam-hatip olarak görev yaptı. 1958 yılında Kadriye Hanımla dünya evine girdi. "Kur'an'da Kadın" isimli bitirme teziyle 1963 yılında Enstitü 'den yine en yüksek dereceyle mezun oldu. Yüksek tahsili sırasınca talebe temsilciliği ve talebe cemiyeti başkanlığı yapmıştır. Bir süre çeşitli İmam-Hatiplerde öğretmenlik yapmıştır. 1966 yılında Yüksek İslâm Enstitüsü'nde kelâm asistanlığına tayin edilmiştir. 1968 yılında İstanbul Tuzla Piyade Okulu'nda iki yıl boyunca askerlik yapmıştır. Muhammed et-Tancî'nin danışmanlığında "İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı" isimli teziyle öğretim üyesi unvanını almıştır. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün Marmara Üniversitesi'ne bağlı İlâhiyat Fakültesi'ne dönüştüğünde öğretim üyesi teziyle doktora unvanını almıştır. 1983 yılında kelâm ana bilim dalında yardımcı doçent, 1986 yılında doçent olmuştur. 1988 yılında İslâm felsefesi, 1992'te Kelâm ana bilim dallarında profesör olmuştur. Bu dönemlerde ana bilim dalı başkanlıkları, bölüm başkanlığı, yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 1989 ve 2004 senelerinde Hac vazifesini yerine getirmiştir. 14 Ekim 2002 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Daha sonra Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin telif ve redaksiyon işlerine yoğunlaşmıştır. Üstlendiği İnceleme Kurulu başkanlığı görevini vefatına kadar sürdürmüştür.⁷⁰

2003- 2011 yılları arasında Te'vîlâtü'l-Kur'ân isimli eserin Türkçeye çevirisini yaptığı sırada 28 Şubat 2016 tarihinde evindeyken beyin kanaması geçirmiş ve hastaneye kaldırılmıştır. Dört kız çocuğu babası olan Bekir Topaloğlu, 10 Mart 2016

⁶⁹ İlyas Çelebi, "Bekir Topaloğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 19.03.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.

⁷⁰ Çelebi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.

tarihinde Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde vefat etmiştir. Cenazesi, ikindi namazına müteakip Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'nden kaldırılmıştır. Çamlıca Mezarlığı'nda bulunan aile mezarlığına defnedilmiştir. Vefatına çok üzülen Ahmet Karataş: “*Düşürdü Ahmed “ah u vâh” ile feryâd edip târîh / Refîk oldu Bekir Hoca İmâm-ı Mâtürîdî'ye*” beytini söylemiştir.⁷¹

1.1.6.1.2. İlmî Kişiliği

Arapça, akaid, mantık, tefsir ve özellikle kelâm ilimleriyle meşgul olan Bekir Topaloğlu, klasik dönemi ve yaşadığı modern dönemi harmanlayarak sunmaya çalışan bir âlimdir diyebiliriz. İslâm'ın ana ve kesin hükümlerinin dışına çıkmadan İslâm'ın yeniden yorumlanabileceğini söylemiştir.

Bekir Topaloğlu'nun hocaları şöyledir. İlk hocasının dedesi Muhammed Hanefi Kutluoğlu olduğunu söylemiştik. Dedesinin yanında Kur'ân'ı hıfzetmiş ve ondan Arapça, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve mantık derslerini okuyarak 17 yaşında icazet almıştır. İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda öğretmen olan Nurettin Topçu (ö.1975)'dan dersler almıştır. İmam-Hatip okullarının açılmasındaki gayretleriyle tanınan Celâl Hoca (ö. 1961)'dan Arapça ve özel olarak okuttuğu İhyâ-ü 'Ulûmi'd-dîn derslerini almıştır. Mustafa Sabri Sözeri'den Türkçe Dilbilgisi ile Arapça Gramerini mukayeseli olarak okumuştur. En çok övgüyle bahsettiği ve kendisinden en çok istifade ettiği hocası Arap Dili ve Edebiyatı âlimi olan Yusuf Cemil Ararat (ö. 1963) 'tan Arapça ve Farsça metinler ve Câhiliye edebiyatından şiirler okumuştur. İlmî neşirleriyle tanınan çok yönlü âlim olan Muhammed et-Tancî (ö. 1974) 'den de istifade etmiştir.⁷²

Bekir Topaloğlu'nun eserleri ve çalışmaları şöyledir.⁷³

Telif ettiği eserleri;

Arapça Okuma ve Eski Metinler Kitabı (Hayreddin Karaman ile birlikte).

Arapça Dilbilgisi I-IV. (Hayreddin Karaman ile birlikte).

İslam'da Kadın.

⁷¹ Çelebi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.

⁷² Çelebi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.

⁷³ Çelebi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.

Arapça-Türkçe Yeni Kamus.

Öze Doğru.

İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı -İsbât-ı Vâcib-.

Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası.

Nesillerin El Kitabı.

Kelâm İlmi: Giriş.

İslâm Tarihinden Yapraklar.

İslâm Felsefesi'nde Kindî ve Farabî.

İslâm'da İnanç Esasları.

Allah İnancı.

Kur'ân'dan Evrensel Mesajlar.

Emâlî Şerhi.

İslâm Dininin Esasları (Akîde). (İlyas Çelebi, Mustafa Sinanoğlu ve M. Sait Özervarlı İle)

İslâm'da İman Esasları. (Yusuf Şevki Yavuz ve İlyas Çelebi İle)

Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler.

Tahkik yaptığı çalışmaları:

Nûreddin es-Sâbûnî, el-Bidâye fî usûli 'd-dîn.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd.

Ebû Mansûr el-Mâturidî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, Lü'm 'atü'l- İ'tikâd.

Yûsuf b. Hilâl es-Safedî, Keşfü'l-Esrâr ve hetkü'l-estâr.

Ebû Şekûr es-Sâlimî, et- Temhîd fî beyâni 't-Tevhîd.

Tercüme ile ilgili çalışmaları:

Arap Dili ve Edebiyatından Tercümeler. (Hayreddin Karaman ile)

İnsan, Kâinat ve Ötesi.

Kelîle ve Dimne.

Mâtürîdiyye Akaidi.

İslâm Tasavvufu Üzerine.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler.

Emâli Tercümesi.

Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi. (I. Tamamı -II. yarısı)

1.1.6.2. Hayreddin Karaman'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.6.2.1. Hayatı

Hayreddin Karaman, 24 Şubat 1934 tarihinde Çorum'da dünyaya gelmiştir. Baba tarafından ailesi aslen Erzurum'un Oltu İlçesi'nin Pikkir köyündendir. I. Dünya Savaşı sırasında Çorum'a göç etmişlerdir. Babasının adı, Nureddin Karaman'dır. Babası demirci ustasıdır. Annesi ise aslen Ahıska Türklerinden olup Çorum'a göç eden bir aileye mensup Mehpare Hanım'dır.⁷⁴

Hayreddin Karaman, 1956 yılında Emine (Ayfer) Hanım'la evlenmiştir. 1959 yılında Konya İmam-Hatip Okulu'ndan mezun olmuş ve aynı yıl İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne girmiştir. 1963 yılında da Enstitü'den mezun olmuştur. 1963 – 1965 yılları arasında İstanbul İmam-Hatip Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır. 1965- 1971 yılları arasında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 1971 yılında “Başlangıçtan Dördüncü Asra Kadar İslâm Hukukunda İctihâd” başlıklı teziyle öğretim üyesi olmuştur. 1971 yılında hazırlamış olduğu bu teziyle İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün Marmara Üniversitesi'ne bağlı İlâhiyat Fakültesi'ne dönüştürülmesinin ardından doktor unvanını almıştır. 1971- 1975 yılları arasında İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yapmıştır. 1975'te tekrar İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde görev yapmaya başlamıştır. İsmi değişen Enstitü' de yani Marmara

⁷⁴ Ahmet Saim Kılavuz, Erişim Tarihi: 20.03.2019, https://www.academia.edu/32996243/%C4%B0had_2004.3_Prof._Dr._Hayreddin_Karaman_Ahmet_Saim_K%C4%B1lavuz.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 2000 yılına kadar öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmiştir. Birçok idarî görevde de bulunmuştur. Aynı fakülteden emekli olmuştur. 2001-2004 yılları arasında Hollanda'da olan Avrupa Uluslararası İslâm Üniversitesi'nde misafir profesör olarak dersler vermiştir.⁷⁵

Hayreddin Karaman, 1981'den itibaren Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi çalışmalarının içinde yer almıştır. Orada Müşavere Heyeti, İdare Meclisi, Danışma Kurulu ve İnceleme Kurulu gibi üyeliklerde bulunmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM) önemli katkıları olmuştur.⁷⁶

Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini bilen Hayreddin Karaman hala hayattadır.

1.1.6.2.2. İlmî Kişiliği

Fıkıh, İslâm Düşüncesi ve Ahlak alanlarına hâkim olan Hayreddin Karaman, küçükken babası ve dedesiyle beraber Sîret, Battâl-ı Gâzi, Ebû Müslim-i Horasânî, Ahmedîyye ve Muhammediyye gibi derslere katılmıştır. Bu dersler onun ilme meyletmesinde etkili olmuştur. Anakara'da Hafız Kemal Efendi'den tecvit okumuştur. Kur'ân'ı anlamak istemesi onu Arapça öğrenmeye sevk etmiş ve bakkal Yahya Efendi'den sarf dersi almıştır. Bakkal Server Efendi'den İzharı bitirip ve Kafiye'nin yarısında İmam-Hatip'e yazılmıştır. Daha sonra Konya Müftüsü Abdullah Ulubay Hocaefendi'den dersler almıştır. Hacı Veyiszâde Mustafa Efendi'den Tecrîd okumuştur. Cemil Efendi'den Kâfiye'yi bitirmiştir. Akşehirli Ahmed Efendi'den Mültekâ'yı okumuştur. Arif Etik'ten Farsça'yı öğrenmiştir. İstanbul'a geldiğinde Mehmet Akif Ersoy'un arkadaşı olan Hafız Yusuf Cemil Ararat Bey'den divan ve Arap şiirini okumuştur. Enstitü hocalarından Celalettin Ökten, Ömer Nasuhi Bilmen, Ahmet Davudoğlu, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Muhammed Tavit et-Tanci, Yaman Dede, Mithat Bahâri, Halil Can, Şerif Hazım, Nihat Sami Banarlı, Mahir İz, Ali Üsküdarlı, Zekai Konrapa, Nurettin Topçu ve Sadettin Evrim gibi isimleri de Hayreddin Karaman'ın hocaları arasında sayabiliriz.⁷⁷

⁷⁵Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Erişim Tarihi: 20.03.2019),

<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/hayreddin-karaman>.

⁷⁶Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/hayreddin-karaman>.

⁷⁷ Ahmet Saim Kılavuz, https://www.academia.edu/32996243/%C4%B0had_2004.3_Prof._Dr._Hayreddin_Karaman_Ahmet_Saim_K%C4%B1lavuz.

Hayreddin Karaman'ın eserlerini ve çalışmaları şöyledir.⁷⁸

Telif ettiği eserler:

İslâm Hukukunda İctihad.

Mukayeseli İslâm Hukuku.

İslâm Hukuk Tarihi.

İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri.

Günlük Hayatımızda Haramlar Helâller.

İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri.

Anahatlarıyla İslâm Hukuku.

İslâm'da Kadın ve Aile.

Lâik Düzendeki Dini Yaşamak.

Her Şeye Rağmen.

Hayatımızdaki İslâm.

Türkiye'de İslâmlaşma ve Önündeki Engeller.

İslâm'da İnsan Hakları.

İmam-Hatiplilik Şuuru.

Dert Söyletir.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî. (Ali Özek, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İ. Kaî Dönmez, Sadrettin Gümüş ile beraber)

Kur'ân Yolu. (İ. Kaî Dönmez, Sadrettin Gümüş ve Mustafa Çağırıcı ile beraber)

Telif, Tercüme ve Hazırlama ile ilgili çalışmaları;

Rasûl-i Ekrem'in Örnek Ahlâkı.

Yolların Ayrılış Noktasında İslâm.

Altın Nesil.

⁷⁸ Ahmet Saim Kılavuz, https://www.academia.edu/32996243/%C4%B0had_2004.3_Prof._Dr._Hayreddin_Karaman_Ahmet_Saim_K%C4%B1lavuz.

İmâm-ı Rabbânî ve İslâm.

İslâm Hukukunda Mezhepler.

Modern Problemler Karşısında İslâm Hukuku.

İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri.

İslâm'a Göre Faizsiz Banka, Kalkınma ve Sigorta.

Ders Kitapları ile ilgili çalışmaları:

Arapça – Türkçe Yeni Kâmûs. (Bekir Topaloğlu ile beraber)

Arapça Dilbilgisi Sarf- Nahiv. (Bekir Topaloğlu ile beraber)

Arapça Metinler. (Bekir Topaloğlu ile beraber)

Arap Dili ve Edebiyatından Seçmeler. (Bekir Topaloğlu ile beraber)

Kelîle ve Dimne (Bekir Topaloğlu ile beraber)

Fıkıh Usûlü.

Hadis Usûlü.

Fıkıh Metinleri (en-Nusûsu'l- Muhtâra).

Hadis Metinleri (Beş Demet Kırık Hadis). (M. Yaşar Kandemir ile beraber)

1.2. KİTAPLARIN GENEL TANITIMI

1.2.1. Kitapların Yazılış Amaçları

İlk kitabımız, Mehmed Zihnî Efendi'nin *el-Muktedab*'ıdır.

Mehmed Zihnî Efendi, Arapça öğrenilmesinin zor olduğuna dair genel fikri şu sözleriyle eleştirmektedir. “ *Arapçanın öğrenilmesi için zan olunan zorluk sadece bir vehimden ibarettir. Arap lügati, dilimizin en büyük rüknü olup bizce ecnebi olmadığı cihetle onun öğrenilmesi, Frenk dillerini öğrenmekten kolaydır. Çekilen güçlük talimdeki üslup ve usulün yolsuzluğundandır.*” Zihnî Efendi, Arapçayı öğrenmede dönemin yaygın yöntemi olan medrese usulünün aksine kendi yöntemini ortaya koymaya çalışmıştır. Kendi yöntemini *el-Müntehab fî Ta 'lîmi Lugati'l- 'Arab* isimli sarf kitabı ve *el-Muktedab* isimli nahiv kitabında işlemiştir. Müellif bu kitapları 1886-1887

yıllarında ayrı ayrı telif etmiştir. Ancak 1981 yılında Marifet Yayınları bu iki kitabı tek kitap halinde *el-Muntehab ve'l-Muktedab fî Kavâ'idi's- Sarfî ve'n-Nahvî* adıyla ofset olarak İstanbul'da yayınlamıştır. Araştırmamıza konu olan kitap, *el-Muktedab* adındaki nahiv kitabıdır. *el-Muktedab*'ı yazmasındaki amacı, Arapçayı öğrenmek ve kavramak isteyen bir Türk öğrencinin herhangi bir öğreticiye ihtiyaç duymadan Arapçayı kendi kendine öğrenmesini sağlamaya yönelik bir kitaptır. Bu doğrultuda eserde, nahve dair konular ele alınıp nahiv kaideleri Osmanlı Türkçesiyle verildikten sonra birçok örnek ve alıştırmaya ile konunun pekiştirilmesi amaçlanmıştır.⁷⁹

İkinci kitabımız, Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Cümel fî'n-Nahv*'dir.

Kitâbü'l-Cümel fî'n-Nahv adlı eserin Halîl b. Ahmed'in yazdığı bir eser olup olmadığı hakkında tartışma vardır. Bu tartışmaya göre iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş Ebû Bekr ez-Zübeydiyyü (ö.379)'ye aittir. Ona göre Halîl b. Ahmed nahve dair bir eser telif etmemiş ve Halîl b. Ahmed'in nahve dair bilgilerini öğrencisi Sibeveyh kaleme almıştır. İkinci görüş İbn Şukayr (ö. 316) ve Yâkût el-Hamevî (ö.626)'ye aittir. Onlara göre *Kitâbü'l-Cüme'l- fî'n-Nahv* adlı eseri Halîl b. Ahmed telif etmiştir. Genel ve rağbet edilen görüşe göre de *Kitâbü'l- Cümel fî'n-Nahv* adlı eser, Halîl b. Ahmed'e aittir.⁸⁰

Kitabın ismi hususunda çeşitlilik vardır. *el-Cümel*, *Cümelü'l-İ'râb*, *Vucûhü'n-Nasb*, *el-Muhallâ*, *Cümletü'l-Âlâtî'l-İ'râb*, *Cümletü'l-Âlâtî'l-'Arab*, *Cümletü'l-Âlâtî't-Tarb* gibi isimlerle anılmışsa da *Kitâbü'l-Cümel fî'n-Nahv* ismi daha çok tercih edilmiştir.⁸¹

Halîl b. Ahmed kitabı hakkında şöyle demiştir. “*Mademki nahvin tamamı ref, nasb, cer ve cezmden ibarettir, o halde bu kitap irabın tamamını içeren bir kitaptır. Biz bu kitabı telif ettik ve bunda refî, nasbı, cerri ve cezmin yönlerinin tamamını elifler, lamlar, halar, talar, vavlarla ilgili cümleleri ve lam eliflerin geldiği yerleri topladık ve her manayı kendi konusu içerisinde Kur'an'dan ve şiiirden bir takım delillerle açıkladık. Kim daha önceki nahiv kitaplarından ihtisar ederek tasnif ettiğimiz bu kitaba baktıktan sonra bu konuları öğrenirse pek çok nahiv kitabına bakmaya ihtiyaç duymaz. Güç ve*

⁷⁹ Mehmed Zihnî, *el-Muntehab ve'l-Muktedab fî Gavâ'idi's-Sarfî ve'n-Nahvî*, 3. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l- Cümel fî'n-Nahvî*, thk. Fahrü'd-Dîn Kabâve, Müessesetü'r-rRisâle, Beyrut 1985, 12-14.

⁸¹ Halîl b. Ahmed, 8-12.

kuvvet, sadece Allah'ın yardımıyla elde edilir.”⁸² Bu sözlerinden hareketle kitabın o zamana kadar yazılmış olan nahiv kitaplarının okunmasına gerek kalmadan, nahiv ilmini öğretme gibi bir amacı olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü kitabımız İbn Mu'tî'nin *el-Fusûlu'l-Hamsûn*'udur.

Eser *Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv* adıyla da bilinmekle beraber *el-Fusûlu'l-Hamsûn* adıyla meşhur olmuştur. Nitekim Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi kitabında Kenan Demirayak⁸³ ve DİA maddesinde Nevzat H. Yanık⁸⁴ *el-Fusûlü'l-Hamsûn* ismini tercih ederlerken Yüksek Lisans tezinin adı olarak İsmail Demir⁸⁵ *Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv* ismini tercih etmiştir. Müellif kitabın yazılış amacını giriş niteliğindeki şu sözlerinde söylemiştir. “*Rabbim kolaylaştırsın ve rahmetinle yardım etsin. Gerçek hamd Allah'a aittir. Salatu selam Hz. Muhammed ve kendisinden sonra gösterdiği yolda yürüyen âli üzerine olsun. Daha sonra ben 'irab ilmini bilmek isteyen mübtedinin amacını beş bab içinde toplanan elli fasılda özetledim.*”⁸⁶

Dördüncü kitabımız, İbn Hişâm'ın *Katrü'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ* isimli kitabıdır.

Kitabın yazılış amacını müellif mukaddimesinde şöyle dile getirmiştir. “*Bütün hamdler, Allah'ın büyüklüğüne karşı boyun eğenlerin derecelerini yükselten, Allah'ın lütuflarına şükretmek için kaim olan kimseye bereketini açan Allah'a aittir. Salât ve selam fesahatin kendisi üzerine çadırını kurduğu, belagatin kuşağını sıkı sıkıya bağladığı, parlak ayetlerle ve delillerle gönderilen, kendisinde hiçbir eğrilik bulunmadığı Arapça Kur'an'ın indirildiği Efendimiz (sav)'in, onun doğru yolu gösteren âlinin ve dini izhar eden ashabının üzerine olsun. Allah onları şereflendirsinsin ve onlara ikram eylesin. Bundan sonra; işte bunlar Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ isimli mukaddimem üzerine yazdığım, mukaddimede bulunan kapalılığı kaldıran, onun peçesini açan, onun şahidlerini mükemmelleştiren, onun faydalarını tamamlayan, bu kitapla yetinen insana yetici bir kitap olan, Arapça ilim taliplerinden yönelmiş olanların isteğini yerine getiren ince bilgilerdir. Allah, aslıyla (mukaddime) faydalanıldığı gibi kendisiyle (şerh) faydalanılmasını ve hayır yollarını ve caddelerini bize kolaylaştırması*

⁸² Halil b. Ahmed, 33.

⁸³ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 2. Baskı, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, 346.

⁸⁴ Yanık, 213.

⁸⁵ İsmail Demir, *İbn Mu'tî ve Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.

⁸⁶ Demir, 1.

istenendir. Çünkü Allah çok cömert kerem sahibi, ziyadesiyle merhamet eden, merhamet sahibi olandır. Benim başarım ancak Allah iledir. Ben Allah'a tevekkül ettim. Benim dönüşüm Allah'adır."⁸⁷

Beşinci kitabımız, İmâm Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr* isimli eseridir.

Kitabın asıl ismi *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Ancak okuyanlar arasında zamanla *İzhâr* ismiyle meşhur hale gelmiştir.⁸⁸ Müellif, kitabın yazılış amacını giriş yazısında şöyle açıklamaktadır: "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım. Bütün güzel hamdler âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Salât ve selam Hz. Muhammed'in üzerine ve âlinin üzerine olsun. Sonra, -bu kitap- irabı öğrenmek isteyen her kişinin şiddetle ihtiyaç duyduğu şeylerin beyanı hakkında bir risaledir. Bu şeyler üç tanedir: Âmil, Ma'mûl ve 'Amel yani İ'rab'tır. Bu risaleyi üç bab üzerine düzenlemek vacip oldu.*"

Altıncı kitabımız Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu'nun *Arapça Dil Bilgisi Sarf-Nahiv* isimli eserin Nahiv kısmıdır.

Müellifler kitabın yazılış amacını önsözlerinde şöyle dile getirmişlerdir. "*Dünyanın hemen her dilinde Arapça dil bilgisine dair kitaplar bulmak mümkündür. Biz yazı inkılâbı geçirdiğimiz için, daha önce verilmiş Türkçe eserlerden genç nesil faydalanamıyor. İşte bu sebeple, Arapça öğrenmek isteyen bir Türk genci, kendisine rehber olacak kitaplardan mahrum kalmış sayılabilir. İmam-Hatip Okullarına Arapçanın ders olarak konması, bu konuya dair eserlere olan ihtiyacı daha da arttırmış bulunmaktadır. Ancak bunların ya akademik veya -umumiyetle-eksik bulunmaları bizi bu kitapları yazmaya sevk etmiştir.*"⁸⁹

1.2.2. Kitapların Şekilsel Bilgileri

İncelediğimiz *el-Muktedab* isimli eserin şekilsel özellikleri şöyledir: Marifet Yayınları tarafından 1991 yılında 3. Baskısı yapılan *el-Muntehab* ve *'l-Muktedab fî Kavâ'idî's- Sarfî* ve *'n-Nahv* isimli kitabın *el-Muktedab* isimli nahiv kısmıdır. Kitabın dili Osmanlı Türkçesidir. Eserin başında bir iç kapak ve kitabı okuyan kişinin dikkat

⁸⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, thk. Muhyiddin 'Abdulhamîd, Mektebetü Dâru'l-Fecr, Mısır 2017, 43-44.

⁸⁸ Mikail Adıgüzel, *İzhar Mefhumu ve İğrâbı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2013, 1.

⁸⁹ Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Dil Bilgisi Sarf-Nahiv*, 12. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, 15.

etmesi gereken bilgilerin hatırlatıldığı 2 sayfa ihtârât yazısı bulunmaktadır. Konular 378 sayfada anlatılmıştır. Eserin sonunda eksik kalan veya düzeltilen bilgilerin verildiği 4 sayfa istidrâkât yazısı, 2 sayfa sonuç ve 1 sayfa amil-ma‘mûl hakkında bilgi verilmiştir. En sonunda konuların fihristi bulunmaktadır.

İncelediğimiz *Kitâbü’l-Cümel fi’n-Nahv* adlı eserin şekilsel özellikleri şöyledir: Dr. Fâhru’d-Dîn Kabâve tarafından tahkik edilen ve 1985 yılında Beyrut’ta Müessesetü’r-Risâle yayınevi tarafından basılmış olan kitaptır. Kitabın dili Arapçadır. Eserde bir iç kapak, Dr. Kabâve’nin 20 sayfa mukaddime yazısı, çeşitli kütüphanelerden alınan el yazma nüsha örneklerinin olduğu 6 sayfa ve Halîl b. Ahmed’in 1 sayfa giriş yazısı bulunmaktadır. Konular 288 sayfada anlatılmıştır. Kitabın en sonunda çeşitli konulara ait fihristlere yer verilmiştir.

İncelediğimiz *Kitâbu’l-Fusûl fi’n-Nahv* adlı eserin şekilsel özellikleri şöyledir: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. İsmail Demir tarafından yüksek lisans tezi olarak 1966 yılında çalışılmış tenkitli neşirdir. Çalışmada özet, önsöz, bibliyografya ve çalışmanın anlatıldığı üç ana bölüm vardır. Yazar birinci bölümde İbn Mu‘ti, yaşadığı asır ve muhit, hayatı, şahsiyeti ve eserlerini ele almıştır. İkinci bölümde el-Fusûlu’l-Hamsûn üzerine incelemede bulunmuştur. Üçüncü bölümde ise metnin tahkikli neşrine yer vermiştir. Burada bir iç kapak, kütüphanelerden alınan el yazma nüsha örneklerinin olduğu 5 sayfa bulunmaktadır. Konular 80 sayfada anlatılmıştır. Kitabın en sonunda çeşitli konulara ait fihristlere yer verilmiştir.

İncelediğimiz *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Bellu’s-Sadâ* adlı eserin şekilsel özellikleri şöyledir: Mektebetu Dâru’l-Fikr yayınevi tarafından Mısır’da 2017 yılında *Sebilü’l-Hüdâ ‘alâ Şerhi Katri’n-Nedâ ve Bellu’s-Sadâ* ismiyle basılmış olan kitaptır. Kitabın dili Arapçadır. Eseri Muhammed Muhyiddin Abdulhamid tahkik etmiştir. İncelediğimiz bu kitapta İbn Hişâm’ın tahkikli eseriyle beraber Ebu’l-Me‘âlî ‘Abdulkâdir el-Gassâb ed-Dîr ‘Atânî’nin Risâletü fî Medhi’n-Nahvi adındaki 19 sayfalık makalesine yer verilmiştir. Eserin önsöz niteliğinde sunumunu Faziletü eş-Şeyh ‘Abdulgânî ed-Dakar yapmıştır. ‘Abdulcelîl el-‘Atâ el-Bekrî ise tekrar tahkik etmiş, dipnotlarını vermiş ve tablo halinde sunmuştur. Eserin başında bir iç kapak, ed-Dakar’ın 2 sayfalık önsözü, el-Bekrî’nin 3 sayfalık mukaddimesi, özlü sözlerin bulunduğu bir sayfa, ‘Atânî’nin 19

sayfalık makalesi, 1 sayfa İbn Haldûn'un İbn Hişâm hakkındaki sözü ve 3 sayfa 'Abdulhamid'din yazısı bulunmaktadır. Konular 446 sayfada anlatılmıştır. Kitabın en sonunda çeşitli konulara ait fihristlere yer verilmiştir.

İncelediğimiz *İzhâru'l-Esrâr* isimli eserin şekilsel özellikleri şöyledir: Dâru'l-Minhâc yayınevi tarafından Cidde'de 2011 yılında 2.Baskısı yapılan *İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv* ismiyle basılmış olan kitaptır. Kitabın dili Arapçadır. Kitabı Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhi ed-Dâğıstânî düzenlemiştir. Eserin ön kısmında bir iç kapak, 3 sayfa giriş yazısı, 13 sayfa Birgivi'nin hayatı, Dâğıstânî'nin 5 sayfa düzenleme yöntemini anlatan yazısı ve 12 sayfa kütüphanelerden alınan el yazma nüsha örnekleri bulunmaktadır. Konular 93 sayfada anlatılmıştır. Eserin son kısmında âlimlerin *İzhâru'l-Esrâr* ile ilgili yaptıkları çalışmaların ismine, tahkik kaynaklarının önemine ve konu fihristine yer verilmiştir.

İncelediğimiz *Arapça Dil Bilgisi Sarf-Nahiv* kitabının şekilsel özellikleri şöyledir: Ensar Neşriyat tarafından İstanbul'da 2015 yılında 12. Baskısı yapılan Arapça Dil Bilgisi Sarf-Nahiv kitabının Nahiv kısmıdır. Eserin ön kısmında bir iç kapak, yazarların hayatlarını anlatan 1 sayfa yazı, içindekiler ve önsöz bulunmaktadır. Sarf konuları yaklaşık 100 sayfada, daha sonra Nahiv konuları 139 sayfada anlatılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUKTEDAB İLE BEŞ NAHİV KİTABININ SİSTEM AÇISINDAN MUKAYESESİ

Bu bölümde asıl kitabımız olan *el-Muktedab* ile diğer beş kitabın kronolojik sıraya göre nahiv konuları ele alma biçimleri açısından mukayese edilecektir. Bu kitapların isimleri şöyledir: *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, *el-Fusûl fi'n-Nahv*, *İzhâru'l-Esrâr* ve *Arapça Dilbilgisi*.

Nahiv konularını her kitap kendi sistemleriyle ele almıştır. Sistemlerinin farklı olması sebebiyle ortak başlıklandırma yapılması zor olduğu için konu başlıklandırması *el-Muktedab*'ın sistemi esas alınarak yapılacaktır. Bu yüzden nahiv konuları mebnîyyât, mu'rabât, merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât olarak beş ana başlıkta ele alınacaktır. Yine aynı şekilde ana başlıkların altındaki başlıklar da *el-Muktedab*'ın sistemine göre ele alınacaktır. *el-Muktedab*'ın sonunda yer alan edatlar veya zarflar başlığı mukayese edilmeyecektir. Çünkü önceki eserlerde bu kelimelerin anlamları genelde serpiştirilerek işlenmiştir. Dolayısıyla bu bahis mukayeseye tabi tutulmayacaktır.

Mukayese yapılırken konuyu hatırlatma sadedinde önce *el-Muktedab*'da verilen kurallardan bazıları günümüz Türkçesine uygun olarak yazılıp, gerek duyulursa örneklerine yer verilecektir. Daha sonra kitaplarda konunun ne şekilde ele alındığı mukayese edilecektir. *el-Muktedab*'la bu eserlerin konuyu ele alma benzerlikleri veya farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Yapacağımız mukayese konuların tafsilatlı bir şekilde ele alınması şeklinde olmayıp sadece ana farklara dikkat çekilecektir. Mukayese yapılan tüm konularda ise, öncelikle kitapların isimleri sonra da konuyu nasıl işledikleri özetle verilecektir.

2.1. MEBNİYYÂT

Mehmed Zihnî Efendi, nahiv kitabına şöyle giriş yapmaktadır. “Sarfta isim, fiil ve harften ibaret olmak üzere üçe taksim olunan kelime, nahivde mu'rab ve mebnî isimleriyle taksim olunur. Sonunda i'râb olana mu'rab ve olmayana mebnî denir. İ'râb mu'rabât bahsinde söylenmiştir. Binâ, kelimenin sonu i'lâlden kaynaklanmayarak hareke veya sükûndan bir hal üzere kalmasıdır: كَمْ، كَيْفَ، أَمْسِ örneklerinde olduğu

gibi.”Harfler, muzâri dışındaki fiiller, isim fiiller, zamirler, ism-i işâretler ve ism-i mevsûller gibi bir takım isimler mebnî kısmındandır.⁹⁰

2.1.1. Harfler⁹¹

el-Muktedab’da harflerle ilgili bazı kurallar şöyledir: Hurûfu cerre (yahut hurûfu cârre); ismin önünde bulunup bulundukları ismin sonunu mecrûr yapan harflerdir. Toplamı 17 tanedir: مِنْ، إِلَى، حَتَّى، فِي، بَاء، عَنْ، عَلَى، كَاف، وَאוَالِقَسَم، تَاء الْقَسَم، رُبَّ، مُنْذُ، مُذْ، خَلَا. Bunlara hurûfu izâfet de denir. İçlerinde isim ve fiil olanı da vardır.⁹²

Kitâbü’l-Cümel fi’n-Nahv’de (عَنْ) ile cer yapma ve kardeşleri başlığında harfî cerler konusu ele alınmıştır. Ancak *el-Muktedab*’da olduğu gibi kesin bir sayı verilmeyip, konu örnek cümleler, ayetler ve şiirlerle anlatılmıştır.⁹³ *el-Fusûl fi’n-Nahv*’de harfî cerler 3. bâbın 7. faslında ele alınmıştır. Harfî cerler; hem harf olup hem cer edenler, harf olup bazen cer etmeyenler, harf ile isim arasında mütereddît olanlar ve harf ile fiil arasında mütereddît olanlar olarak kısımlandırılmıştır. Hem harf olup hem cer edenler; مِنْ، ب، فِي، إِلَى، وَאו الْقَسَم، ت، لَوْلَا، ل، رُبَّ. Harf olup bazen cer etmeyenler; حَتَّى. Harf ile isim arasında mütereddît olanlar; مُنْذُ، مُذْ. İsim ile harf arasında mütereddît olanlar; كَاف التَّشْبِيه، عَنْ، عَلَى. Harf ile fiil arasında mütereddît olanlar; خَاشَا، عَدَا. İbn Mu‘tî harfî cerler konusunu kendi içinde farklı taksimat yapmıştır. Önce tüm harflerin anlamlarını ve kullanımlarını vermiş sonra konuyu ayetlerle, arap şiirleriyle ve örnekleriyle zenginleştirmiştir.⁹⁴ *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*’da harfî cerler 20 tane olarak verilmiştir. İbn Hişâm, harfî cerleri hem zahir ismin hem zamirin başına gelenler, sadece ismin başına gelenler ve harf sayısına göre gibi çeşitli taksimata tabi tutarak açıklamıştır. Konuyu ayetler ve arap şiirleriyle anlatmıştır.⁹⁵ *İzhâru’l-Esrâr*’da ‘âmil bâbında semâ‘i âmillerde 20 tane olarak anlatılmıştır. İmâm Birgivî, harfî cerlerin anlamlarını vermiş, daha sonra harfî cerlerin

⁹⁰ Mehmed Zihnî, *el-Muktedab*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, 4.

⁹¹ Harfler konusunda sadece harfî cerler kısmında mukayese yapılmıştır. Diğer harfler bilgilendirme amacıyla *el-Muktedab*’da geçtiği gibi verilmiştir.

⁹² Mehmed Zihnî, 5.

⁹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Cümel fi’n-Nahv*, (thk. Fâhru’d-Dîn Kabâve), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985, 172-173.

⁹⁴ İbn Mu‘tî, *el-Fusûl fi’n-Nahv*, (thk. İsmail Demir), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 38-42.

⁹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru’l-Fikr, Mısır 2017, 374-380.

müteallakı konusuna değinmiştir.⁹⁶ *Arapça Dil Bilgisi*'nde harfi cerler mecrûr konusunun ikinci başlığı olarak ele alınmıştır. Harfi cerlerin hem isim hem zamir başına gelenler, yalnız ismin başında bulunanlar ve sadece zamir başında bulunanlar olarak taksimatı yapılmış daha sonra harfi cerrin hazfı, cerri civâri ve harfi cerrin müteallakı gibi konulara değinilmiştir.⁹⁷

Harfi cer konusunu müellifler farklı taksimata tabi tutmuşlardır. Bununla beraber harfi cerlerin sayısı hususunda birliğin olmadığı gözlenmiştir. Konuyu tüm kitaplar anlaşılır bir şekilde açıklamışlardır.

Hurûfu 'atf (yahut 'âtife); kelimeleri birbirine bağlayan harflerdir. Tamamı on tanedir: واو، فاء، ثَمَّ، حَتَّى، أَوْ، إِمَّا، أَمْ، لَّا، بَلْ، لَكِنْ:

Hurûfu İstisnâ; dört tanedir: إِلَّا، حَاشَا، خَالَا، عَدَا.

Hurûfu İstifhâm; biri hemze-i meftûha(ا)ve diğeri (هَلْ) dir.

Hurûfu cevâb (yahut tasdîk); beş tanedir: نَعَمْ، بَلَى، إِي، أَجَلْ، جَبْرِ.

Hurûfu nefî; altı tanedir: مَّا، لَّا، لَمْ، لَمَّا، لَنْ، إِنَّ.

Hurûfu nidâ; altı tanedir: يَا، أَيَا، هَيَّا، أَيْ، أ، وَ.

Hurûfu tenbîh; üç tanedir: هَا، أَلَا، أَمَّا .

Hurûfu tahdîd; dört tanedir: هَلَّا، أَلَّا، لَوْمًا، لَوْلَا .

Hurûfu Şart; üç tanedir: إِنْ، لَوْ، أَمَّا .

Hurûfu Tefsîr;iki tanedir: أَيْ، أَنْ .

Hurûfu İstikbâl;iki tanedir: سَنَ، سَوْفَ (لَنْ ve nûn-u te'kîd) muzârî fiili müstakbel yapar.

Harf-i Müfâce'e; kendisinden sonraki isim cümlesi olan (إِذَا) kelimesidir. Fiil cümlesi olduğunda (إِذْ) zarflardan olur. Beynâ ve beynemâ kelimelerinden sonraki (إِذْ) dahi edât-ı müfâce'e olur.

⁹⁶ Birgivî, *İzhârü'l-Esrâr*, (dzn. Enver b. Ebî Bekr), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2011, 53-58.

⁹⁷ Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Dil Bilgisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, 227-228.

Harf-i Tevakku' (yahut harf-i takrîb); قَدْ kelimesidir.

Harf-i Red'; كَلَّا kelimesidir.

Hurûfu Masdar; üç tanedir: أَنْ, مَا, أَنَّ.

Hurûfu Müşebbehe bi'l-Fiil; altı tanedir: لَعَلَّ, لَيْتَ, لَكِنَّ, كَأَنَّ, أَنَّ, إِنَّ.

Hurûfu Sıla (yahut zâide veya mukhame); yedi tanedir: لَمْ, مِنْ, بَاءَ, لَا, مَا, أَنْ, إِنَّ.

Harf-i Ta'lil (yahut harf-i 'akıbet); كَيْ kelimesidir.

Harf-i Ta'rîf; (أَنَّ) kelimesidir.

Lâmâtü Meftûha; dört tanedir. لَمْ مَوْطئه, لَمْ جَوَابَ لَوْ وَلَوْ لَا, لَمْ إِيتَاء.

2.1.2. Zamirler

el-Muktedab'da zamirler hakkında bazı kurallar şöyledir: Zamir ki ona muzmar da denir. Mütellime, muhataba veya zikri geçen gâibe delalet eden isimdir. Bunlar zaminin mücerret halidir: أَنَا / Ben, نَحْنُ / Biz, أَنْتَ / erkek sen, أَنْتُمَا / erkek siz ikiniz, أَنْتُمْ / erkek siz, أَنْتِ / kadın sen, أَنْتُمَا / kadın siz ikiniz, أَنْتِنَّ / kadın siz, هُوَ / erkek o, هُمَا / erkek o ikisi, هُنَّ / kadın o ikisi, هِيَ / kadın o, هُمْ / erkek onlar, هُنَّ / kadın onlar şeklinde çekim yapılır. Zamirler mübteda, haber, ma'tûf, müstesnâ ve te'kid olabilirler. Zamirden münâdâ, muzâf, sıfat ve mevsûf olmaz. Mef'ûl ve muzâfun ileyh halinde zamirler (إِذَا)'ya bitişik gelirler. Zamirler, mef'ûl olarak fiillere ve muzâfun ileyh olarak isimlere bitiştiğinde (إِذَا) lafzı yazılmaz: كَتَبَهُ / onu yazdı, كُتِبَ / onun kitapları. Mehmed Zihnî Efendi, zamirleri açıkladıktan sonra ya-i mütellimin yazımı ve kullanımı hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra zamirlerin harfî cerlerle ve müşebbehe bi'l-fiil olan harflerle kullanımı hakkında bilgi vermiştir. Konuları anlatırken ayetler, şiirler ve bolca kendi verdiği örnekleri kullanmıştır.⁹⁸

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de zamirler konu başlığı bulunmamaktadır. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de zamirler 4. bâbın 3. faslında ele alınmıştır. Zamirler açıkladığı şeye göre beş kısma ve i'râbına göre üç kısma ayrılmıştır. İbn Mu'tî konuyu anlatırken Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine yer vermiş ve konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle

⁹⁸ Mehmed Zihnî, 8-14.

açıklamıştır.⁹⁹ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da zamirler önce müstetir ve bâriz olarak iki kısma ayrılmış, daha sonra i'râba göre merfû', mansûb ve mahfûd olarak üçe ayrılmıştır. İbn Hişâm konuyu detaylı bir şekilde, ayetler ve kendi örnekleriyle ele almıştır.¹⁰⁰ *İzhâru'l-Esrâr*'da zamirler ma'mûl bâbında ele alınmıştır. İmâm Birgivî, zamirleri merfû' muttasıl, merfû' munfasıl, mansûb muttasıl-mecrûr muttasıl ve mansub munfasıl olarak dörde ayırmıştır. Konuyu kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁰¹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde zamirler mebnîliğin ilk konusu olarak ele alınmıştır. Müellifler zamirleri munfasıl ve muttasıl olarak ikiye ayırmışlar daha sonra munfasıl zamirleri kendi içinde merfû' ve mansûb olarak ikiye ve muttasıl zamirleri kendi içinde merfû', mansûb ve mecrûr olarak üçe ayırmışlardır. Konu anlatılırken kendi örneklerinden yararlanılmış ve öğrencilerin yapması için alıştırmalar verilmiştir.¹⁰²

Halîl b. Ahmed dışında diğer müellifler zamirler konusunu anlaşılır bir şekilde ele almışlardır. Konuyu en detaylı ele alan kitap *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'dır.

2.1.3. İsm-i İşâretler

el-Muktedab'da ism-i işâretlerle alakalı bazı kurallar: Lisanımızdaki şu, bu, şunlar, bunlar gibi makamı ve yeri belirtmek için kullanılan kelimelerdir. İsm-i işâretlerde beş siga vardır. Tesniye dışındakiler mebnîdir. Müzekker olanlar; müfred ذَا / şu yahut bu, müsennâ ذَيْن / şunlar, bunlar yahut o adamlar. Müennes olanlar; müfred ذِي، ذِي، تَا، تَا / şu, bu, müsennâ تَيْن، تَيْن / şu ikisi, cemi' أَلَاءِ / şunlar, bunlar yahut o kadınlar. Bu ism-i işâretlerin önüne hurûfu tenbîhten (هَا) gelerek هَذَا şeklini alır ve manası ha işte şu olur. (هَا)nın elifi müennes dışındakilerde yazılmaz: هَذَيْن. Önündeki hâ-i tenbîhe bedel sonuna kâfi hitâb gelerek تَيْكَ olur. Bazen hâ ile kâf birleşerek kullanılabilir; هَذَانِكَ olur. (هَا)nın hazfinde kâf'dan önce lâmi meksûr eklenir: تَالِكَ \ ذَيْكَ ذَلِك. Buradaki lâmlara harf-i tavassut veya harfî hitâb denir. İsm-i işâretlere bitişen harfler muhataba göre müfred, tesniye, cemi', müzekker ve müennes olabilir: ذَاكَ، ذَاكُمَا. İsm-i işâretlerden (هَذَا) - (ذَا) ve benzerlerinin yakın için kullanıldığını, kâflılar ve lâm ile beraber olanların uzak için kullanıldığını söyleyenler de vardır. İsm-i işâretler, mübteda, fâil, nâibu fâil, mef'ûl, münâdâ, müstesnâ, muzâfun

⁹⁹ İbn Mu'tî, 48-50.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, 161-165.

¹⁰¹ Birgivî, 114.

¹⁰² Karaman-Topaloğlu, 131-133.

ileyh olabilirler. Terkiib ettiği isimle sıfat mevsûf olmak üzere müterekkiib olurlar: هَذَا / Bu kitap. Mekâna özel ism-i işâretler şunlardır: هُنَا / burada yahut burası, هَهُنَا / işte burada yahut işte burası, هُنَاكَ / orada yahut orası, هُنَاكَ / tâ orada yahut tâ orası, ثُمَّ / orada yahut burada, مِنْ هُنَا إِلَى هُنَا / buradan oraya, مِنْ هُنَاكَ إِلَى هُنَا / oradan buraya, مِنْ هُنَا إِلَى هُنَاكَ / buradan oraya. Ve son olarak not: ذَا'nın musağğarı (küçültmesi) ذِيَا'nın musağğarı ذِيَا ve ذَالِكْ'nin musağğarı ذِيَالِكْ dir. Mehmed Zihnî Efendi konuyu ayetler, şiirler ve bolca kendi örnekleriyle zenginleştirmiştir.¹⁰³

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de ism-i işâretler konu başlığı bulunmamaktadır. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de ism-i işâretler 4. bâbın 4. faslı olan mübhemât'ın 1. kısmında ele alınmıştır. İbn Mu'tî ism-i işâretlerin en yakın, orta ve en uzak derecelerinden, diğer lehçelerdeki kullanımlarından, kâf ve lâm harfleriyle kullanımlarından ve müennes, müzekker hallerinden bahsetmiştir. Konuyu kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁰⁴ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da ism-i işâretler marife-nekra konusunun altında incelenmiştir. İbn Hişâm ism-i işâretleri önce işaret ettiği şeyin sayısına göre üçe ayırmış ve daha sonra üçe ayırdığının her birini müzekker ve müennes olarak ikiye ayırmıştır. Daha sonra kâf ve lâm harflerine bitişmesi ile alakalı bilgiler vermiştir. Müellif konuyu anlatırken ayetlerden ve kendi örneklerinden yararlanmıştır.¹⁰⁵ *İzhâru'l-Esrâr*'da ism-i şâretler ma'mûl bâbında ele alınmıştır. İmâm Birgivî ism-i işâretlerin önce müzekker ve müennes kullanımlarını, sonra kâf ve lâm harfleriyle beraber kullanımlarını ve en sonunda da uzaklık ve yakınlık kullanımlarına yer vermiştir. Müellif konuyu kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁰⁶ *Arapça Dil Bilgisi*'nde ism-i işâretler *el-Muktedab* ile büyük benzerlikle verilmiştir. Müellifler konuyu kendi örnekleriyle açıklamışlardır. Ayrıca öğrencilerin yapması için alıştırmalar vermişlerdir.¹⁰⁷

İsm-i işâretler konusunu *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* dışındaki kitaplar kendi sistemleri içinde yeterli bir şekilde ele almışlardır.

¹⁰³ Mehmed Zihnî, 14-18.

¹⁰⁴ İbn Mu'tî, 50.

¹⁰⁵ İbn Hişâm, 169-171.

¹⁰⁶ İmâm Birgivî, 115.

¹⁰⁷ Karaman-Topaloğlu, 133- 135.

2.1.4. İsm-i Mevsûller

el-Muktedab'da ism-i mevsûller ile alakalı bazı kurallar: Manası kendinden sonraki bir cümleyle veya şibih cümleyle tamam olan isimlere ism-i mevsûl denir. Tamamlayıcısına sıla adı verilir. İsm-i mevsûller muhtass ve müşterek olarak ikiye ayrılırlar. İsm-i mevsûl muhtass; yerine göre farklı olan yani müfred, tesniye, cemi' ve müzekker, müennesi farklı olanlardır: Müzekker; müfred الَّذِي / o şu ki, o kimse ki, müsennâ الَّذِينَ، اَلَّذَانِ، cemi'، اَلَّذِينَ، اَلْأُولَى. Müennes; müfred الَّتِي / o şu ki, o kadın ki, müsennâ اَلَّتَيْنِ، اَلَّتَانِ، cemi'، اَللَّائِي، اَللَّائِي، اَللَّائِي. Tesniye sigaları mu'rabdır. الَّذِي nin musağğarı(küçültmesi) اَلَّذِيَّ nin musağğarı اَلَّتِيَّ olur. İsm-i mevsûl müşterek; yerine göre farklı olmayan yani müfred, müsennâ, cemi' ve müzekker, müennes makamında hep bir lafız üzere bulunanlardır, bunlar dört tanedir: اَلْ، اَلْ، اَلْ، اَلْ; o kimse ki manasında akıl sahipleri için kullanılır. (مَا); o şu ki manasında akıl sahibi olmayanlar için kullanılır. (أَيُّ) ve مَا birbirinin yerine kullanılabilir. (أَيُّ); o ki ve hangi manasında akıl sahibi olan ve olmayan için kullanılır. أَيُّ kelimesi istifhâmiyye de olur. Gerek istifhâmiyye gerek mevsûl olsun (أَيُّ) diye te'nîsi şâzıdır. İsm-i mevsul olan (أَيُّ) dört vecih üzere kullanılır. Birinde mebnî, üçünde mu'rabdır. Mebnî olduğu vecih; muzâf olup da sılası olan cümlelerin başında bulunan zamir mahzuf olması suretiyle olur. Mu'rab olduğu vecih; muzâf olmayıp sılanın başında söylenmesi ve muzâf olup sılanın başında söylenmesi. İsm-i mevsûl olan أَيُّ damme üzere mebnîdir. (أَيُّ); özellikle ismi fâil ile ismi mef'ûlün önünde bulunan الَّذِي veya اَلَّتِي manasında olandır. İsm-i mevsul olan (أَيُّ) in sılası dâhil olduğu ismi fail veya ismi mef'ul olur. Onun ism-i mevsûl mü yoksa harfi tarif mi olduğunu, ism-i mevsûlün mercii olan zamir ayırt eder. İsm-i mevsuller; mübtada, haber, fâil, nâib-u fâil, mef'ûl, müstesnâ, münâdâ, marifeye sıfat olabilirler. Mehmed Zihnî Efendi konuyu ayetler, şiirler ve bolca kendi örnekleriyle zenginleştirmiştir.¹⁰⁸

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de ism-i mevsûl konu başlığı bulunmamaktadır. *el-Fusûl fi'n-Nahv'de* ism-i mevsûller 4. bâbın 4. faslı olan mübhemât'ın 2. kısmında ele alınmıştır. İbn Mu'tî ism-i mevsûlleri özetlemiş, sıla ile kullanımlarını ve mebnî-mu'rab olması durumlarını vermiştir. Konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle

¹⁰⁸ Mehmed Zihnî, 18-22.

zenginleştirmiştir.¹⁰⁹ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da ism-i mevsûller hâs ve müşterek olarak ikiye ayrılmıştır. İsm-i mevsûl hâs, *el-Muktedab*'daki muhtas ile aynıdır. İsm-i mevsûl müşterek, *el-Muktedab*'daki müşterek'e ek olarak (ذُو) ve (لِ) ele alınmıştır. Ayrıca sıla'nın kullanımına genişçe yer verilmiştir. İbn Hişâm konuyu detaylı bir şekilde diğer lehçelerdeki kullanımlarına ve âlimlerin görüş farklılıklarına değinerek, ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle ele almıştır.¹¹⁰ *İzhâru'l-Esrâr*'da ism-i mevsûller ma'mûl bâbında ele alınmıştır. İsm-i mevsûllerin kendisi ve sıla ile kullanımı özetle verilmiştir.¹¹¹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde ism-i mevsûller *el-Muktedab*'a benzer bir şekilde verilmiştir. Müellifler konuyu kendi örnekleriyle açıklamışlardır. Ayrıca öğrencilerin yapması için alıştırmalar verilmişlerdir.¹¹²

İsm-i mevsûller konusunu *İzhâru'l-Esrâr*'ın özet bir şekilde ele alması diğer kitaplarla kıyaslandığında yetersiz kalabilmektedir. Konu, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* ve *İzhâru'l-Esrâr* dışındaki kitaplarda yeterli ve anlaşılır bir şekilde ele alınmıştır.

2.1.5. Kinâyât

el-Muktedab'da kinâyât ile ilgili bazı kurallar: Söylenmek istenen şeyin manasının açık olmadığı isimlere denir. Onlardan (فُلَان) ve (فُلَانَة) kelimeleri mu'rabdır. Şunlar mebnîdir: كَذَا / şöyle, öyle, şu kadar, filan vakit, filan şey. كَيْتَ وَ كَيْتَ / şöyle şöyle, böyle böyle. دَيْتَ وَ دَيْتَ / şöyle şöyle, böyle böyle. كَمْ / kaç? Ne kadar? Bu kelime tercümesi gibi iki türlü kullanılır: biri aded ve miktar hakkında soru sorulduğunda, diğeri makam hakkında soru sorulduğunda kullanılır. İlkine kem-i istifhamiyye, ikincisine kem-i haberiyye denir. Mehmed Zihnî Efendi konuyu kendi örnekleri ve şiirle anlatmıştır.¹¹³

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de kinâyât konu başlığı yer almamaktadır. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de kinâyât konu başlığı yer almamaktadır. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da kinâyât konu başlığı yer almamaktadır. *İzhâru'l-Esrâr*'da i'râb bâbında bazı kinâyelere yer verilmiştir. İmâm Birgivî, كَمْ ve كَذَا yı ele almış ve bunların kullanımlarına kendi örneklerini kullanarak ele almıştır.¹¹⁴ *Arapça Dil Bilgisi*'nde bazı kinâyeler altı

¹⁰⁹ İbn Mu'tî, 50-51.

¹¹⁰ İbn Hişâm, 171-186.

¹¹¹ İmâm Birgivî, 116.

¹¹² Karaman-Topaloğlu, 133-137.

¹¹³ Mehmed Zihnî, 22.

¹¹⁴ İmâm Birgivî, 134.

tane olarak verilmiştir. كَيْتَ / كَيْتَ / كَيْتَ / كَيْتَ . mu‘rab kinâyelere ek olarak; بَضْعُ verilmiştir. Müellifler kendi örnekleriyle konuyu açıklamışlardır.¹¹⁵

el-Muktedab bu konuda *İzhâru’l-Esrâr*’dan etkilendiğini, *Arapça Dil Bilgisi*’nin de *el-Muktedab*’dan etkilendiğini söyleyebiliriz.

2.1.6. Zarflar

el-Muktedab’da zarflarla ilgili bazı kurallar: Zamana veya mekâna delalet eden isimlere zarflar denir. Mekâna delalet edenler; هُنَا، أَيْنَ، أَيْ، فَوْقَ، تَحْتُ، أَمَامَ، قُدَّامَ، وَرَاءَ، حَيْثُ; zamana delalet eden (حِينَ) gibi izâfetle kullanılır. Daima cümleye muzâf olur. (هُنَا); mekâna özel ism-i işarettir. (أَيْنَ) ve (أَيْ); mekân hakkında soru için kullanılır. (فَوْقَ); üst ve yukarı. (تَحْتُ); alt ve aşağı. (أَمَامَ); ön. (قُدَّامَ); ileri. (وَرَاءَ) ve (خَلْفَ); arka ve geri manalarına gelirler. Bunlar çoğunlukla muzâf olarak kullanılırlar. Ve o halde mu‘rab olurlar. İzâfetle kullanılmadıkları zaman zamme üzere mebnî olurlar. (دُونَ) manalarıdır. (مِنْ عَلَيَّ) manasıdır ki yukarıdan, yüksekte demektir. (لَدَى) ve (لَدُنْ) kelimeleri yakınlık ve huzurda bulunma anlamına gelirler. Zamana delalet edenler; مَتَى، أَيْآنَ، أَمْسَ، الْآنَ، إِذَا، مُدًى، عَوْضُ، قَطًى، قَبْلُ، بَعْدُ، لَمَّا; zaman hakkında soru içindir. (أَيَّانَ) gibidir. (أَمْسَ); dünkü günün ismidir ve kesra üzere mebnîdir. Üzerine harfî ta‘rîf (ال) getirildiğinde, muzâf olduklarında veya nekra kaldıklarında mu‘rab olurlar. (الآنَ); içinde bulunduğu vaktin ismidir ki şimdi demektir. (إِذَا) geçmiş zaman için gelen isimdir. (إِذَا); fiil cümlesine muzâf olur gelecek zaman bildirir. (قَبْلُ); geçmiş zamanı istiğrak için nefiyle kullanılır. (بَعْدُ) ve (قَبْلُ); sonra manasıdır. İzâfetle kullanımda mu‘rab, izâfetsiz kullanımda zamme üzere mebnî olurlar. (لَمَّا); mazi fiilin önünde –dığı zaman anlamında kullanılır. Müellif konu sonunda zarflarla alakalı hatırlatmalarda bulunmuştur. Mehmed Zihni Efendi konuyu bolca kendi örnekleriyle, ayetlerle ve şiirlerle açıklamıştır.¹¹⁶

Kitâbü’l-Cümel fi’n-Nahv’de zarflar vücûhu’n-nasb konusu altında ele alınmıştır. Halîl b. Ahmed, zarfların nasb üzere olduğu üç şiir örneğiyle konuya giriş yapmış sonra zarflara niçin zarf adının verildiğini açıklamış daha sonra zarfların uzaklık ve mekân için kullanımlarına örnekler vererek konuyu bitirmiştir. Müellif ayetlere, bolca şiirlere

¹¹⁵ Karaman-Topaloğlu, 138.

¹¹⁶ Mehmed Zihni, 23-28.

ve kendi örneklerine yer vererek konuyu zenginleştirmiştir.¹¹⁷ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de zarflar 2. bâbın 9. faslının 2.ve 3. örneklerinde ele alınmıştır. İbn Mu'tî zaman zarflarını ikiye ayırmış, birincisi kendi içinde mübhem, ma'dûd ve muhtas olarak üçe; ikincisi kendi içinde munsarîf ve mutasarrîf olarak ikiye ayrılmıştır. Mekân zarflarını mübhem, ma'dûd ve muhtas olarak üçe ayırmıştır. Konuyu özet bir şekilde açıklamıştır.¹¹⁸ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da zarflar konusu tek bir başlık altında verilmeyip başka konular altında ele alınmıştır. *İzhâru'l-Esrâr*'da zarflar mekân ve zaman olarak değil zarfı müstekar olarak ele alınmıştır.¹¹⁹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde bazı zarfları mu'rab ve mebnî olarak ayrılmış ve ayrıca yer, zaman ve hem yer hem zaman için kullanılanlar olarak taksimat yapılmıştır. Oldukça özet bir şekilde ele alınmıştır.¹²⁰

Zarflar konusunu kendi sistemi içinde tutarlı olarak ele alan kitaplar *el-Muktedab* ve *el-Fusûl fi'n-Nahv* adlı kitaplardır. *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* ve *İzhâru'l-Esrâr*'da yeterli bilgiye yer verilmemiştir.

2.1.7. Mürekkebât

el-Muktedab'da mürekkebât ile ilgili bazı kurallar: 'Atıf, izâfet, vasfîyyet veya isnâd olmayarak yan yana gelen kelimeler de mebnîyyâtandır: *يَوْمَ يَوْمَ*, *يَوْمَ يَوْمَ* gibi. Bunun gibi terkiplere mürekkebâtı mezcîe denir. Bunlar fetha üzere mebnîdirler. Bunların bazıları özel isimlerdendir: *سَيِّئِي* gibi. Aded isimleri içinde on ile yirmi arasında bulunan aded isimleri gerek aslı gerek vasfî olsun mebnîyyâtandır. On iki sayısının birinci parçası mu'rab, ikincisi mebnîyyâtandır. Müellif konuyu ayet, şiirler ve kendi örneklerinden faydalananarak açıklamıştır.¹²¹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de, *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de ve *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da mürekkebât konu başlığına yer verilmemiştir. *İzhâru'l-Esrâr*'da mürekkebât i'râb bâbında ele alınmıştır. Konu *el-Muktedab*'da anlatıldığı gibi

¹¹⁷ Halîl b. Ahmed, 42-44.

¹¹⁸ İbn Mu'tî, 19-20.

¹¹⁹ İmâm Birgivi, 82.

¹²⁰ Karaman-Topaloğlu, 138.

¹²¹ Mehmed Zihni, 28-30.

açıklanmıştır.¹²² *Arapça Dil Bilgisi*'nde mürekkebât konusu oldukça özet bir şekilde ele alınmıştır.¹²³

Mürekkebât konusunda *el-Muktedab*, *İzhâru'l-Esrâr*'dan etkilenmiştir. *Arapça Dil Bilgisi* de *el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.1.8. Esvât

el-Muktedab'da esvât ile alakalı bazı kurallar: Bağırtyı, takırtıyı taklit etmede veya hayvanlara seslenmede kullanılan lafızlara esvât denir. Onlar da mebniyyâtandır. حَبَطَطُ / Atın nalından çıkan ses. طَاقُ طَاقُ / kapı çalma sesi.¹²⁴

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de, *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de, *Şerhu Katri'n-Nedâ* ve *Belli's-Sadâ*'da ve *Arapça Dil Bilgisi*'nde esvât konu başlığına yer verilmemiştir. *İzhâru'l-Esrâr*'da esvât i'râb bâbında ele alınmıştır. Konu *el-Muktedab*'da anlatıldığı gibi açıklanmıştır.¹²⁵

Esvât konusunda *el-Muktedab*, *İzhâru'l-Esrâr*'dan etkilenmiştir. *Arapça Dil Bilgisi* de *el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.2. MU'RABÂT

İ'râb alan kelimelerdir. İ'râb kelimenin sonunda değişen hareke veya harftir. Hareke üç olduğu gibi madde-i asliye (belirtme hali) itibarıyla kelime sonunda olup hareke makamında değişen harfler de üç tanedir: و، ا، ي (و); zamme, (ي); kesra, (ا) fetha makamında bulunur. Fetha, zamme, kesra tabirleri mebnîlik isimleridir. İ'râbın hareke veya harf kısmını anlatmak için nasb, ref' ve cer tabirleri kullanılır. Muzâri' fiillere has bir de cezm vardır. İ'râbın çeşidi dört tanedir; ref', nasb, cer ve cezm. Ref'in alametleri şunlardır: و، ان، ون، و. Nasb'ın alametleri şunlardır: ُ، ُ، ُ، ُ. Cerr'in alametleri şunlardır: ِ، ِ، ِ. Cezm'in alametleri şunlardır: ُ، ُ، ُ، ُ. ¹²⁶ نُون.

¹²² İmâm Birgivi, 133-134.

¹²³ Karaman-Topaloğlu, 140.

¹²⁴ Mehmed Zihnî, 31.

¹²⁵ İmâm Birgivi, 133.

¹²⁶ Mehmed Zihnî, 31-32.

2.2.1. Harekeyle İ'râb Olanlar ve Harfle İ'râb Olanlar

el-Muktedab'da konu ile alakalı bazı kurallar: Harfle mu'rab olana harfle mu'rab (مُعْرَبٌ بِالْحَرْفِ) olunmuş denir. Tesniye, cemi müzekker sâlim ve onların mülhâkkatıdır. Bunlarda farklı olan ve değişen i'râb harfî iki tanedir: tesniye ve mülhâkkatında elif (ا) ile makabli meftûh yâ(يَ-) ve cem'i müzekker sâlimlerde ve mülhâkkatında vav(و) ile makabli meksûr yâ(يِ-) 'dır. Örnek; الْمُسْلِمُونَ وَالْمُسْلِمِينَ . الْمُسْلِمَانِ وَالْمُسْلِمَيْنِ. Bunlar harf ile i'râb olanların nâkıs kısmıdır, çünkü üç halde iki harf bulunur. Bir de üç halde başka başka üç harf bulunan kelimeler vardır. Onlar esmâ-i sitte mu'telle denilen şu altı kelimedir: أَب / baba, أَخ / kardeş, فَمَّ / ağız, حَمَّ / kayın, هُنَّ / müstehcen bir şey ve ذُو / sahip. Bunlardan ilk beşi izâfetle kullanıldığında hareke ile mu'rab olurlar. Durumuna göre ya ötre ya üstün ya esre okunurlar: أَب، أَبَا، أَب. Bunlar yâ-i mütekellime izâfet olduğunda takdîrî i'râb alırlar. أَبِي / babam. Yâ-i mütekellim dışındaki zamirlere bitişirse harf ile i'râb alırlar; ref' halinde و , nasb halinde ا , cer halinde ي bulunur: أَبَاهُ، أَبَاهُ، أَبِيه . İzâfet halindeki zahir isimler de harf ile i'râb alırlar: أَبَاكَ، أَبَاكَ، أَبِيكَ . Altıncı esmâ-i sitte mu'telle olan (ذُو) daima izâfetle kullanılır ve muzâfu ileyhi daima zahir olur: ذُو نَوَال / hediye sahibi. Harekeyle mu'rab olana harekeyle mu'rab olunmuş(مُعْرَبٌ بِالْحَرْكَةِ) denir. Harfle i'râb olanların dışındakiler hareke ile i'râb olurlar. Bu kelimelerin sonundaki i'râb ya lafzî olur ya da takdîrî olur.¹²⁷

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mu'rabât konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de mu'rabât hakkında 1. bâbın 6., 7. ve 8. fasıllarında bilgi verilmiştir. İbn Mu'tî, önce isimleri sahîh ve illetli olarak ikiye daha sonra sahîh isimleri müfred, müsennâ ve cem'i olarak üçe ayırmış ve bu isimlerin i'râbları hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermiştir. İletli isimlerde maksûr, mankûs ve esmâ-i sitte'yi ele almıştır. Müellif konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle işlemiştir.¹²⁸ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da i'râb hakkında *el-Muktedab*'da olduğu gibi bilgi verilmiştir. Ancak i'râbın alametleri, fer'î ve aslî olarak ikiye ayrılmıştır. Ref' halinde damme, nasb halinde fetha, cer halinde kesre ve cezm halinde harekenin hazfî ile olan i'râba aslî alametler denilmiş, bunun dışındakilere de fer'î alametler ismi verilmiştir. Fer'î alametlerle i'râb olanlar yedi bâba ayrılmış olup ilk bâbı esmâ-i sitte'dir. Esmâ-i sitte

¹²⁷ Mehmed Zihnî, 32-36.

¹²⁸ İbn Mu'tî, 3-8.

ayetler ve kendi örnekleriyle detaylıca ele alınmıştır.¹²⁹ *İzhâru'l-Esrâr*'da i'râb bâbında ele alınan i'râb konusu iç içe geçmiş dört taksimata tabi tutulmuştur. Birincide zatı ve hakikatine göre, ikincide mahalline göre, üçüncüde nev'ine göre ve dördüncüde sıfatına göre ayırım yapılmıştır. Yâ dışına izâfet, müfred, mükebber esmâ-i sitteyi ikinci kısım olan mahalline göre i'râb başlığının sadece harflerle i'râb olanlar kısmında ele almıştır.¹³⁰ *Arapça Dil Bilgisi*'nde isimlerde i'râb başlığında harf ile i'râb olanlar ve hareke ile i'râb olanlar konularına yer verilmiştir. Harf ile i'râb olanlarda esmâ-i siteye yer verilmiştir.¹³¹

Konuyu ele alan kitaplar kendi sistemleri doğrultusunda farklı taksimat yaparak konuyu değişik açılardan ele almışlardır.

2.2.2. Lafzî İ'râb, Takdîrî İ'râb ve Mahallî İ'râb

el-Muktedab'da konu ile alakalı bazı kurallar: Takdîrî i'râba i'râbı manevî de denir. Son harfi elif olan ya da ye (ي) harfiyle biten isimler ve muzâri fiillerin i'râbıdır. Elifler gerek kendi şeklinde gerek (ى) elif-i maksura şeklinde bulunsun harekesiz bir harf olduğundan onunla son bulan kelimenin i'râbı her halde takdîridir: الْعَصَا، الْمُصْطَفَى. Tesniye mülhâkkatından olan (كَلَّا) ve (كَلَّا) kelimeleri zamire izâfet olduklarında tesniyeler gibi harfle i'râb olurlar. Zahir isme muzâf olduklarında harekeyle takdîri i'râb alırlar. Sonu yâ ile biten kelimeler iki kısımdır. Birinci kısmı yâ-i mütekellime (ي) muzâf olanlardır; قَلَمِي / benim kalemim. Yâ-i mütekellimin birleştiği ismin sonu meksûr olup başka harekeyi kabul etmediğinden onların i'râbı her halde takdîrî olur. İkinci kısmı nâkıs olan veya o hükümde bulunanlardır; الْقَاضِي. Bu kısım kelimelerin iki hali takdîrî bir hali lafzî olur o da nasb halidir. Bunların sonunda fetha dışında hareke ortaya çıkmaz: رَأَيْتُ الْقَاضِي Harf-i ta'rifiyle beraber yâ'sı düşenlerin i'râbı ref ve cer hallerinde takdîrî olur: قَاضٍ. Lafzî i'râb kelime sonunda zahir olan farklı hareketlerle i'râb olmaya denir. Örnek; هَذَا كِتَابٌ، رَأَيْتُ كِتَابًا. İ'râbı lafzî bir takım kelimelerde tamdır ki üç halinde üç hareke bulunur. Birtakım kelimelerde nâkıstır ki yalnız iki hareke bulunur. Müzekker, müennes munsarif müfred isimlerde ve cemi' mükesser munsariflerin i'râbları tamdır. Cemi' müennes sâlimler ve gayrı munsariflerin i'râbı nâkıstır. Cemi'

¹²⁹ İbn Hişâm, 95-100.

¹³⁰ İmâm Birgivî, 123-125.

¹³¹ Karaman-Topaloğlu, 142-144.

müennes salimlerde fetha, gayrı munsarıflarda kesra gelmez. Mahallî i'râb bulunduğu yere göre i'râb almaya denir. Mebnî kelimeler ve cümleler mahallî i'râb alır. İ'râb yapılırken mahallen merfû', mansûb ve mecrûr denir. Müellif konuyu ayetler, şiirler ve bolca kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹³²

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mu'rabât konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 1. bâbın 6., 7. ve 8. fasıllarında lafzî, takdîrî ve mahallî i'râbı ayrı bir başlık şeklinde değil konu içerisinde yeri geldikçe değinilmiştir.¹³³ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da zahir alametler fiillere özel, isimlere özel ve isimlerde ve fiillerde ortak olarak üçe ayrılmıştır. Takdîrî i'râb ise *el-Muktedab*'da anlatıldığı gibi ele alınmıştır. İbn Hişâm, konuyu ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹³⁴ *İzhâru'l-Esrâr*'da sıfat itibariyle i'râb başlığında, sıfatı bakımından i'râb lafzî, takdîrî ve mahallî olarak üçe ayrılmıştır. İmâm Birgivî, takdîrî i'râbı yedi konuya ayırarak ele almıştır. Mahallî i'râbı iki konuya ayırmıştır. Takdîrî ve mahallî i'râbların dışında kalanların lafzî i'râb aldığını söylemiştir.¹³⁵ *Arapça Dil Bilgisi*'nde lafzî ve takdîrî i'râb konusu *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Müellifler kendi örneklerini kullanmışlardır. Ayrıca alıştırmalar da bulunmaktadır.¹³⁶

Konuyu ele alan kitaplar kendi sistemleri doğrultusunda farklı taksimat yaparak konuyu değişik açılardan ele almışlardır.

2.2.3. Ma'rife ve Nekre Hakkında

el-Muktedab'da konu ile alakalı bazı kurallar: Arapça isimlerin önünde ya harfî ta'rîf olur ya da sonunda tenvin bulunur. İki bir isimde toplanmadığı gibi bir isim bu ikisinden birinden de hali olmaz. Ayrıca tesniyelerin, cem'i müzekker sâlimlerin ve mülhâkkatının harfî ta'rîf olsun ya da olmasın sonlarına tenvin bitişmez. Önlerinde hemze-i vasl bulunan kelimelere harfî ta'rîf geldiğinde, hemze-i vasl lafızdan düşerek harfî ta'rîfin lâmina kesre vermek kaidedir: **الْإِنُّ** . İki özel isim('alem) arasında birinciye sıfat olarak elifsiz yazılan (الْإِنُّ) kelimesinin mevsûfundan tenvinin düşmesi kaidedir: **جَائِي زَيْدٌ عَمْرُو** . Harf-i ta'rîfli isimler belirli bir şeyi ifade ettiklerinden dolayı onlara

¹³² Mehmed Zihni, 36-40.

¹³³ İbn Mu'tî, 3-8.

¹³⁴ İbn Hişâm, 110-113

¹³⁵ İmâm Birgivî, 128-132.

¹³⁶ Karaman-Topaloğlu, 147-148.

marife denilir. Belirli bir şeyi ifade etmeyen şeye nekra denir. Marife harf-i ta'rifli isimden ibaret değildir. Zamirler, ism-i işâretler, ism-i mevsûller, 'alem isimler ve bunların birine muzâf bulunan isimler marifedirler. Harf-i ta'rîf, zamirlere, ism-i işâretlere, ism-i mevsûllere, 'alem isimlere ve bunların birine muzâf bulunan isimlere gelmez. 'Alemler mürtecel 'alemler ve menkûl 'alemler olarak ikiye ayrılır. Mürtecel 'alemler; 'alemiyyetten başka manası olmayanlardır; رَيْئِبْ، عَمْرٌ gibi. Menkûl 'alemler; bir manadan naklen özel isim olanlardır; أَسَدٌ، ثُعْلَبٌ. 'Alemi mürtecellere ve yabancı isimlerden geçen özel isimlere harf-i ta'rîf gelmez. Menkûl 'alemler cümleden ve izâfetten menkûl iseler onlara da harf-i ta'rîf gelmez. Ancak isimden ve sıfattan menkûl olanlara zâid olarak harf-i ta'rîf gelir. Bazı isimler harf-i ta'rîfle beraber 'alem olmuştur; الْكِتَابُ / Sîbeveyh'in eseri. Bunların harf-i ta'rîfi yalnız izâfet ve nidâ hallerinde hazfedilir; كِتَابُ سَيِّوَيْهٍ. Harf-i ta'rîf almayan 'alemler ism-i mensûb olduğunda, müsennâ ve mecmû'olduklarında harf-i ta'rîf alabilir; حَلَبٌ = الْحَلْبِيّ (فُلَانٌ) ve (فُلَانَةٌ) lafızları insandan kinâye olduğunda harf-i ta'rîfsiz ve hayvandan kinâye olduğunda harf-i ta'rifli olur.¹³⁷

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mu'rabât konu başlığında geçen ma'rife ve nekra'ya yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 4. bâb marife, nekra ve tevâbi' için ayrılmıştır. 4. bâbın 1.faşlında ma'rife ve nekra hakkında, 2. faslında 'alemler hakkında, 3. faslında zamirler hakkında, 4. faslında ism-i işâretler ve ism-i mevsûller hakkında, 5. faslında (ال) ile marife olanlar hakkında ve 6. faslında muzâf hakkında bilgi verilmiştir. İbn Mu'tî konuyu ayet, şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹³⁸ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da nekra ve ma'rife konusu bir başlık şeklinde ele alınmıştır. Marife ve nekra hakkında genel bilgiler, zamirler, 'alemler, ism-i işâretler, ism-i mevsûller, (ال) ile marife olanlar ve muzâf hakkında bilgi verilmiştir. İbn Hişâm konuyu oldukça detaylı bir şekilde âlimlerin ve lehçelerin kullanımlarına dikkat ederek ayetler, şiirler ve kendi örnekleri eşliğinde açıklamıştır.¹³⁹ *İzhâru'l-Esrâr*'da ma'rife ve nekra ma'mûl bâbında ele alınmıştır. Bu başlıkta marife ve nekra hakkında genel bilgiler, zamirler, 'alemler, ism-i işâretler, ism-i mevsûller, (ال) ile marife olanlar ve bu beşine muzâf olanlar

¹³⁷ Mehmed Zihni Efendi, 40-44.

¹³⁸ İbn Mu'tî, 46-52.

¹³⁹ İbn Hişâm, 162-195.

hakkında bilgi verilmiştir. Müellif konuyu özet bir şekilde kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁴⁰ *Arapça Dil Bilgisi*'nde ma'rife ve nekra başlığına yer verilmemiştir.

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv ve *Arapça Dil Bilgisi* dışındaki kitaplar ma'rife ve nekra konusunu kendi sistemleri içinde gayet anlaşılır bir şekilde ele alıp aktarmışlardır. *Ancakel-Muktedab* konuyu ara söz niteliğinde ele almıştır.

2.2.4. Gayr-ı Munsarîf

el-Muktedab'da gayr-ı munsarîf ile alakalı bazı kurallar: Kesreyi ve tenvini kabul etmeyen isimlerdir. İki kısımdır; bir kısmı 'alemlerdir, diğer kısmı 'alem olmayanlardır. 'Alem olanlar yedi çeşittir. (1); harfi üçten fazla olan ya da üç harfli olup orta harfi harekeli olan yabancı isimlerdir: *يُوسُفُ، شَتْرُ*. (2); üçten fazla harfi olup müenneslik alameti olmayan müennes isimlerdir: *رَيْبُ*. (3); sonunda tâ-i te'nîs bulunan müennes ve müzekker isimlerdir: *فَاطِمَةُ، طَلْحَةُ*. (4); sonunda *عُمَرُ* vezninde olan isimlerdir: *عُثْمَانُ*. (5); sonunda *عُثْمَانُ* bulunan isimlerdir: *عُثْمَانُ*. (6); terkîbi mezciyle mürekkeb olan isimlerdir: *أَفْعَلُ*. (1); fiil vezninde olan isimlerdir: *يَزِيدُ*. 'Alem olmayanlar da yedi çeşittir. (1); *أَبْيَضُ* vezninde olan sıfatlardır gerek ism-i tafdîl olsun: *أَكْبَرُ* gerek sıfatı müşebbehe olsun: *أَبْيَضُ*. (2); müennesi *فُعْلَى* olan *فُعْلَانُ* veznindeki sıfatlardır: *سَهْرَانُ* / uyanık kalan. (3); *فُعْلَاءُ* vezninde olan isimlerdir: *عُلَمَاءُ*. (4); *أَنْبِيَاءُ* vezninde olan cem'ilerdir: *أَنْبِيَاءُ*. (5); elifi te'nîse ile son bulanlardır: *صَحْرَاءُ*. (6); siga-i muntehâ'l-cumû' üzere cemi olan isimlerdir: *أَحَادٌ، مَوْحِدٌ*. (7); birer, ikişer, üçer, dörder manalarına olan sayılardır: *أَحَادٌ، مَوْحِدٌ* / birer birer. Gayr-ı munsarîf olan isimler harf-i ta'rîf aldıklarında ya da başka bir kelimeye muzâf olduklarında munsarîf olup kesra ile harekelenir: *جَلَسْتُ فِي أَحْسَنِ الْمَجَالِسِ*. Mehmed Zihnî Efendi, konuyu birçok ayet, şiir ve kendi örnekleriyle ele almıştır.¹⁴¹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de gayr-ı munsarîf konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 1. bâbın 7. faslında müfred isimlerin içinde gayr-ı munsarîf konusu ele alınmıştır. İbn Mu'tî dokuz illet sayar, bu dokuz illetten iki illeti barındıran ya da bu iki illet makamına kaim olan bir illete sahip olan kelimeler gayr-ı munsarîftır şeklinde tanım yapar. Gayr-ı munsarîfın cümle içindeki kullanımı hakkında bilgi vermiştir. Konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁴² *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-*

¹⁴⁰ İmâm Birgivî, 113-117.

¹⁴¹ Mehmed Zihnî, 45-52.

¹⁴² İbn Mu'tî, 4-5.

Sadâ'da fer'î i'râb konusunun beşincisi olarak ele alınmaktadır. Gayr-ı munsarîf konusunu İbn Hişâm da İbn Mu'tî'nin ele aldığı gibi ele almıştır. Konuyu ayetler, şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁴³ *İzhâru'l-Esrâr*'da gayr-ı munsarîf konusu i'râb bâbında ele alınmıştır. Müellif munsarîf ve gayr-ı munsarîfın tanımlarını verdikten sonra gayr-ı munsarîfı semâ'î ve kıyâsî olarak ikiye ayırmıştır. Konu ayet ve örneklerle açıklanmıştır.¹⁴⁴ *Arapça Dil Bilgisi*'nde gayr-ı munsarîf 'alem olanlar ve 'alem olmayanlar olarak ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Konu *el-Muktedab*'la benzer şekilde ele alınmıştır. Örneklerle açıklanmış ve öğrencinin yapması için alıştırmalara yer verilmiştir.¹⁴⁵

Gayr-ı munsarîf konusunu *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* dışındaki kitaplar benzer bir şekilde ele almışlardır. Konuyu hem muhtasar hem de anlaşılır bir şekilde ele alan kitap *el-Fusûl fi'n-Nahv*'dir.

2.2.5. Cümleler

el-Muktedab'da cümleler ile ilgili bazı kurallar: Yargı bildiren söze cümle denir. Cümle ya fiil ile fâilden ya da iki isimden oluşur. İlkine fiil cümlesi, ikincisine isim cümlesi denir. نَامَ زَيْدٌ / Zeyd uyudu. (fiil cümlesi), زَيْدٌ نَائِمٌ / Zeyd uykudadır. (isim cümlesi). Her fiil, fâil veya nâibu fâil barındırdığından cümledir: نَامَ / O uyudu. İsim cümlesi iki çeşittir: Ya her iki ögesi isimdir; زَيْدٌ نَائِمٌ ya da ilk ögesi isim ikincisi fiildir; يَنَامُ زَيْدٌ. Edatlara itibar olunmadığı için cümleler ya isim cümlesi ya da fiil cümlesi olurlar. Fiil cümleleri fiil ve fâilden, isim cümleleri mübtedâ ve haberden oluşur. Bu iki cümle çeşidi dışında bir de şibih cümle vardır ki onlar zarflar veya harfî cer ve mecrûrlardan oluşur. Cümlelerin bazıları bulundukları konumda i'râb alabilir, i'râbları mahallen merfû', mansûb veya mecrûr şeklinde olur. Bazılarının ise bulundukları konumda i'râb almazlar, onlar için i'râbdan mahallî, hazzı ve nasibi yoktur denilir. İ'râbdan mahallî olan cümleler; yedi tanedir. (1.); Haberi olan cümlelerdir, bunların bir kısmı mahallen merfû' olur: الْحَسُودُ يَخْنَعُ نَفْسَهُ / Haset eden kişi nefesine boyun eğer. Bir kısmı mahallen mansûb olur: كَانُوا يَظْلُمُونَ / Onlar zulmediyorlar.(2.); hâl olan cümlelerdir, onlar mahallen

¹⁴³ İbn Hişâm, 104-105.

¹⁴⁴ İmâm Birgivî, 125-127.

¹⁴⁵ Karaman-Topaloğlu, 145-146.

mansûb olurlar: *وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ* / Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.¹⁴⁶ (3.); fâil ve mefûl olan cümlelerdir, fâil olanlar mahallen merfû' olur: *إِنَّمَا أَوْجِبَ التَّبَاعَ مِنَّا إِنَّنِي* / ...alışverişin fayda vermeyeceği o gün gelmeden önce¹⁴⁸ ... (7.); i'râbdan mahallî olan cümleye tabi olan cümleler: *الْتَّلْمِيذُ يَدْرُسُ وَ يَحْفَظُ* / Öğrenci dersi çalışır ve ezberler. i'râbdan mahallî olmayan cümleler; yedi tanedir. (1.); ibtidâiyye(başlangıç) diğer bir adı müste'nife olan cümlelerdir: *إِنَّا أَعْطَيْنَا الْكَوْثَرَ* / Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.¹⁴⁹ (2.); sıla olan cümlelerdir: *يَعْلَمُ مَا آيَدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ* / O yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.¹⁵⁰ (3.); iki emri mütelâzım arasında mu'terize olan cümleler: *كُشْكُوسُ / وَ أَنَّهُ لَقَسَمَ (لَوْ تَعْلَمُونَ) عَظِيمٌ* / Kuşkusuz bilerseniz gerçekten pek büyük bir yemindir.¹⁵¹ (4.); tefsiriyye olan cümlelerdir: *هَلْ أَذَلُّكُمْ* / ... size bir alışveriş haber vereyim mi ki elemli azaptan kurtulasınız¹⁵². (5.); Kaseme ya da nidâya cevap olan cümlelerdir: *إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ* / Sen elbette dosdoğru bir yol üzere gönderilenlerdensin.¹⁵³ (6.); Cezm edici şartın dışındaki şarta cevap olan cümlelerdir: *إِنْ نَزَلْتُ نَزَلْتُ* / (7.); i'râbdan mahallî olmayan cümleye tabi olan cümlelerdir: *قَامَ زَيْدٌ وَ قَعَدَ عَمْرُو* / Zeyd ayağı kalktı ve Amr oturdu. Cümlelerin dışında isimler de mahallî i'râb alabilir. Lafzen veya takdîren mecrûr olan bir isim mefûl olarak mahallen mansûb olabilir, yine aynı şekilde mecrûr bir isim fâil, nâibu fail veya mübtedâ olarak mahallen merfû' olabilir: *مَرَرْتُ بِزَيْدٍ* / Zeyd'e uğradım. Müellif konuyu ayet, şiir ve bolca kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Yusuf: 12/16.

¹⁴⁷ A'râf: 7/186.

¹⁴⁸ Bakara: 2/254.

¹⁴⁹ Kevser: 108/1.

¹⁵⁰ Bakara: 2/255.

¹⁵¹ Vâkı'a: 56/76.

¹⁵² Saf: 61/10.

¹⁵³ Yâsin: 36/2.

¹⁵⁴ Mehmed Zihnî, 53-59.

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de cümlelerin i'râbı ile alakalı konu başlığı yer almamaktadır. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de cümlelerin i'râbı ile alakalı konu başlığı yer almamaktadır. *İzhâru'l-Esrâr*'da cümleler konusu ma'mûl bâbında ele alınmıştır. İmam Birgivî, cümleyi isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak ikiye ayırmış, cümlenin lafzı ve masdarı kastedildiğinde müfred bir isim hükmünde olduğunu belirtmiş, cümlenin mahalline göre i'râblarını ve son olarak cümleyi iki kısma ayırarak tüm anlattıklarını özetlemiştir. Konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁵⁵

2.3. MERFÛ'ÂT

Sonu ref' olana merfû' denir. Merfû'ât ise, lafzen, takdiren veya mahallen merfû' olan kelimelere denir. Fâiller, nâib-u fâiller, mübtedâlar, haberler ve bunların tevâbi'leri merfû'âtdandır.¹⁵⁶

2.3.1. Fâil

el-Muktedab'da fail hakkında bazı kaideler şöyledir: Kendisine fiil ya da başka bir fiil¹⁵⁷ isnâd edilen ve bu fiillerin kendisinden önce söylenmiş olan isme fâil denir. Fâiller ya müfred isim ya da müfred isim hükmünde cümleler olur. Fâiller ya hakikaten veya hükmen zahir isim olarak fiilden sonra bulunur ya da zamir olarak fiille beraber olur. Fiille beraber gelen zamirlerin bazısı gizli olur onlara müstetir zamir denir. Bunlardan bazısı açık olarak yazılır bazısı açık olarak yazılmaz. Fiillerde açık olarak yazılan faillere zamir-i bâriz denir. Muzârilerin mütekellimleriyle muhatab sigasında ve emir fiilinde fâil müstetir zamirdir; onlarda zahir isimden fâil olmaz.

Fâilde asıl olan fiilin hemen peşinde gelmesidir, ancak fiile uzak olarak da gelebilir. Fâil ile mefûl aynı cümlede yazıldığında fâilin daha önce gelmesi asıldır. Fâil ile mefûlün karışma sıkıntısı olmadığına mefûl önce gelebilir. (مُوسَى) ve (عِيسَى) gibi takdiren mu'rab olan isimlerin biri fâil diğeri mefûl olduğunda fâili ilk önce söylemek gerekir. Fâil veya mefûlden hangisinin manası daha dar ise o sonra gelir. Mefûl fiile muttasıl zamir olduğunda fâilden önce bulunur. Fâilde mefûle dönen zamir bulunursa

¹⁵⁵ İmâm Birgivî, 90-93.

¹⁵⁶ Mehmed Zihni, 59.

¹⁵⁷ İsm-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, masdar, isim fiil, ism-i tafdîl, zarf.

mefûl fâilden önce gelir, çünkü zamirin işaret ettiği şey konum olarak kendinden sonra gelmez.

Kaide olarak fiil bir fâile isnâd edilmek zorundadır, fâil tesniye ya da cemi' olduğunda fiilin müfred bulunması gerekir. Fâil müennes olduğunda fiil de müennes olmalıdır. Fâil gayrı hakiki müennes ise fiilin müzekker olması caiz olmasına rağmen müennes olması daha çok tercih edilir. Fâil hakiki müennes olup fiilden uzakta kullanıldığında fiilin müzekker olarak gelmesi caiz olur. Fâil cemi' müennes sâlim, cem'i mükesser veya cem'i sâlimlere mülhak ya da cemi' isim veya şibhi cemi' olursa fiilin müzekker veya müennes gelmesi caiz olur. Cemi' müzekker sâlimlerin fiilinin müzekker olması gerekir. Bazen iki ve daha fazla fiilin bir açık fâili olur.

İbârede fâil terk edilmez, fâilin gizlendiği olur. Bazen fiil hazf olunur. Bazen fiil ve fâil beraber hazf olunur. Bazen fâillerin lafzen mecrûr mahallen merfû' olduğu yerler olur. Kısacası müellif fâili şu şekilde ele almıştır; fâilin tanımı, fâilin ne şekilde geldiği, fâilin cümle içindeki konumu, fiil-fâil uyumu, fâilin hazfı hakkında bilgi verdikten sonra (نِعْمَ، بئسَ، حَبْدًا) nin fâillerini ve kullanımlarını ele almıştır. Konuyu bolca ayet, şiir ve kendi örneklerini kullanarak açıklamıştır.¹⁵⁸

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de fâil konusu vücûhu'r-ref' ana başlığında sadece iki cümlede örneği gösterilerek ele alınmıştır.¹⁵⁹ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de fâil konusu 2. bâbın 2. ve 3. fasıllarında ele alınmıştır. Fiil-fâil uyumu ve fâil-mefûl sıralaması; fâilin takdim te'hiri gibi hususlara değinilmiştir.¹⁶⁰ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da fâil konusu yeni bir bâbın ilk konusudur. İbn Hişâm fâil konusunu şu sırayla ele almıştır: Fâilin tafsilatlı bir şekilde tarifi, fâilin hükümleri, fâil ile 'âmili(fiil)nin uyumu hususu, fâilin hazfedilebileceği yerler, fâil-mefûl sıralaması ve (نِعْمَ، بئسَ) nin fâilleri hakkında bilgi vermiştir. Müellif konuyu detaylı bir şekilde ayetler, şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.¹⁶¹ *İzhâru'l-Esrâr*'da fâil ma'mûl bâbında ma'mûl çeşitleri başlığı altında incelenen merfû'âtın ilk konusu olarak ele alınmıştır. Fâilin kısaca tanımı yapıp birkaç örnek verilerek açıklanmıştır.¹⁶² *Arapça Dil Bilgisi*'nde fâil merfû'ât'ın ilk konusu olarak ele alınmıştır. Fâilin ayrıntılı tanımı yapılmış, fâilin yeri hakkında bilgi verilmiş,

¹⁵⁸ Mehmed Zihnî, 60-71.

¹⁵⁹ Halîl b. Ahmed, 118.

¹⁶⁰ İbn Mu'tî, 11-12.

¹⁶¹ İbn Hişâm, 275-282.

¹⁶² İmâm Birgivî, 94.

fiil-fâil uygunluğu üzerinde durulmuş ve kemmiyyeti(nicelik) yönünden uyumu ele alınmıştır. Konu kendi örnekleri üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca öğrencinin yapması için alıştırmaya yer verilmiştir.¹⁶³

Fâil konusu genel olarak merfû'âtın ilk bahsi olarak karşımıza çıkmaktadır. *el-Muktedab* da bu sistemi koruduğunu görüyoruz. *el-Muktedab*'da fâil konusunda daha fazla *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'dan etkilendiğini anlıyoruz. Konu en kısa *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'de ele alınmaktadır.

2.3.2. Nâib-i Fâil

el-Muktedab'da nâib-i fâil hakkında bazı kaideler şöyledir: Fâili belli olmayan fiilin mef'ûlû demektir. Kendinden önce ona isnad edilen meçhûl fiil, ism-i mef'ûl ya da ism-i mensûb bulunur. Meçhûl fiillere ya da o manada olan şibih fiillerin birine nâib-i fâil olmaya layık olan mef'ûlun bihtir. Ancak mef'ûlu mutlak ve mef'ûlu fihten de nâib-i fâil olabilir. Fâiller için geçerli olan genel kurallar nâib-i fâil için de geçerlidir. Nâib-i fâil bazen câr ve mecrûr olabilir. İki mef'ûl alan fiillerin ilkleri nâib-i fâil olur, ikincisi mef'ûl olarak mansub kalır.*el-Muktedab*'da nâib-i fâilin tanımı verilmiş, kısaca cümle içindeki kullanımlarına değinilmiştir. Konu ayetten ve müellifin kendi örnekleriyle ele alınmıştır.¹⁶⁴

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de nâib-i fâil konusu vücûhu'r-ref' ana başlığında sadece iki cümlede örneği gösterilerek ele alınmıştır.¹⁶⁵ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de nâib-i fâil 2. bâbın 6. faslında meçhûl fiil anlatılırken özet bir şekilde ele alınmıştır.¹⁶⁶ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da nâib-i fâil şu sırayla ele alınmıştır; fâilin hazf sebepleri, fâil hazfedildikten sonra mef'ûlün durumu; mef'ûl yoksa zarf, câr-mecrûr veya masdarın nâib-i fâil olması, nâib-i fâil olacak zarfın ve masdarın şartları ve fiilde olan değişiklikler. Konu ayetler, şiiirler ve örneklerle açıklanmıştır.¹⁶⁷ *İzhâru'l-Esrâr*'da nâib-i fâilin tanımı verildikten sonra cümle içerisindeki kullanımlarına yer verilmiştir. Daha

¹⁶³ Karaman-Topaloğlu, 153-158.

¹⁶⁴ Mehmed Zihni, 71-73.

¹⁶⁵ Halil b. Ahmed, 118.

¹⁶⁶ İbn Mu'tî, 14.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, 285-290.

sonra zamirlerin anlatımına geçilmiştir.¹⁶⁸ *Arapça Dil Bilgisi*'nde nâib-i fâil kısaca örneklerle anlatılmış ve öğrenciler için alıştırmalar verilmiştir.¹⁶⁹

Nâib-i fâil konusu en geniş *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* 'da ele alınmıştır. *el-Muktedab* konuyu özet bir şekilde ele alması yönüyle *İzhâru'l-Esrâr*'la benzerlik göstermektedir. Bu noktada *Arapça Dil Bilgisi*'nin de *el-Muktedab*'dan etkilendiğini söyleyebiliriz.

2.3.4. Mübtedâ ve Haber

el-Muktedab'da mübtedâ ve haber hakkında bazı kaideler şöyledir: İsim cümlesinde mübtedâ ve haber iki asıl rükündür. Mübtedâ; kendisine hüküm yüklenmiş olan mücerred bir isimdir. Haber; o hükmü kapsayan rükündür. Mübtedalar açık bir isim olur yahut ismi müfred hükmünde bulunan bir fiil cümlesi olur: / ¹⁷⁰ أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ¹⁷⁰ Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır¹⁷¹. Mübtedâ zamirden, ism-i işâretten, ism-i mevsûlden, izâfetten olabilir. Mübtedâ'da aslolan marife olması ve ilk söylenmesidir. Mübtedânın nekra olduğu yerler de vardır.

Şu durumlarda mübtedânın önde olması gerekir: (1); Mübtedâ soru isimlerinden olursa; مَنْ فِي الدَّارِ / Kim konakladı? (2); Mübtedâ soru isimlerine muzâf olursa; غُلَامٌ مَنْ وَ مَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ¹⁷² / Kimin uşağı konakladı? (3); Mübtedâ şart ismi olursa; / لَأَنْتَ أَسْوَدُ فِي ..dileyen iman etsin¹⁷³.... (4); Mübtedâ lâ-m-ı ibtidâiyye'ye bitişik olursa; عَيْنِي مِنَ الظُّلُمِ / Gözümde karanlıktan daha karasın. (5); Mübtedâ ile haber eşit olursa; أَبِي (6); Haber fiil olursa; زَيْدٌ قَامَ / Zeyd, ayakta. (7); Haberin anlamını sınırlama amacı olursa; إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ¹⁷⁴.

Haber; zamirden, ism-i işâretten, ism-i mevsûlden, izâfetten olabilir. Haberde aslolan nekra olması ve sonra söylenmesidir. Mübtedâ'nın da marife olması şartıyla haber de marife olabilir. Harfî tarifli haberler çoğunlukla bir zamirden sonra olur.

¹⁶⁸ İmâm Birgivî,

¹⁶⁹ Karaman-Topaloğlu, 159-160.

¹⁷⁰ Bakara:2/184.

¹⁷¹ Bakara:2/184.

¹⁷² Kehf:18/29.

¹⁷³ Kehf: 18/29

¹⁷⁴ Tekvîr:81/ 28.

Haber bazen mübtedâ'dan önce de gelebilir. Şu durumlarda haber önce gelebilir: (1); haber soru isimlerinden olursa; مَنْ أَنتَ؟ / Sen kimsin? (2); haber soru isimlerine muzâf olursa; إِبْنُ مَنْ أَنتَ؟ / Sen kimin oğlusun? (3); mübtedâ nekra olup haber şibih cümle olursa; فِي الدَّارِ رَجُلٌ / Adam evdedir. (4); Mübtedâ'da habere dönen zamir bulunursa; فِي الْبَيْتِ صَاحِبُهُ / Ev sahibi evdedir. (5); Mübtedâ'nın manası sınırlandırılmak istenildiğinde; مَا فِي الدَّارِ إِلَّا فُلَانٌ / Filân kimse dışında evde kimse yok. Zihnî Efendi, mübtedâ ve haberin tanımını yapıp, konumları hakkında bilgi verdikten sonra onlarla ilgili birkaç kural daha ekleyerek konunun anlatımını bitirmiştir. Konuyu ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle zenginleştirmiştir.¹⁷⁵

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de vüçûhu'r-ref' bölümünde mübtedâ ve haber, haberin sıfatı, hikâye (الَّذِي، مَنْ، مَا) nin haberi, kasem(kasem için kullanılan ل dan sonraki ismin ref olması) ve (هَلْ) ve kardeşleri (soru isimlerinden sonraki ismin ref olması) konu başlıklarında mübtedâ ve haber ile ilgili bilgiler verilmiştir. Konu ayetler, şiirler ve müellifin kendi örnekleriyle açıklanmıştır.¹⁷⁶ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 3. Bâbın 1. Faslında mübtedâ ve haber hakkında bilgi verilmiştir. Önce mübtedâ ve haberin tanımları yapılmış daha sonra kullanım özelliklerine yer verilmiştir. Mübtedâ ve haberin hazfî hususu ve hangisinin ne zaman önde kullanıldığı hususlarına da değinilmiştir. İbn Mu'tî konuyu ayetler ve kendi örnekleriyle muhtasar bir şekilde ele almıştır.¹⁷⁷ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da konu şu sırayla ele alınmıştır: mübtedâ ve haberin tanımları, mübtedâ'nın nekra olarak gelme durumları, haber cümle olarak geldiğindeki kullanımı, haberin mübtedâ'nın önüne geçmesi, mübtedâ ve haberin hazfedilme durumlarıdır. İbn Hişâm konuyu ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle geniş bir şekilde ele almıştır.¹⁷⁸ *İzhâru'l-Esrâr*'da mübtedâ ve haberin tanımları, çeşitleri, haberin durumları ve her ikisinin hazfî hakkında bilgi verilmiştir. Müellif konuyu kendi örnekleriyle muhtasar bir şekilde ele almıştır.¹⁷⁹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mübtedâ ve haberin tanımları yapılmış, haberin durumları, mübtedâ ve

¹⁷⁵ Mehmed Zihnî, 73-88.

¹⁷⁶ Halîl b. Ahmed, 118-171.

¹⁷⁷ İbn Mu'tî, 27-28.

¹⁷⁸ İbn Hişâm, 196-210.

¹⁷⁹ İmâm Birgivî, 100-102.

haberinin hazfı ve mübtedâ ve haber hakkında diğer kurallar verilmiştir. En sonunda alıştırılmalara yer verilmiştir. Müellifler konuyu kendi örnekleriyle ele almışlardır.¹⁸⁰

el-Muktedab, mübtedâ ve haber konusunu kendinden önceki sistemlere benzer şekilde ele almıştır. Konuyu geniş bir şekilde ele alması yönüyle *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ile benzerlik göstermektedir. Kendisi de *Arapça Dil Bilgisi* 'ni etkilemiştir.

2.3.5. Nevâsıh

İsim cümlesinin başına gelip onda değişikliğe sebep olan kelimelere nevâsıh denir. Bunlardan bir kısmı harflerdir, bir kısmı da fiillerdir.¹⁸¹

2.3.5.1. el-Hurûf-u Müşebbehe bi'l-Fiil

el-Muktedab 'ta bu konu hakkında bazı kurallar: Nevâsıh'ın harflerinden bir kısmı hurûf-u müşebbehe bi'l-fiildir. Şu harflerden oluşurlar: لَعَلَّ، لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ، أَنْ، إِنْ. Bunlar isim cümlesinin önünde bulunurlar ve iki türlü etkileri olur; Birincisi, bulundukları cümlelerin mübtedâsını kendi mübtedâları yaparlar ve isimlendirmesi de öyle olur; inne'nin ismi gibi. İkincisi, merfû' olan mübtedâ artık ya lafzen veya mahallen mansûb olurlar.¹⁸²

(إِنَّ) ve (أَنَّ) ; tahkîk(araştırma, doğrulama) için olan edatlardır. (إِنَّ); kelamın başında bulunup “şüphe yok ki” anlamını verir. (أَنَّ); kelamın ortasında bulunup “ki” anlamını verir. Müellif (إِنَّ) ve (أَنَّ) nin ne şekilde okunduklarına, bazı harfler ve edatlarla birleşiminin nasıl olduğuna ve bu harflerle alakalı birkaç kural daha vermiştir.¹⁸³

(كَأَنَّ); güya ve sanki anlamına gelen teşbih edatıdır. Müellif (كَأَنَّ) ile ilgili birkaç kural daha vermiştir.¹⁸⁴

(لَكِنَّ); istidrak(düzeltilme, telafî etme) içindir. Müellif (لَكِنَّ) ile ilgili birkaç kural daha vermiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Karaman-Topaloğlu, 161-169.

¹⁸¹ Mehmed Zihni, 89.

¹⁸² Mehmed Zihni, 89.

¹⁸³ Mehmed Zihni, 89-98.

¹⁸⁴ Mehmed Zihni, 98-99.

¹⁸⁵ Mehmed Zihni, 99-101.

(لَيْتَ); keşke manasına gelen temenni edatıdır. Müellif (لَيْتَ) ile ilgili birkaç kural daha vermiştir.¹⁸⁶

(لَعَلَّ); teraccî(rica etmek, yalvarma) içindir. Müellif (لَعَلَّ) ile ilgili birkaç kural daha vermiştir. Mehmed Zihnî Efendi konuyu bolca ayet ve şiirlerle ele almıştır.¹⁸⁷

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bu konu vücûhu'r-ref bölümünün (لَ) nin haberinin ref'i başlığında ele alınmıştır. Müellif konuya (لَ) ve (لِ) nin örnekli anlatımıyla başlamış, onlar hakkında kurallara yer vermiş ve diğer harflere de değinmiştir. Konuyu şiirlerle zenginleştirmiştir.¹⁸⁸ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 3. bâbın 2. faslının mübtedâ ve haberin başına dahil olan harfler başlığında ele alınmıştır. Müellif harflerin işlevlerini verip harfleri sıraladıktan sonra (لَ) hakkında birkaç kural vermiştir. Konuyu ayet ve şiirlerle açıklığa kavuşturmuştur.¹⁸⁹ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* 'da bu konu nevâsîh ana başlığı altında (لَ) ve kardeşleri başlığıyla nevâsîhin ikincisi olarak ele alınmıştır. Müellif işlevlerini ve isimlerini zikrettikten sonra harflerin sırayla ayrıntılı bir şekilde açıklamasını yapmış ve harflerle ilgili bazı kuralları vermiştir. Konuyu ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle ortaya koymuştur.¹⁹⁰ *İzhâru'l-Esrâr*'da ma'mûl bâbının merfû'ât kısmının (لَ) ve (لِ) nin haberi başlığında bu konu hakkında çok kısa bir bilgi verilmiştir. Sadece (لَ) ve (لِ) nin işlevi bir cümle ile ele alınmıştır.¹⁹¹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde nevâsîh ana başlığı altında (لَ) ve benzerliği adıyla nevâsîhin ilk konusu olarak ele alınmıştır. Müellifler, harfleri ve tanımlarını verdikten sonra (لَ) ve (لِ) nin okunuşları ve bu harflerle ilgili bazı kuralları belirtmişlerdir. Konuyu ayetler ve kendi verdikleri örneklerle açıklamışlardır. Ayrıca öğrencinin yapması için alıştırmalar eklemişlerdir.¹⁹²

Bu konuda *el-Muktedab*'ın konuyu açıklama yönünden *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* 'yı takip ettiğini söyleyebiliriz. Her iki kitap konuyu genişçe ele almıştır. Konuyu en kısa ele alan kitap *İzhâru'l-Esrâr* 'dır, konuyu açıklama noktasında diğer kitaplar açısından yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁸⁶ Mehmed Zihnî, 101- 102.

¹⁸⁷ Mehmed Zihnî, 102- 103.

¹⁸⁸ Halîl b. Ahmed, 127- 135.

¹⁸⁹ İbn Mu'tî, 28-30.

¹⁹⁰ İbn Hişâm, 235-254.

¹⁹¹ İmâm Birgivî, 102.

¹⁹² Karaman-Topaloğlu, 170-174.

2.3.5.2. Ef'âl-ü Nâkisa

el Muktedab'dan bazı kurallar: Nevâsîhın fiil kısmından birisi Ef'âl-ü Nâkisa'dır. Şu harflerden oluşurlar: كَانْ، صَارَ، أَصْبَحَ، أَمْسَى، أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، مَزَالَ، مَابَرَحَ، مَا انْفَكَ، مَا فَتَى. Bunlar isim cümlesinin önünde bulunurlar, bulundukları cümlelerin mübtedâsını kendi mübtedâları yaparlar ve isimlendirmesi de öyle olur; kâne'nin ismi gibi. Bulundukları cümlelerin haberini mansûb yaparlar. Yani hurûf-u müşebbehe bi'l-fiiller'in yaptığı etkinin tersini yaparlar. Bunlar genel olarak blundukları cümleye “oldu” anlamını katarlar. Ef'âl-ü Nâkisa gerekli şartları taşırsa tam fiil gibi amel ederler.¹⁹³

(كَانَ); idi manasındadır. Müellif (كَانَ) ile alakalı kurallara yer vermiştir.¹⁹⁴

(صَارَ); durumu değişti anlamındadır. Müellif (صَارَ) nin kullanımıyla alakalı kurallara yer vermiştir.¹⁹⁵

(أَصْبَحَ، أَمْسَى، أَضْحَى); sabahladı, akşamladı, kuşluk vaktine girdi anlamlarına gelirler. Müellif (أَصْبَحَ، أَمْسَى، أَضْحَى) ile alakalı kurallara yer vermiştir.¹⁹⁶

(ظَلَّ، بَاتَ); bir işle gündüz meşgul oldu, bir işle gece meşgul oldu manalarına gelir. Müellif kullanımlarıyla ilgili bilgi vermiştir.¹⁹⁷

(مَابَرَحَ، مَا انْفَكَ، مَا فَتَى); Bunlar hala ve daima gibi devam eden ifade eden fiillerdir. Müellif kullanımlarıyla alakalı kurallara yer vermiştir.¹⁹⁸

(مَاذَا); Bunun önündeki مَا zaman masdarıdır. Cümleye müddetçe anlamını verir. Müellif kullanımı ile ilgili kurallar vermiştir.¹⁹⁹

(لَيْسَ); bulunduğu cümlelerin haberini olumsuz yapar yerine göre ya “olmadı” manasındadır ya da “değildir” manasındadır. Müellif kullanımıyla alakalı kurallara yer vermiştir. Mehmed Zihnî, konuyu bolca ayet, şiir ve kendi örnekleriyle zengin bir şekilde ele almıştır.²⁰⁰

¹⁹³ Mehmed Zihnî, 103-106.

¹⁹⁴ Mehmed Zihnî, 103-110.

¹⁹⁵ Mehmed Zihnî, 110.

¹⁹⁶ Mehmed Zihnî, 110-111.

¹⁹⁷ Mehmed Zihnî, 111-112.

¹⁹⁸ Mehmed Zihnî, 112- 113.

¹⁹⁹ Mehmed Zihnî, 113-114.

²⁰⁰ Mehmed Zihnî, 114-116.

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bu konu vücûhu'r-ref' bölümünde (كَانَ) nin ismive kardeşleri başlığında ele alınmıştır. Müellif önce كَانْ ile alakalı cümle vermiş ve kullanımı üzerinde detaylıca durmuştur. Sonra diğerlerine değinmiştir. Konuyu ayet, bolca şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.²⁰¹ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 8. faslında mübtedâ ve haberin başına dahil olan nâkıs fiiller başlığında bu konuya yer verilmiştir. Müellif nâkıs fiillerin işlevinden ve isimlerinden muhtasar bir şekilde bahsetmiştir.²⁰² *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' da bu konu nevâsîh ana başlığı altında (كَانَ) ve kardeşleri başlığıyla nevâsîhin ilki olarak ele alınmıştır. Müellif önce nâkıs fiilleri vermiş, işlevlerinden bahsetmiş, ayrı ayrı kurallarına ve kullanımlarına değinmiştir. En sounda كَانْ nin hazfî konusuna yer vermiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi örnekleriyle zenginleştirmiştir.²⁰³ *İzhârü'l-Esrâr*'da konu ilk olarak 'âmil bâbında ve sonra ma'mûl bâbında ele alınmıştır. 'Âmil bâbında nâkıs fiiller verilir haberinin öne geçmesi hakkında bilgilendirme yapılmıştır.²⁰⁴ Ma'mûl bâbında كَانْ nin isminin hükmü failin hükmüdür şeklinde bir cümleyle değinilmiştir.²⁰⁵ *Arapça Dil Bilgisi*'nde nevâsîh ana başlığının ikinci konusu olarak ele alınmıştır. Nâkıs fiillerin tanımı ve işlevinden bahsedilip nâkıs fiillerin anlamlarıyla beraber verildikten sonra bazı kullanımlarına değinilmiştir. Müellifler konuyu ayetlerle ve kendi örnekleriyle açıklamışlardır. Ayrıca konu ile alakalı alıştırmalara yer verilmiştir.²⁰⁶

Bu konuda da *el-Muktedab*'ın konuyu açıklama yönünden *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' yı takip ettiğini söyleyebiliriz. Her iki kitap konuyu genişçe ele almıştır. İbn Mu'tî ve İmâm Birgivî konuyu oldukça muhtasar ele almışlardır.

2.3.5.3. (لَيْسَ) ye Benzeyen Harfler

Nevâsîhin harf kısmındandır. Bunlar مَا، لَا، لَآتْ .

(مَا); birçok şekilde kullanılır. Burada kastedilen isim cümlesinin önünde bulunup nefî anlamını veren مَا dır. Nahivciler leyseye benzeyen mâ diye de isimlendirirler.

²⁰¹ Halîl b. Ahmed, 118-127.

²⁰² İbn Mu'tî, 16-17.

²⁰³ İbn Hişâm, 210- 229.

²⁰⁴ İmâm Birgivî, 73-74.

²⁰⁵ İmâm Birgivî, 102.

²⁰⁶ Karaman-Topaloğlu, 174-177.

Yerine göre değil ya da olmadı manasında kullanılır. Müellif kullanımıyla alakalı kurallara da yer vermiştir.²⁰⁷

(لَا); leyseye benzeyen mâ gibi kullanılır. Müellif birkaç kural vermiştir.²⁰⁸

(لَا); leyseye benzeyen nefy edatıdır. İsmi mahzûf olup, çoğu defa haberi bulunur. Müellif birkaç kural daha vermiştir. Mehmed Zihni, konuyu birçok ayet, şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.²⁰⁹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bu konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 3. bâbın 5. faslında bu konu ele alınmıştır. Müellif burada ما ve لا harflerini tanıtmıştır. Önce ما yı verip onun işlevini ve onunla ilgili kuralları vermiştir. Daha sonra لا harfini verip kurallarına değinmiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi örnekleriyle ele almıştır.²¹⁰ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' da bu konu nevâsıh bölümünde leyse gibi amel eden üç nefiy harfi olarak ele alınmıştır. Müellif bu üç harfi tanıtmış, işlevlerine ve kurallarına değinmiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi örnekleriyle açıklamıştır.²¹¹ *İzhâru'l-Esrâr*'da konu ilk olarak 'âmil bâbında ve sonra ma'mûl bâbında ele alınmıştır. 'Âmil bâbında cinsini nefyeden lâ ve sonra leyseye benzeyen mâ şeklinde ele alınmıştır. Müellif bu harflerle ilgi birkaç kurala yer vermiştir. Ma'mûl bâbında iki harfin isimleri zikredilmekle yetinilmiştir. Konuyu ayetlerle açıklamıştır.²¹² *Arapça Dil Bilgisi*'nde nevâsıh ana başlığının üçüncü konusu olarak ele alınmıştır. Üç harfin tanıtımı yapıldıktan sonra işlevleri ve kurallarına yer verilmiştir. Konu Müelliflerin kendi örnekleri ve şiirle muhtasar bir şekilde açıklanmıştır.²¹³

Bu konuda da *el-Muktedab*'ın konuyu açıklama yönünden ve üç harfi ele almaları yönünden *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* yı takip ettiğini söyleyebiliriz. Her iki kitap konuyu aynı sıra ile ele almıştır. *el-Fusûl fi'n-Nahv* ve *İzhâru'l-Esrâr* iki harfi ele almışlardır.

²⁰⁷ Mehmed Zihni, 116-118.

²⁰⁸ Mehmed Zihni, 119-120.

²⁰⁹ Mehmed Zihni, 120-121.

²¹⁰ İbn Mu'tî, 34-36.

²¹¹ İbn Hişâm, 230-234.

²¹² İmâm Birgî, 65-66, 103.

²¹³ Karaman-Topaloğlu, 177- 178.

2.3.5.4. Ef'âl-ü Mukârame

el-Muktedab'da konu ile alakalı bazı kurallar: Kendi manaları bulunan bu fiiller, isim cümlesinin başına gelip, mübtedâyı kendilerine isim olarak alıp merfû' halde olurken haberi kendi haberleri yapıp mansûb hale getirirler. Bunların haberi muzâri olur. Ef'âlü Mukârame manası itibariyle üç kısma ayrılır. (1.); cümlelerin ifade ettiği hükmün yaklaştığını bildirenler: اَوْشَكَ، كَرَبَ، كَادَ(2.); ümide delalet ederler: عَسَى، حَرَى، جَعَلَ، طَفِقَ، أَخَذَ، عَلِقَ، اَنْشَأَ، هَبَّ، هَلْهَلْ (3.); Başlamaya delalet ederler: 214

كَرَبَ الْقَلْبُ مِنْ / Az kaldı şöyle yapacaktı. كَادَ يَفْعَلُ كَذَا / (كَادَ، كَرَبَ، اَوْشَكَ) ye örnekler: جَوَاهُ يَذُوبُ / Kalp hüzünden az kaldı eriyecek. اَوْشَكَ أَنْ يَجِيَّ زَيْدٌ / Zeyd'in gelmesi yakındır. Müellif bu fiillerle alakalı bazı kurallara da yer vermiştir. 215

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَشْفِيَ مَرِيضِي / Ümit ederim ki Allah hastama şifa verir. اِخْلَوْلَقْتَ السَّمَاءَ أَنْ تُمْطِرَ / Umulur ki Zeyd ayakta ola. حَرَى زَيْدٌ أَنْ يَفُومَ / (عَسَى، حَرَى، اِخْلَوْلَقَ) ye örnekler: Ümit edilir ki gök yüzü yağmur yağdıra. Müellif bu fiillerle alakalı bazı kurallara da yer vermiştir. 216

جَعَلَ يَفُودُهُ / Onu yemeye başladı. أَخَذَ يَسُوقُهُ / Onu sevk etmeye başladı. طَفِقَ يَخْصِفَانِ / Üzerlerini örtmeye başladılar. Müellif bu fiillerle alakalı bazı kurallara da yer vermiştir. Ayrıca genel olarak konuyu ayetler, şiirler ve kendi örnekleriyle açıklamıştır. 217

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bu konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 8. faslında mübtedâ ve haberin başına dahil olan nâkıs fiiller başlığında bu konuya da yer verilmiştir. Müellif fiilleri verip muhtasar bir şekilde kullanımlarından bahsetmiştir. Ayetlerle açıklamıştır. 218 *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' da bu konu başlığına yer verilmemiştir. *İzhâru'l-Esrâr*'da bu konu 'âmil bâbında ele alınmıştır. Müellif fiilleri verip özetle konuyu kendi örnekleriyle anlatmıştır. 219

214 Mehmed Zihni, 121-122.

215 Mehmed Zihni, 122-124.

216 Mehmed Zihni, 124-125.

217 Mehmed Zihni, 126.

218 İbn Mu'tî, 16-18.

219 İmâm Birgivî, 74-75.

Arapça Dil Bilgisi'nde nevâsıh ana başlığının dördüncü konusu olarak ele alınmıştır. Konuyu ele alma ve örnekleri bakımından *el-Muktedab* takip edilmiştir.²²⁰

el-Muktedab'da bu konu için kendi sistemi üzerinden gidildiğini söyleyebiliriz. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.3.5.5. Ef'âl-ü Kulûb

el-Muktedab'da bu konu ile alakalı bazı kurallar: nevâsıhın fiil kısmındandır. Zihin(kalp) işiyle ilgili bulunup bilmeye ve zanna delalet eden fiillere ef'âlü kulûb denir. Bu fiillerden bir kısmı bilmeye ve yakîne(kesinlik) delalet eder: رَأَى، عَلِمَ، وَجَدَ، دَرَى. Bir kısmı da zanna ve tahmine delalet eder: ظَنَّ، حَسِبَ، خَالَ، زَعَمَ، عَدَّ. Bu fiillerin genel özelliği başına geldikleri isim cümlesinin mübtedâ ve haber öğelerini kendilerine mef'ûl alarak mansûb yaparlar. Müellif ef'âlü kulûb'un tanımını, işlevlerini ve özelliklerini ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle anlattıktan sonra bu üç fiil için üç hali vermiştir. Üç hal; i'mâl, ilğâ ve ta'lik'tir. İ'mâl; amel etmeleri durumu olup başına geldikleri mübtedâ ve haberi mef'ûl alarak mansûb yaparlar. İlğâ; amel etmemeleri durumudur. Bu fiiller mübtedâ ile haberin ortasında veya onlardan sonra geldiklerinde i'râb bakımından etki etmezler. Ta'lik; Filler bu durumda yalnız mana bakımından sonraki cümleye etki ederler. Bu fiillerden sonra başlangıç, soru veya olumsuzluk edatları gelirse ta'lik olur.²²¹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bu konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 4. faslında iki mef'ûl alan müte'addî(geçişli) fiiller başlığında bu konuya yer verilmiştir. İ'mâl, ilğâ ve ta'lik hususları konu içinde ele alınmıştır. Müellif konuyu ayet ve şiirlerle ele almıştır.²²² *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' da bu konu nevâsıh ana başlığı altında (ظَنَّ) ve kardeşleri başlığı altında ele alınmıştır. Müellif fiilleri tanıtip kurallarına yer verdikten sonra i'mâl, ilğâ ve ta'lik hususlarına değinmiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²²³ *İzhâru'l-Esrâr*'da bu konu 'âmil bâbında ele alınmıştır. Müellif fiilleri verip kullanım özelliklerine ve kurallarına yer vermiştir. Konuyu kendi örnekleriyle açıklamıştır.²²⁴ *Arapça Dil Bilgisi*'nde nevâsıh

²²⁰ Karaman-Topaloğlu, 178-179.

²²¹ Mehmed Zihnî, 126-134.

²²² İbn Mu'tî, 16-18.

²²³ İbn Hişâm, 262-271.

²²⁴ İmâm Birgivi, 71-73.

ana başlığının beşinci konusu olarak ele alınmıştır. Konuyu ele alma ve örnekleri bakımından *el-Muktedab* takip edilmiştir. Ayrıca öğrencinin yapması için alıştırmaya yer verilmiştir.²²⁵

Bu konuyu *el-Muktedab*, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ ve Arapça Dil Bilgisi* kitapları benzer sistemle ele almışlardır. İbn Mu'tî ise kendi üslubuyla ele almıştır.

2.3.6. Tevâbi'

İ'râbda üst tarafına tabi olanlar demektir. Bunların başlı başına i'râbları olmayıp, uydukları kelimenin i'râbını alırlar. Sıfat, te'kîd, bedel, 'atfî beyân ve 'atfî nesak olarak beş çeşit tevâbi' vardır. Merfû'âtın tevâbi'i, merfû'; mansûbâtın tevâbi'i mansûb; mecrûrâtın tevâbi'i mecrûrdur.²²⁶

2.3.6.1. Sıfat

el-Muktadab'da sıfat için bazı kurallar şöyledir: Sıfata na't da denir. İ'râb bakımından bağlı bulunduğu kelimeyi(metbû'unu), nasıllık ve nicelik bakımından tamamlayıcı bir tâbi'dir. Metbû'una mevsûf veya men'ût denilir. Doğrudan doğruya metbû'unu tamamlayan sıfata hakikî sıfat veya hakikî na't denir. Metbû'unun müteallakını tamamlayan ve açıklayan sıfata sebebî sıfat veya sebebî na't denir. Sıfat ismin zamir kısmı ve 'alem cinsi (özel isim) dışındakilerden olur. Sıfat genelde müştakkattan olur. Masdardan da sıfat olur ve müfred müzekker bulunur. Sıfatlar tek bir isimden olduğu gibi cümle halinde de olabilirler. Sıfat ile mevsûf arasına bazen başka kelimeler girebilir ancak genellikle birbirlerini takip ederler. Sıfatlar birden fazla olabilir; bu durumlarda atıflı veya atıfsız şekilde gelebilirler. Övme veya yerme gibi mevsûfu açıklayıcı olmayan sıfatlar, i'râbı bakımından mevsûfla ilgilerini keserek merfû' ya da mansûb okunmaları caizdir: الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمِيدُ، الْحَمِيدُ. Müellif başka kurallara da yer vermiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle zenginleştirmiştir.²²⁷

²²⁵ Karaman-Topaloğlu, 179-181.

²²⁶ Mehmed Zihni, 134.

²²⁷ Mehmed Zihni, 135-142.

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de vücûhu'r-ref' bölümünde haberin sıfatı başlığında sıfat hakkında kısaca uyumu hususunda bilgi verilmiştir. Vücûhu'n-nasb bölümünde nekra mevsûf nidanın nasb olarak geldiği durumda mevsûfa değinmiştir. Aynı bölümde nekra sıfatın ismin önüne geçmesi başlığında da sıfat konusuna temas etmiştir. Yine aynı bölümde iki sıfat arasında bulunan fiilin durumundan bahsederken sıfata biraz değinmiştir. Müellif konuyu dağınık bir şekilde ayet ve şiirleri kullanarak ele almıştır.²²⁸ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de sıfat 4. bâbın 7. faslında na't adıyla ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu muhtasar bir şekilde kuralları vererek işlemiştir. Konuyu dağıtmadan kişiyi yormayacak tarzda açıklamıştır.²²⁹ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da sıfat konusu tevâbi' bâbının altında şu şekilde ele alınmıştır: sıfatın tanımı, faydaları, sıfatla mevsûfunun uyumu, hakîki- sebebî sıfat ve sebebî sıfatın mevsûfuna uyumu. İbn Hişâm konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle genişçe açıklamıştır.²³⁰ *İzhâru'l-Esrâr*'da sıfat konusu ma'mûl bâbında hakîki sıfatın uyumu hususuna kısaca değinilerek ele alınmıştır.²³¹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde sıfat tevâbi' ana başlığı altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²³²

Sıfat konusunu en dağınık ele alan kitap *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'dir. Ayrıca konu hakkındaki bilgiler yetersizdir. Konuyu hem kısaca hem de anlaşılır ele alan kitap *el-Fusûl fi'n-Nahv*'dir. Konuyu en uzun ve detaylı anlatan kitap *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'dır. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.3.6.2. Bedel

el-Muktedab'da bedelle ilgili bazı kurallar: Metbû'unun aynı olup pekiştirme ve açıklama sebebiyle getirilen tâbi'ye bedel denir. Metbû'una mübdelün minh adı verilir. Bedel 4 çeşittir: (1.); Bedeli kül'dür. Mübdelün minhin aynısıdır. (2.); Bedeli ba'z'dır. Mübdelün minhin parçası demektir. (3.); Bedeli iştimâl'dir. Mübdelün minhin kendisiyle bir ilgisi ve şümûlü olan bedeldir. (4.); bedelü mübâyındır ki mübdelün minhin ilk üçü olan değil ona muhalif düşen bedeldir. Bu ya unutma ya da yanlışlıkla olur. Bedel ile metbû' arasında marife-nekra bakımından uyum aranmaz. Eğer nekra

²²⁸ Halîl b. Ahmed, 52-54, 115, 139-140.

²²⁹ İbn Mu'tî, 52-53.

²³⁰ İbn Hişâm, 419-428.

²³¹ İmâm Birgîvî, 113.

²³² Karaman-Topaaloğlu, 231-233.

marifeden bedel olursa bir sıfatla mevsûf olması gerekir. Gâib zamirden ve fiilden bedel olabilir. Soru isminden bedel olanların başında soru hemzesi bulunur. Müellif konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²³³

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de bedel konusu vücûhu'n-nasb bölümünde bedelin nasb olarak gelmesi başlığında ve vücûhu'l-hafd bölümünde bedelin cer olarak gelmesi başlığında ele alınmıştır. Müellif konuyu cümleler üzerinden ve birçok şiirle açıklamıştır. Cümlelerdeki kullanımlarının açıklamasını yapmıştır. Mübdelün minhden etkilendiği için bu başlıklarda ele almıştır. Ancak konuyu hem dağınık hem de karmaşık bir şekilde işlemiştir.²³⁴ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de bedel 4. bâbın 10. faslında bedel adıyla ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu muhtasar bir şekilde kuralları vererek işlemiştir. Konuyu düzenli ve anlaşılır bir şekilde ele almıştır. Gerekli gördüğü yerlerde ayetlerden faydalanmıştır.²³⁵ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da bedel konusu tevâbi' bâbının altında son başlık olarak ele alınmıştır. Bedelin önce tanımı verilmiş daha sonra kısımları açıklanmıştır. Müellif konuyu açıklarken ayetlerden faydalanmıştır.²³⁶ *İzhâru'l-Esrâr*'da bedel konusu ma'mûl bâbında ele alınmıştır. Önce bedelin normal hali daha sonra bedelin çeşitlerine değinilmiştir. Konu özet ve anlaşılır bir şekilde işlenmiştir.²³⁷ *Arapça Dil Bilgisi*'nde sıfat tevâbi' ana başlığı altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²³⁸

Bedel konusunu en dağınık ve anlaşılmaz ele alan kitap *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'dir. Ayrıca konu hakkındaki bilgiler yetersizdir. Konuyu hem kısaca hem de anlaşılır ele alan kitaplar *el-Fusûl fi'n-Nahv* ve *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Konuyu detaylı anlatan kitaplar *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ve *el-Muktedab*'dır. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.3.6.3. Te'kîd

el-Muktedab'da te'kîd ile ilgili bazı kurallar şöyledir: Tevkîd veya müekkid de denilmektedir. Metbû'unu pekiştiren veya tesbit eden tâbi'dir. Metbû'una müekked

²³³ Mehmed Zihni, 142-146.

²³⁴ Halil b. Ahmed, 100-105, 186-187.

²³⁵ İbn Mu'tî, 55-56.

²³⁶ İbn Hişâm, 452-454.

²³⁷ İmâm Birgivî, 119-120.

²³⁸ Karaman-Topaloğlu, 235-236.

denir. Lafzî te'kîd ve ma'nevî te'kîd olarak ikiye ayrılır. Lafzî te'kîd; yanlış anlaşılmacak yanlış söylediği zannedilmemek için tekrar edilen lafızdır. Lafzî tekîd her lafızdan hatta fiillerden dahi olabilir. Harfe bitişik zamirler bitişik olarak tekrarlandığında başlarındaki harfler de tekarlanır: مَرَرْتُ بِكَ بِكَ . Cümleinin te'kîdi atıflı veya atıfsız yapılabilir. Ma'nevî te'kîd; şu lafızlarla yapılır: نَفْسٌ، عَيْنٌ، كَلَامٌ، كَلٌّ، أَجْمَعٌ، أَكْثَرٌ، أَكْثَرٌ، أَكْثَرٌ. Müellif bu lafızların kullanım kurallarına yer vermiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle anlaşılır bir şekilde açıklamıştır.²³⁹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de te'kîd konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de bedel 4. bâbın 8. faslında tevkîd adıyla ele alınmıştır. Müellif konuyu muhtasar bir şekilde kuralları vererek işlemiştir. Konuyu dağıtmadan kişiyi yormayacak tarzda açıklamıştır.²⁴⁰ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da bedel konusu tevâbi' bâbının altında ikinci başlık olarak ele alınmıştır. İbn Hişâm tevkîdin tanımını vermiş, sonra kısımları ayrı ayrı detaylıca ele almıştır. Konuyu anlaşılır bir tarzda ayet, şiirlerle incelemiştir.²⁴¹ *İzhâru'l-Esrâr*'da te'kîd konusu ma'mûl bâbında ele alınmıştır. İmâm Birgivî te'kîdi iki kısma ayırarak özetle kuralları vermiştir.²⁴² *Arapça Dil Bilgisi*'nde te'kîd tevâbi' ana başlığı altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁴³

Te'kîd konusunu hem kısaca hem de anlaşılır ele alan kitaplar *el-Fusûl fi'n-Nahv*' ve *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Konuyu detaylı anlatan kitaplar *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ve *el-Muktedab*'dır. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.3.6.4. 'Atfî Beyân

el-Muktedab'da 'atfî beyân hakkında bazı kurallar: Metbû'unu açıklamak için gelen tâbiye 'atfî beyân denir. 'Atfî beyânlar sıfatlar gibi metbû'una uymalıdır. 'Atfî beyânlar bir sıfatını değil kendi zâtlarını açıkladıklarından müştakkattan(türemiş) olmaz. 'Atfî beyân ile metbû' arasına açıklama edatı olan (أي) gelebilir. Mehmed Zihni,

²³⁹ Mehmed Zihni, 146-152.

²⁴⁰ İbn Mu'tî, 53.

²⁴¹ İbn Hişâm, 429-438.

²⁴² İmâm Birgivî, 118-119.

²⁴³ Karaman-Topaloğlu, 233-235.

konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle anlaşılır bir şekilde kurallarla açıklamıştır.²⁴⁴

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de 'atfı beyân konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 'atfı beyân 4. bâbın 7. faslında 'atıf hakkındaki başlıkta 'atfı nesak ile birlikte ele alınmıştır. 'Atfı beyân oldukça özet bir şekilde ayetler ve şiirle açıklanmıştır.²⁴⁵ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da 'atfı beyân konusu tevâbi' ana başlığında ele alınmıştır. Müellif 'atfı beyânın tanımını verip daha sonra kullanım kurallarını ayetlerden ve şiirlerden faydalanarak detaylı ve anlaşılır bir şekilde açıklamıştır.²⁴⁶ *İzhâru'l-Esrâr*'da 'atfı beyân ma'mûl bâbında ele alınmıştır. Sadece bir cümleyle açıklaması yapılmıştır.²⁴⁷ *Arapça Dil Bilgisi*'nde 'atfı beyân tevâbi' ana başlığı altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁴⁸

'Atfı beyân konusunu çok kısa ve yetersiz ele alan kitap *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Hem kısaca hem de anlaşılır ele alan kitaplar *el-Fusûl fi'n-Nahv* ve *Arapça Dil Bilgisi*'dir. Konuyu detaylı anlatan kitaplar *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ve *el-Muktedab*'dır. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*'dan etkilenmiştir.

2.3.6.5. 'Atfı Nesak

el-Muktedab'da 'atfı nesak ile ilgili bazı kurallar: Sıra 'atfı da denilmektedir. 'Atıf harflerinden biriyle yapılan 'atfa, 'atfı nesak denir. 'Atf; bir kelimeyi veya bir cümleyi kendinden önceki başka kelimeye veya cümleye bağlamak demektir. Bağlanan tâbi'e ma'tûf, metbû'una ma'tûfun aleyh denir. İkisine birden müte'âtîfâni denir. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında 'atıf harfleri bulunur. Bu yüzden onlara " 'atfu bi'l-hurûf" da denilmektedir. Müellif konunun diğer kurallarına da yer vermiştir. Konuyu ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁴⁹

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de 'atfı nesak konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 'atfı nesak 4. bâbın 7. faslında 'atıf hakkındaki başlıkta 'atfı beyân

²⁴⁴ Mehmed Zihni, 152-156.

²⁴⁵ İbn Mu'tî, 54-55.

²⁴⁶ İbn Hişâm, 439-444.

²⁴⁷ İmâm Birgivî, 120.

²⁴⁸ Karaman-Topaloğlu, 236-237.

²⁴⁹ Mehmed Zihni, 156-159.

ile birlikte ele alınmıştır. Müellif her iki ‘atf ile alakalı kuralları ayet ve şiir kullanarak özetle açıklamıştır.²⁵⁰ *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*’da ‘atfî nesak konusu tevâbi’ ana başlığında ele alınmıştır. Müellif ‘atfî nesakın tanımını verip daha sonra kullanım kurallarını ayetlerden ve şiirlerden faydalananarak düzgün ve anlaşılır bir şekilde açıklamıştır.²⁵¹ *İzhâru’l-Esrâr*’da ‘atfî nesak konu başlığına yer verilmemiştir. *Arapça Dil Bilgisi*’nde ‘atfî beyân tevâbi’ ana başlığı altında *el-Muktedab*’daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁵²

Konuyu anlaşılır ele alan kitaplar *el-Fusûl fî’n-Nahv*’ ve *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ* ve *el-Muktedab*’dır. *Arapça Dil Bilgisi el-Muktedab*’dan etkilenmiştir.

2.4. MANSÛBÂT

Lafzen, takdiren veya mahallen mansûb olan kelimelere mansûbât denir. Mef’uller, hâller, temyîzler, bazı müstesnâlar ve bunların tâbi’leri mansûbâtandır.²⁵³

2.4.1. Mef’ûl

Beş çeşittir. Mef’ûl-ü Mutlak, Mef’ûl-ü Bih, Mef’ûl-ü Fih, Mef’ûl-ü Leh ve Mef’ûl-ü Ma’ah’dır.²⁵⁴

2.4.1.1. Mef’ûl-ü Mutlak

el-Muktedab’da Mef’ûl-ü Mutlak hakkında bazı kurallar: Dilimizdeki bir geliş geldi, bir oturuş oturdu gibi masdardan yapılan mef’ûllerdir. Arapçada fiillerin veya şibih fiillerin önünde onun te’kîdini, çeşidini ya da sayısını açıklamak için mansûb bulunan masdarlar mef’ûl olmak üzere mansûbdur. Mef’ûl-ü mutlak’ta aslolan kendi fiilinin masdarından olmasıdır; ama eş anlamlı masdarlardan ve çeşit ve sayı bildirip mef’ûl-ü mutlağın yerini tutan isimlerden de olabilir.²⁵⁵

²⁵⁰ İbn Mu’tî, 54-55.

²⁵¹ İbn Hişâm, 444-451.

²⁵² Karaman-Topaloğlu, 237-238.

²⁵³ Mehmed Zihni, 159.

²⁵⁴ Mehmed Zihni, 159.

²⁵⁵ Mehmed Zihni, 159-160.

Bazen mef'ûl-ü mutlak hazfedilir, sıfatı onun yerine geçebilir. Mef'ûl-ü mutlak'ın fiili de bazen hazfedilebilir. Bu hazfin caiz olduğu yer şöyledir; fiili hatırlatacak bir durum varsa. Bu hazfin olması gereken yerler şöyledir; 1.: emir ve nehiyden sonra onların yerini tutan masdarlar varsa. 2.: duada masdar fiilin yerine geçtiğinde. 3.: Akibeti açıklamak için getirilen masdarlarda. 4.: kendinden öncegeçen cümlelerin ifade ettiği manayı te'kid eden masdarlarda. 5.: benzetme yapılan masdarlarda. 6.: semâi(duymaya dayalı) bazı hazifler de olur. Müellif konuyu bolca ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁵⁶

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mef'ûl-ü mutlak konusu vücûhu'n-nasb bölümünde ele alınmıştır. Müellif konuyu cümle üzerinden birkaç kurala değinerek ele almıştır. Konuyu özet şekilde açıklarken şiirden de faydalanmıştır.²⁵⁷ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de mef'ûl-ü mutlak konu başlığına yer verilmemiştir. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da mef'ûl-ü mutlak konusu kendi başlığında ele alınmıştır. Önce mef'ûl-ü mutlak'ın tanımı verilmiştir. Daha sonra mef'ûl-ü mutlak'ın yerine geçenleri ayetlerden faydalanarak açıklamıştır.²⁵⁸ *İzhâru'l-Esrâr*'da mef'ûl-ü mutlak konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanımı verilip sonra kısaca kurallara yer verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁵⁹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mef'ûl-ü mutlak konusu mansûbat ana başlığında altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁶⁰

Konuyu ele alma bakımından *el-Muktedab*, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, *İzhâru'l-Esrâr* ve *Arapça Dil Bilgisi* birbirine benzemektedir.

2.4.1.2. Mef'ûl-ün Bih

el-Muktedab'da mef'ûl-ün bih hakkında bazı kurallar: Bir fiilin olumlu ya da olumsuz ilgili olduğu şeydir. Mef'ûller doğrudan doğruya yani harf-i cersiz gelirse buna mef'ûl-ün bih sarîh denir ve müte'addî(geçişli) fiiller kullanır. Eğer mef'ûllerin başında harf-i cer varsa buna mef'ûl-ün bih gayr-i sarîh denir.²⁶¹

²⁵⁶ Mehmed Zihni, 160-165.

²⁵⁷ Halil b. Ahmed, 37.

²⁵⁸ İbn Hişâm, 332-336.

²⁵⁹ İmâm Birgivi, 103-104.

²⁶⁰ Karaman-Topaloğlu, 183-184.

²⁶¹ Mehmed Zihni, 165-166.

Fiiller, mef'ûlüne göre yedi kısma ayrılırlar: 1.: Hiç mef'ûl almayan fiillerdir. 2.: Mef'ûlünü daima harf-i cerle alan fiillerdir. 3.: Mef'ûlünü daima harf-i cersiz alan fiiller. 4.: Mef'ûlüne bazen doğrudan bazen harf-i cerle alan fiiller. 5.: Bazen müte'addî bazen lâzım(geçişsiz) olan fiillerdir. 6.: İki mef'ûl alan fiiller. 7.: Üç mef'ûl alan fiillerdir.²⁶²

Fiiller mef'ûl aldığı gibi şibih fiiller de mef'ûl alabilirler. Masdarlar fiil gibi amel ettiği yerlerde mef'ûl alabilirler. İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl harf-i ta'rifli(ال) olduğunda kendi fiilleri gibi amel ederler.²⁶³

Mef'ûl-ün bih bazen hazfedilebilir. Bazen de mef'ûl-ün bihin fiilin hazfî olur. Fiilin hazfînin caiz olduğu yer; Eğer fiili anlatacak bir durum varsa fiilin hazfî caizdir. Fiilin hazfînin vacib(gerekli) olduğu yerler; Eğer semâi(Araplardan duyulduğu gibi) ise ve kıyasî olan kısımdaysa. Kıyâsîler; İştigâl, Münâdâ, İhtisâs, Tahzîr ve İğrâ' dır. Mehmed Zihnî konuyu bolca ayet, şiir ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁶⁴

İştigâl(İzmâru 'alâ Şarîta-ti't-Tefsîriyye): Mef'ûl-ü bih fiilden önce gelir ve fiilin sonunda o mef'ûl-ün bihe ait zamir bulunursa bu iştigâl olur: رَيْدًا إِصْرَبُهُ .

Münâdâ: Fiili mahzûf mef'ûl-ü bih çeşitlerinden biri de münâdâ olan yani nidâ edatlarının önünde bulunan isimlerdir: يَا زَيْدًا! . Üç türü vardır:

1. İstiğâse: yardıma çağırmak demektir. Çağırana (مُسْتَعِثٌ), çağrılana (مُسْتَعَاثٌ) ve kendisi için çağrılana (مُسْتَعَاثٌ لَهُ) veya (مُسْتَعَاثٌ مِنْ أَجْلِهِ) denir: يَا زَيْدُ لِعَمْرٍ .
2. Terhîm: Münâdânın son harfinin düşmesine denir, bunun olması için münâdânın izâfet terkiibinde olması gerekir: يَا عَاذِلُ / يَا عَاذِلٌ .
3. Mendûb(Nüdbe): Ölüm, ağrı ve felaketler üzere yapılan nidâyâ denir: وَاحْمِيَا عَشِيرَةً .

İhtisâs: Fiili mahzûf mef'ûl-ü bihlerden biri de ihtisâs üzere mansûb olandır. İhtisâs, mütekellim veya muhatab zamiri olan mübtedânın haberinin hükmünü bir isme mahsus kılmaktır.

²⁶² Mehmed Zihnî, 166-170.

²⁶³ Mehmed Zihnî, 170-175.

²⁶⁴ Mehmed Zihnî, 175-180.

Tahzîr ve İğrâ: Muhatabı kötü bir şeyden sakındırmaya tahzîr, iyi bir şeye sevk etmeye de iğrâ denir.

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mef'ûl-ün bih konusu vücûhu'n-nasb bölümünde ele alınmıştır. Müellif konuyu cümle üzerinden birkaç kurala değinerek ele almıştır. Konuyu özet şekilde açıklarken şiirlerden ve ayetlerden faydalanmıştır.²⁶⁵ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de mef'ûl-ün bih konusu 2. bâbın 3., 4., ve 5. fasıllarında ele alınmıştır. İbn Mu'tî, bir, iki ve üç mef'ûl alanlar başlığında bu konuya yer vermiştir. Konuyu anlaşılır ve düzenli bir şekilde açıklayan müellif ayetlerden ve kendi verdiği örneklerden faydalanmıştır.²⁶⁶ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' da mef'ûl-ü bihin kısaca tanımı yapıp münâdâ, terhîm, müsteğâse ve nüdbe konularına geçilmiştir.²⁶⁷ *İzhâru'l-Esrâr*'da mef'ûl-ün bih konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanımı verilip sonra kısaca kurallara yer verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁶⁸ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mef'ûl-ün bih konusu mansûbat ana başlığında altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁶⁹

Konuyu kısaca ele alan kitaplar *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, *el-Fusûl fi'n-Nahv*, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* ve *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Konuyu tafsilatlı alan kitap *el-Muktedab* ve ondan etkilenen *Arapça Dil Bilgisi* kitaplarıdır.

2.4.1.3. Mef'ûl-ü Fîh

el-Muktedab'da mef'ûl-ü fîh ile alakalı bazı kurallar: Mef'ûl-ün fîh'e zarf da denilir. Bir fiilin yapıldığı mekân veya zamana mef'ûl-ü fîh denir. Mef'ûl-ü fîh edatı (في) dir. Ayrıca (ب) ve (ل) harfleri de (في) manasında kullanıldıklarında mef'ûl-ü fîh edatı olabiliyorlar. Mehmed Zihnî, konuyla ilgili olan mef'ûl-ün fîhin hazfedildiği yerler hakkında birkaç kuralı daha verdikten sonra zarf-ı zaman ve zarf-ı mekân konularına tafsilatlı bir şekilde yer vermiştir.²⁷⁰

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mef'ûl-ü fîh konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de mef'ûl-ü fîh konu başlığına yer verilmemiş ancak zarf-ı zaman ve

²⁶⁵ Halîl b. Ahmed, 36-37.

²⁶⁶ İbn Mu'tî, 11-14.

²⁶⁷ İbn Hişâm, 303.

²⁶⁸ İmâm Birgivî, 104.

²⁶⁹ Karaman-Topaloğlu, 185-189.

²⁷⁰ Mehmed Zihnî, 202-211.

zarf-ı mekan konuları kuralları ve anlaşılır bir şekilde 2. bâbın 9. faslında ele alınmıştır.²⁷¹ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da mef'ûl-ü fih kendi başlığında ele alınmıştır. İbn Hişâm mef'ûl-ün fihin tarifini yaptıktan sonra tarifinde geçen ism-i zaman ve ism-i mekân hakkında açıklamalar yapmıştır. Konuyu ayetlerden faydalanarak incelemiştir.²⁷² *İzhâru'l-Esrâr*'da mef'ûl-ü fih konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanımı verilip sonra kısaca kurallara yer verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁷³ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mef'ûl-ü fih konusu mansûbat ana başlığında altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁷⁴

Konuyu *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* ve *el-Fusûl fi'n-Nahv* hariç diğer kitaplar benzer şekilde ele almışlardır.

2.4.1.4. Mef'ûl-ü Leh

el-Muktedab'da mef'ûl-ü leh için bazı kurallar: Mef'ûl-ü leh'e mef'ûl-ü li-eclih veya mef'ûl-ü min eclih de denilmektedir. Bir fiilin oluş sebebini bildiren mef'ûllerdir. Mef'ûl-ü leh edatları (لِ) ve (مِنْ) dir. Bu edatlar mef'ûl-ü lehin başında olursa mef'ûl-ü leh mecrûr okunur; ancak edatlar hazfedilirse mef'ûl-ü leh mansûb okunur. Edatlarının hazf edilmesi için üç şart vardır: 1. Masdar olması, 2. Masdarın fâiliyle fiilinin aynı olması ve 3. Zamanın aynı olması. Mehmed Zihnî, birkaç tane daha örnek vermiştir. Konuyu bolca ayet ve şiirle ele almıştır.²⁷⁵

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mef'ûl-ü leh konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 9. faslının 8. örneğinde ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu muhtasar ve anlaşılır bir şekilde ele almıştır.²⁷⁶ *Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da mef'ûl-ü leh kendi başlığında ele alınmıştır. İbn Hişâm mef'ûl-ü lehin tarifini yaptıktan sonra edatlarının hazf edilmesi için üç şartı açıklamıştır. Konuyu muhtasar bir şekilde ayetler ve şiirden faydalanarak incelemiştir.²⁷⁷ *İzhâru'l-Esrâr*'da mef'ûl-ü leh konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanımı verilip sonra kısaca kurallara yer

²⁷¹ İbn Mu'tî, 19-21.

²⁷² İbn Hişâm, 342- 344.

²⁷³ İmâm Birgîvî, 104-105.

²⁷⁴ Karaman-Topaloğlu, 197-198.

²⁷⁵ Mehmed Zihnî, 211-214.

²⁷⁶ İbn Mu'tî, 24.

²⁷⁷ İbn Hişâm, 336-342.

verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁷⁸ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mef'ûl-ü fih konusu mansûbat ana başlığı altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁷⁹

Konuyu *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* dışında diğer kitaplar benzer şekilde ele almışlardır.

2.4.1.5. Mef'ûl-ü Ma'ah

el-Muktedab'da mef'ûl-ü ma'ah ile ilgili bazı kurallar: (مَعَ) manasında olan (و) dan sonra mansûb bulunan yani bir fiil veya şibih fiilden sonra (و) harfinin önünde bulunup da öncesine atfı sahih olmayan mansûb isme mef'ûl-ü ma'ah denir. Müellif birkaç kurala daha değinmiştir. Konuyu ayetler, şiir ve kendi verdiği örneklerle ele almıştır.²⁸⁰

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de mef'ûl-ü ma'ah konu başlığına yer verilmemiştir. *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 9. faslının 9. örneğinde ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu muhtasar ve anlaşılır bir şekilde ele almıştır.²⁸¹ *Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da mef'ûl-ü ma'ah kendi başlığında ele alınmıştır. İbn Hişâm mef'ûl-ü ma'ahın tarifini yaptıktan sonra birkaç kurala değinmiştir. Konuyu muhtasar bir şekilde ayetler ve şiirden faydalanarak incelemiştir.²⁸² *İzhâru'l-Esrâr*'da mef'ûl-ü ma'ah konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanıımı verilip sonra kısaca kurallara yer verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁸³ *Arapça Dil Bilgisi*'nde mef'ûl-ü ma'ah konusu mansûbat ana başlığında altında *el-Muktedab*'daki gibi ele alınmıştır. Ek olarak alıştırmaya yer verilmiştir.²⁸⁴

Konuyu *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* dışında diğer kitaplar benzer şekilde ele almışlardır.

²⁷⁸ İmâm Birgivî, 105.

²⁷⁹ Karaman-Topaloğlu, 199.

²⁸⁰ Mehmed Zihni, 214- 216.

²⁸¹ İbn Mu'tî, 14-15.

²⁸² İbn Hişâm, 344-348.

²⁸³ İmâm Birgivî, 105.

²⁸⁴ Karaman-Topaloğlu, 199-200.

2.4.2. Hâl

el-Muktedab’da hâl için bazı kaideler şöyledir: cümlede ya fâilin ya da mef’ûlün yahut ikisinin durumunu açıklayan şeye hâl denir. Hâlinin ve durumunun bildirildiği kelimeye hâlin sahibi anlamında zi’l-hâl denir. Hâlin müştakkattan(türemiş) olması asıldır. Hâlde asıl olan nekra, zi’l-hâlde asıl olan marife olmasıdır. Hâl lafzı müennes ve müzekker olarak kullanılır.²⁸⁵

Hâlin birkaç çeşidi vardır:

1. Hâl-i müekkide; sahibinin ya da fiilinin manasını kuvvetlendiren hâl çeşididir.
2. Hâl-i mukaddera(hâl-i müstakbele); fiil yapıldığı zamanda ortada olmayan hâl çeşididir.
3. Hâl-i mütedâhile; ikinci hâl birinci hâlin zamirinden olan hâl çeşididir.
4. Hâl-i muvattie; câmid isim olup bir sıfat ile mevsûf bulunan hâl çeşididir.²⁸⁶

Hâlde asıl olan müfred gelmesidir. Bazen hâller cümle olarak gelebilir. Eğer bu cümle isim cümlesi olursa başında (و) bulunur. Bu harf hâli zi’l-hâle bağlar. Ona, vâvu’l-hâliyye veya vâvu’l ibtidâiyye denir. Eğer hâl fiil cümlesiye başka edatlarla da bağlanabilir. Müsbet mâzi fiilinde (وَقَدْ) ile, muzâri fiilde harfsiz, menfi muzâri fiilinde (وَلَمْ) ile gelir.²⁸⁷

Kitâbü’l-Cümel fi’n-Nahv’de hâl konusu vücûhu’n-nasb bölümünde ele alınmıştır. Müellif konuyu cümle üzerinden birkaç kurala değinerek ele almıştır. Konuyu özet şekilde açıklarken şiirden de faydalanmıştır.²⁸⁸ *el-Fusûl fi’n-Nahv*’de 2. bâbın 9. faslının 4. örneğinde ele alınmıştır. İbn Mu’tî konuyu muhtasar ve anlaşılır bir şekilde ele almıştır.²⁸⁹ *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*’da hâl konusu şu sırayla ele alınmıştır: hâlin tarifi, hâlin şartı ve zi’l-hâlin şartları. Müellif konuyu anlaşılır bir şekilde ayetler ve şiirden faydalanarak incelemiştir.²⁹⁰ *İzhâru’l-Esrâr*’da hâl konusu ma’mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. Önce tanımı verilip sonra kısaca kurallara yer

²⁸⁵ Mehmed Zihni, 217-223.

²⁸⁶ Mehmed Zihni, 224-226.

²⁸⁷ Mehmed Zihni, 226-230.

²⁸⁸ Halil b. Ahmed, 40-41.

²⁸⁹ İbn Mu’tî, 20-21.

²⁹⁰ İbn Hişâm, 348-353.

verilmiştir. Konuyu kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.²⁹¹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde hâl konusu mansûbat ana başlığı altında *el-Muktedab*'dakine benzer şekilde ele alınmıştır. Ek olarak alıştırırmaya yer verilmiştir.²⁹²

Hâl konusunu tüm kitaplar anlaşılır bir şekilde ele almışlardır. Hâl çeşitleri hususuna yalnızca *el-Muktedab*'da yer verildiği anlaşılmaktadır. Hâlin diğer hususlarının ele alınması bakımından büyük farklılıkların olmadığına kanaat edilmiştir.

2.4.3. Temyîz

el-Muktedab'da temyîz ile alakalı bazı kurallar: Temyîze mümeyyiz, tebyîn, mübeyyin, tefsîr ve müfessir de denir. Kelimede ya da cümlede kapalılığı gidermek için kullanılan nekra câmid(türememiş) isme temyîz denir. Temyîzin çeşitleri genelde iki çeşittir. 1. ref' konumundaki müfreden kapalılığı gideren temyîz; bu da iki kısımdır. Birincisi, sayı isimlerinden sonra olan temyîzdir. İkincisi, miktardan sonra olan temyîzdir. 2. Ref' konumundaki cümleden kapalılığı gideren temyîz; bu da iki kısımdır. Birincisi, fâil manasında olan temyîzdir. İkincisi; mef'ûl manasında olan temyîzdir. Mehmed Zihnî, temyîzin kullanımı, (كَمْ) in temyîzi ve sayı isimlerin temyîzi hakkında bilgi vermiştir. En sonunda sayı isimlerini şu şekilde sıralamış ve onlar hakkında kuralları açıklamıştır: Birler haneli sayılar, onluklar, yüzlükler, binlikler ve sıra sayıları.²⁹³

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de temyîz konusu vücûhu'n-nasb bölümünde ele alınmıştır. Halîl b. Ahmed, sayılardan sonra gelen temyîzi tefsir olarak ifade etmiştir. Temyîzi de ayrı bir başlıkta ele almıştır. Konuyu cümleler üzerinden kurallara değinerek ele almıştır. Konuyu açıklarken ayetlerden ve şiirlerden faydalanmıştır.²⁹⁴ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de 2. bâbın 9. faslının 5. örneğinde ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu muhtasar ve anlaşılır bir şekilde ayetler ve şiirlerle ele almıştır.²⁹⁵ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da temyîz konusu şu sırayla ele alınmıştır: Temyîzin tarifi, hâl ile ortak özellikleri, temyîzin kısımları, müfredi açıklayan temyîzin kısımları ve (كَمْ) in temyîzi. İbn Hişâm,

²⁹¹ İmâm Birgivî, 106-107.

²⁹² Karaman-Topaloğlu, 202-204.

²⁹³ Mehmed Zihnî, 230-246.

²⁹⁴ Halîl b. Ahmed, 45-47.

²⁹⁵ İbn Mu'tî, 21-22.

dışındaki edatlar ile yapılan istisnâ. İbn Hişâm, konuyu ayetler, şiirler ve kendi verdiği örneklerle detaylı bir şekilde açıklamıştır.³⁰² *İzhâru'l-Esrâr*'da müstesnâ konusu ma'mûl bâbında mansûbat kısmında ele alınmıştır. İmâm Birgîvî müstesnâyı muttasıl ve munkatî' olarak iki kısma ayırmış ve bunlarla ilgili kurallara kısaca değinmiştir.³⁰³ *Arapça Dil Bilgisi*'nde müstesna konusu mansûbat ana başlığı altında ele alınmıştır. Müellifler konuyu şu sırayla ele almışlardır: Müstesnânın tanımı, kısımları, (لَا) ile yapılan müstesnânın i'râbı ve diğer edatların müstesnâları. Konu sonunda alıştırmaya da yer vermişlerdir.³⁰⁴

Konuyu çok kısa ve yetersiz şekilde ele alan kitap *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'dir. Diğer kitaplar konuyu anlaşılır ve sistemli bir şekilde ele almışlardır.

2.4.5. Lâ-ü Tebrîe

el- Muktedab'dalâ-ü tebrîe ile ilgili bazı kurallar: mansûblardan birisi de lisanımızda “hiçbir şey” ve “hiçbir kimse” manalarına gelen (لَا) nın ismidir. Bu (لَا) başına geldiği kelimenin hükmünü umûmi olarak olumsuzla çevirdiğinden cinsin hükmünü nefyeden(olumsuza çeviren) (لَا) adı verilmiştir. Nevâsıhdan olan hurûf-u müşebbehe bi'l-fiilde olduğu gibi dâhil olduğu cümlelerin ilk rûknü mansûbattan, ikinci rûknü merfû'âtandır. İlk rûknüne lâ'nın ismi, ikinci rûknüne lâ'nın haberi adı verilir. Müellif lâ'nın isminin i'râbı hakkında geniş bilgi vermiştir. Konuyu ayet, hadis ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.³⁰⁵

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de lâ-ü tebrîe konusu kısaca, ayet ve müellifin verdiği kendi örnekleriyle ele alınmıştır.³⁰⁶ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de bu konu 3. bâbın 2. faslında inne bahsinin peşinde ele alınmıştır. Müellif konuyu ayetlerden ve kendi verdiği örneklerden faydalanarak kısaca açıklamıştır.³⁰⁷ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da konu inne bahsinin peşinde ele alınmıştır. İbn Hişâm, önce tanımını vermiş daha sonra şartlarını sıralamıştır. Konuyu ayetler ve şiirle açıklamıştır.³⁰⁸ *İzhâru'l-Esrâr*'da ma'mûl bâbında inne bahsinin ardından ele alınmıştır. Konuyu oldukça muhtasar bir şekilde ele

³⁰² İbn Hişâm, 364-374.

³⁰³ İmâm Birgîvî, 107-108.

³⁰⁴ Karaman-Topaloğlu, 210-212.

³⁰⁵ Mehmed Zihni, 258-268.

³⁰⁶ Halil b. Ahmed, 303.

³⁰⁷ İbn Mu'tî, 30.

³⁰⁸ İbn Hişâm, 255-256.

almıştır.³⁰⁹ *Arapça Dil Bilgisi*'nde lâ-ü tebrîe' nin tanımı yapıldıktan sonra i'râbı hakkında bilgi verilmiştir. Konu sonunda alıştırmaya eklenmiştir.³¹⁰

Konuyu en kısa ve yetersiz ele alan kitap *İzhâru'l-Esrâr*'dır. Diğer kitaplarda konu yeterli ve anlaşılır bir şekilde ele alınmıştır.

2.5. MECRÛRÂT

Lafzen, takdîren veya mahallen mecrûr olan kelimeler demektir. Muzâfun ileyhler, harf-i cerli isimler ve bunların tâbî'leri mecrûrâtandır.³¹¹

2.5.1. İzâfet

el-Muktedab'da izâfet hakkında bazı kurallar: Bir şeyi diğerine dayamaya izâfet denir. Istılahta; bir ismi diğerine isnâd etmeye izâfet denir. İlkine muzâf ikincisine muzâfun ileyh denir. İzâfet, lafzî izâfet ve ma'nevî izâfet olarak ikiye ayrılır.

Lafzî İzâfet; sıfat olan isimlerin kendi fâil veya mef'ûllerine izâfetine lafzî izâfet denir: *الْحَجْمُ الْكَبِيرُ* / Hacmi büyük.

Ma'nevî İzâfet; Lafzî izâfetin dışındaki izâfete ma'nevî izâfet denir. Mehmed Zihni, izâfetle ilgili genel kurallar, cümleye muzâf olanlar ile alakalı bilgiler ve muzâf-muzâfun ileyh'in hazfî ile ilgili kurallara yer vermiştir.³¹²

Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv'de izâfet konusu tefsîrî ve vücûhu'l-hafî ana başlığı altında ele alınmıştır. Müellif konuyu bir cümle örneği üzerinden ele almıştır.³¹³ *el-Fusûl fi'n-Nahv*'de izâfet konusu 3. bâbın 10. faslında ele alınmıştır. İbn Mu'tî konuyu önce izâfeti ma'nevî (mahda) ve lafzî (ğayru mahda) olarak ikiye ayırmıştır. Sonra lafzî izâfeti beşe ayırmıştır. Konuyu ayet ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.³¹⁴ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*'da izâfet şu sırayla ele alınmıştır: izâfetin tanımı, kısımları, ma'nevî izâfetin kısımları ve lafzî izâfetin kısımları. İbn Hişâm konuyu

³⁰⁹ İmâm Birgivî, 109.

³¹⁰ Karaman-Topaloğlu, 213-214.

³¹¹ Mehmed Zihni, 268.

³¹² Mehmed Zihni, 268-283.

³¹³ Halil b. Ahmed, 173.

³¹⁴ İbn Mu'tî, 46.

ayetler, şiirler ve kendi verdiği örneklerle tafsilatlı olarak açıklamıştır.³¹⁵ *İzhâru'l-Esrâr*'da izâfet konusu ma'mûl bâbının mecrûrât kısmında ele alınmıştır. İmâm Birgivî mecrûrâtı ikiye ayırmış harfi cerli isimler ve izâfet. İzâfetin tanımı ve hazfedilmesi hakkında bilgi vermiştir. Konuyu ayet ve kendi verdiği örneklerle açıklamıştır.³¹⁶ *Arapça Dil Bilgisi*'nde izâfet mecrûrlar başlığında ele alınmıştır. Konu şu şekilde alınmıştır: izâfetin tanımı, çeşitleri ve hazfi. Konu sonunda alıştırma yer verilmiştir.³¹⁷

Konuyu en kısa alan kitap *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'dir. Bunu dışındaki kitaplar konuyu anlaşılır ve yeterli bir şekilde ele almışlardır.

³¹⁵ İbn Hişâm, 381- 386.

³¹⁶ İmâm Birgivî, 109-110.

³¹⁷ Karaman-Topaloğlu, 223-226.

SONUÇ

Yaptığımız çalışmanın neticesinde *el-Muktedab* esas olmakla birlikte diğer eserlerin sistemetağı hakkında bilgi edinilmiş ve bu bilgiler ışığında *el-Muktedab*'ın erken dönem eserlerinden sistem olarak etkilendiği anlaşılmıştır. *el-Muktedab*'da kendisinden sonra kaleme alınan eserleri etkilediği de görülmüştür.

İlk dönem eserlerinden Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*'i vücûhu'n-nasb, vücûhu'r-ref', vücûhu'l-hafd ve Arap dilinde sıklıkla kullanılan harflerle ilgili cümleler şahid olarak kullanılmıştır. Bu yapının daha sonraki eserlerde geliştirildiğini, *el-Muktedab*'da ise son şeklini aldığı görülmüştür.

Daha sonra İbn Mu'tî'nin *el-Fusûl fi'n-Nahv* isimli eserinin sistemi Halil b. Ahmed'inkinden daha farklı beşli bir sistem ve her sistemde ise on fasılla konuları detaylandırmıştır. Temel itibarıyla aynı konular ele alınsa da bu eserdeki taksimatın ve anlatımın nev'i şahsına münhasır olduğu anlaşılmıştır.

İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* bu alanda yazılan eserlerin en sistematığı kabul edilebilir. İbn Hişâm sahayla ilgili çok eser yazması ve yukarı da zikrettiğimiz yazarlardan sonra olması sebebiyle sistemin daha iyi oturduğu kanaatindeyiz. Çünkü nahiv ilmini isim, fiil ve harf diye ayırıp sonra da mebnî ve mu'rab şeklinde taksimi ve ma'rife ve nekre diye ikili ayrımını müteakip merfû'ât, mansûbât, mecrûrât ve nevâsih şeklinde ana çatıyı oluşturması dikkate değerdir. Bu bölümlerin alt başlıklarını da gayet sistematik şekilde ele almış olup biraz mansûbât bahsini nev'ileriyle birlikte fazlaca uzatmıştır. Bazı konularda Mehmed Zihnî ismen zikredecek eserden doğrudan faydalandığını göstermiştir.

Çalışmamızda İmâm Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr*'ı da 'âmil, ma'mûl, i'râb üçlüsüne göre dizaynedildiğinden *el-Muktedab*'ın bazı konuların başlıklandırılmasında etkili olmuştur. Özellikle *İzhâru'l-Esrâr*'daki ma'mûl konusunun alt başlıkları *el-Muktedab*'da dikkate alınmıştır.

el-Muktedab kendisinden önceki eserlerden bahsettiğimiz şekilde etkilenirken kendisinden sonra kaleme alınan *Arapça Dilbilgisi* eseri ciddi şekilde etkilemiş hatta yer yer tercümesi niteliğinde olduğu da söylenebilir.

el-Muktedab'ın önceki eserlerden etkilendiği ve kendisinden sonrakileri etkilediği fikrini destekleyen en önemli unsur, kaideleri izah sadedinde kullanılan misaller ve şahitlerdir.

Sonuç itibarıyla genelde incelediğimiz eserlerin üç sistem etrafında dolaştığını söyleyebiliriz. Bunlar sırasıyla birincisi, i'râbın temel alındığı sistem ki daha ziyade *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, *Şerhu Katri'n-Nedâ* ve *Belli's-Sadâ*, *el-Muktedab* ve *Arapça Dil Bilgisi*'dir. Bu sistemde konular öncelikle mu'rab ve mebnî olarak ayrılıp daha sonra merfû'ât, mansûbât, meczûmât ve mecrûrât gibi i'râb alametleri esas alınarak konu işlenmiştir.

İkincisi, özel sistemdir ki örnek olarak *el-Fusûl fi'n-Nahv*'i gösterebiliriz. Bu sistemde nahiv konuları beş ana baba ayrılmış ve her bab on fasıl şeklinde kısımlandırılmıştır. Toplamda elli konu başlığında nahiv konuları ele alınmıştır. Kendi şahsına münhasır bir anlatım olduğundan dolayı özel sistem denildi.

Üçüncü bir sistem olarak da yöneten/etki eden- yönetilen/etkilenen şeklinde genelde *İzhâru'l-Esrâr*'ın yaptığı gibi 'âmil, ma'mûl ve i'râb gibi taksimatı söyleyebiliriz.

Kısaca yaptığımız çalışmadaki sistemle ilgili tespitlerimiz Arap dilinin diğer eserleriyle desteklenmediğinden dolayı sadece çalışmamız bazında kalacak bir görüş ve tez olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Mikail, *İzhar Mefhumu ve İğrâbı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2013.
- Arslan, Ahmet Turan, *Bir Semte Vefa, Vefa'da Doğup Büyümüş Bir Âlim: Mehmed Zihni Efendi*, (Ayrı Basım) Klasik Yayınları, İstanbul 2009.
- Birgivi, *İzhâru'l-Esrâr*, (dzn. Enver b. Ebî Bekr), Dâru'l-Minhâc, Cidde 2011.
- Çankaya Üniversitesi Türk Dil Birimi, “*Dil Nedir?*”, (Erişim Tarihi: 06.06.2019), <http://turk101.cankaya.edu.tr/uploads/files/Dil.pdf>
- Çelebi, İlyas, “Bekir Topaloğlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 19.03.2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topaloglu-bekir>.
- Demir, İsmail, *İbn Mu'ti ve Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, 2. Baskı, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Doğan, Candemir, *Sistemik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Düzenli, Y., “Balıkesirli Bir Osmanlı Aydını: İmam Birgivi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 2000, 228-247
- Ebû'l-Fidâ Zeynü'd-Dîn, *Tâcü'l-Terâcim*, thk. Muhammed Hayru Ramadân el-Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1992.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, 3.Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Kahire 1985.
- Ermiş, Hamza, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
- Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. 'Abdu'l- Hamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Beyrut 2003, I, 8.
- , *Kitâbü'l- Cümel fi'n-Nahv*, thk. Fahru'd-Dîn Kabâve, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, 12-14.

- Hazer, D., “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2002, 274-293.
- İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru’l-Fikr, Mısır 2017.
- İbn Mu’tî, *el-Fusûl fi’n-Nahv*, (thk. İsmail Demir), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 38-42.
- Karaman, Hayreddin ve Topaloğlu, Bekir, *Arapça Dil Bilgisi Sarf-Nahiv*, 12. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- , *Arapça Dil Bilgisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.
- Kılavuz, Ahmet Saim, Erişim Tarihi: 20.03.2019, https://www.academia.edu/32996243/%C4%B0had_2004.3_Prof._Dr._Hayreddin_Karaman_Ahmet_Saim_K%C4%B1lavuz
- Kılıç, Hulusi, “Mehmed Zihnî Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 542-543.
- Kıran, B. İ, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğancılık”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5), 2015, 148-164.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kurân Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya 1969.
- Meydanoğlu, Ayşe, *İbn Hişâm el-Ensârî’nin Dilsel İstişadlarında Kırâatlerin Yeri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018.
- Osmanice Sözlük, “Kassâm”, (Erişim Tarihi: 18.03.2019), <https://www.osmanice.com/osmanlica-15013-nedir-ne-demek.html>.
- Özbalıkçı, M. Reşit, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 74.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmusu’l-A’lâm*, “Birgivi”, (Erişim Tarihi: 18.03.2019), <https://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-7825.html>.

Sancak, Y., “İbn Hişâm el- Ensârî; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 1999, 201-218.

es-Suyûtî, Hâfız Celâluddîn ‘Abdurrahman, *Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l- Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû’l Fazl İbrâhîm, ‘Îsâ el-Halebî, Kahire 1964, II, 68.

eş-Şûmelî, ‘Ali Mûsâ, *Şerhu Elfiyyeti İbnMu‘tî*, Mektebetü’l-Hariciyye, Riyad 1985, 15.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 309.

Türk Dil Kurumu, “Dil”, (Erişim Tarihi: 06.06.2019),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bf405afaf7b22.46521570

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Erişim Tarihi: 20.03.2019),

<https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/hayreddin-karaman>.

Yâkût el-Hameviyyî er-Rûmî, *Mu‘cemü’l-Üdebâ*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1993.

Yanık, Nevzat H., “İbn Mu‘tî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XX, 213.

Yüksel, Emrullah, “Birgivî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, XI.

Zihnî, Mehmed, *el-Muktedab*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.

-----, *el-Muntehab ve’l-Muktedab fî Gavâ‘idi’s-Sarfî ve’n-Nahvi*, 3. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

ez-Ziriklî, Hayruddîn “Halîl b. Ahmed”, *el- A‘lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru’l- ‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 2002, II, 314.

-----, “Halîl b. Ahmed”, *el- A‘lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru’l- ‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut: 2002, IV, 147.

-----, “Halîl b. Ahmed”, *el- A‘lâm Kâmûsü Terâcim*, Dâru’l- ‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 2002, (VIII Cilt), XI, 61.

ez-Zübeydî, Muhammed b. Hasan, *et-Tabakâtu'n-Nahviyyînve'l-Luğaviyyîn*, thk.
Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 2. Baskı, Dâru'l-Me'arif, Kahire 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Kader Demir
Doğum Yeri ve Tarihi	İstanbul/ 20.04.1994
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Sakarya Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	Arapça ve İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Öğretmenlik stajı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MEB’de bir dönem ücretli öğretmenlik
İletişim	
E-Posta Adresi	kader.25.demir@gmail.com
Tarih	20.12.2019